

ELNUR MƏMMƏDLİ

AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA MÜNASİBƏTLƏRİ

(1991-2003 – cü illər)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

İŞLƏR İDARƏSİNİN

KİTABXANASI

“ADİLOĞLU” nəşriyyatı
BAKİ-2003

2222

66.4 + 66.4 (S Azc) + 66.4 (4 Bex)

m 51

Elmi redaktor:

tarix elmləri doktoru, professor
Musa QASIMLI

Elnur MƏMMƏDLİ. Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri
(1991-2003), Bakı, Adiloğlu, 2003.

AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA
MÜNASİBƏTLƏRİ
(1991-2003 – cü illər)

Kitab Azərbaycan Respublikasının müasir xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən olan Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə münasibətlərə həsr edilmişdir. Əsərdə Azərbaycan və Böyük Britaniya əlaqələri tarixinə toxunulmuş, ikitərəfli siyasi, iqtisadi və humanitar münasibətlərin mövcud durumu və perspektivləri tədqiq olunmuşdur. Kitab beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssislərə, o cümlədən ali məktəb müəllimləri, tələbələri və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

M 4719121574 sifarişlə
121-2003

ADIL OĞLU
BAKİ-2003

© Elnur MƏMMƏDLİ

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

GİRİŞ	5
--------------------	---

BİRİNCİ FƏSİL

AZƏRBAYCAN-İNGİLTƏRƏ ƏLAQƏLƏRİ TARİXİNDƏN.....	13
--	----

İKİNCİ FƏSİL

AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA SIYASİ MÜNASİBƏTLƏRİ	
---	--

2.1 İkitərəfli siyasi münasibətlərin qurulması və inkişafı.....	21
2.2 Parlamentlərarası əlaqələr.....	37
2.3 Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünə Birləşmiş Krallığın münasibəti	45

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

AZƏRBAYCAN VƏ BÖYÜK BRİTANIYA ARASINDA İQTİSADI VƏ HUMANİTAR MÜNASİBƏTLƏR	
--	--

3.1 Energetika sahəsində əməkdaşlıq.....	62
3.2 İqtisadiyyatın digər sahələrində əməkdaşlıq	86
3.3 Azərbaycan-İngiltərə humanitar (elmi-mədəni) əlaqələri.....	103

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

İKİTƏRƏFLİ MÜNASİBƏTLƏRİN PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	
--	--

4.1 Strateji tərəfdaşlıq və problemlər	120
4.2 Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin perspektivləri.	127

NƏTİCƏ	132
---------------------	-----

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ BÖYÜK BRİTANIYA VƏ ŞİMALİ İRLANDIYA BİRLƏŞMİŞ KRALLIĞI ARASINDA İMZALANMIŞ SAZİŞLƏR	143
--	-----

SUMMARY	145
----------------------	-----

BİBLİOQRAFIYA	152
----------------------------	-----

CONTENTS

INTRODUCTION	5
FIRST CHAPTER	
HISTORY OF AZERI-ENGLISH RELATIONS	13
SECOND CHAPTER	
AZERBAIJAN-BRITISH POLITICAL RELATIONS	
2.1 Establishment and development of bilateral relations	21
2.2 Inter-Parliamentary relations	37
2.3 United Kingdom's relation to Armenian military aggression against Azerbaijan.	45
THIRD CHAPTER	
AZERBAIJAN-BRITISH ECONOMIC AND HUMANITARIAN RELATIONS	
3.1 Cooperation on energetic sphere	62
3.2 Cooperation on other spheres of economy	86
3.3 Azerbaijan-English humanitarian (scientific-cultural) relations.....	103
FOURTH CHAPTER	
PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF BILATERAL RELATIONS	
4.1 Strategic partnership and problems	120
4.2 Perspectives of Azerbaijan-British relations.	127
CONCLUSION.....	132
AZERBAIJAN-UNITED KINGDOM AGREEMENTS.....	143
SUMMARY	145
BIBLIOGRAPHY	152

GİRİŞ

Baş vurdüğümüz iyirminci yüzilliyin sonu dünya tarixinə mühüm beynəlxalq hadisələr - "soyuq müharibə"nin başa çatması, sosialist blokunun və Varşava Müqaviləsi Təşkilatının dağılması, yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə daxil olmuşdur. Xalqımız da həmin proseslərdən kənarda qalmayaraq bir əsrdə artıq ikinci dəfə öz istiqlaliyyətini qazanmışdır.

1991-ci il avqustun 30-da Ali Sovetin növbədənənar sessiyası "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında" bəyannaməni qəbul etmiş,¹ oktyabrın 18-də isə "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyə Aktı qəbul olunmuşdur.² Müstəqil Azərbaycan dövləti çətin olsa da xarici siyasətini artıq özü həyata keçirməyə başlamışdır. Tezliklə, 1991-ci il noyabrın 11-də Türkiyə Cümhuriyyəti ilk dövlət olaraq Azərbaycanın müstəqilliyini tanımış,³ dekabrın 8-də respublikamız beynəlxalq təşkilatlardan ilkin olaraq İslam Konfransı Təşkilatına, 1992-ci il martın 2-də isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatına daxil olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq və regional integrasiyaya qoşulmaq prosesinə faktiki olaraq sıfırdan başlamışdır. Dövlət müstəqilliyimizin bərpası xarici siyasət sahəsində bir çox vəzifələr irəli sürmüşdür. Azərbaycan xarici siyasət sahəsində dünyanın bütün ölkələri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı surətdə faydalı münasibətlər yaratmaq siyasəti elan etmişdir. Bu zaman dövlətimizin milli maraqları, siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələrin tarixi təcrübəsi, müasir siyasi və iqtisadi reallıqlar, hansı qrup ölkələrin dünya siyasətinə necə təsir etməsi ön plana çıxmışdır.

Azərbaycan Respublikasının müasir xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri Avropa ölkələri, xüsusilə də Avropa İttifaqına daxil olan dövlətlər ilə münasibətlərdir. Hal hazırda 3,2 milyon km² ərazini əhatə edən, təqribən 380 milyon nəfər əhalisi, vahid iqtisadi məkanı və vahid valyutası olan Avropa İttifaqı dünyanın iri siyasi və iqtisadi mərkəzidir.⁴ Həmin istiqamətin həyata keçirilməsində məqsəd respublikamızın suverenliyini möhkəmləndirmək, müstəqil dövlət quruculuğu üçün əlverişli beynəl-

xalq şərait yaratmaq, respublikamızın azad bazar iqtisadiyyatı və demokratiya yolu ilə inkişafına kömək etmək və onu sivil dövlətlər cərgəsinə çıxarmaqdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə münasibətləri respublikamızın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir.

Böyük Britaniya Avropa qitəsinin şimal-qərb hissəsində Britaniya adalarında yerləşir. Birləşmiş Krallığın tərkibinə Böyük Britaniya adası, İrlandiya adasının şimal hissəsi, Anqlsi, Uayt, Orkney, Hebrid, Şetland adaları və bir sıra kiçik adalar daxildir. Ölkənin sahəsi 244,1 min km², əhalisi 60 milyon nəfərdən artıq, paytaxtı London (təqribən 8 milyon nəfər) şəhəridir.

İngilis kanalı (La-Manş) və Duvr (Pa-de-Kale) boğazı Böyük Britaniyanı Fransa və Belçikadan, Şimal dənizi Niderland, Almaniya, Danimarka, İsveç və Norveçdən, İrlandiya dənizi və Müqəddəs Georq boğazı isə İrlandiya Respublikasından ayırır. Ölkə qərbdə Atlantik okeanı ilə həmsərhəddir.

Birləşmiş Krallıq dörd tarixi-coğrafi vilayətdən - İngiltərə (sahəsi - 130,4 min km²: 39 qraflıq və 6 metropoliten qraflıq), Uels (20,8 min km²: 8 qraflıq), Şotlandiya (77 min km²: 9 region və 3 ada ərazisi) və Şimali İrlandiyadan (13,5 km²: 26 dairə) ibarətdir. Böyük London xüsusi inzibati vahiddir. Men adası və Kanal (Normand) adaları yüksək müxtər ərazi olmaqla onların müdafiəsi və beynəlxalq əlaqələrini Böyük Britaniya hökuməti həyata keçirir. Birləşmiş Krallıq əvvəllər Britaniya imperiyasına daxil olan dövlətlərin Millətlər Birliyinə (54 dövlət) başçılıq edir. Ölkənin rəsmi dili ingilis dili, pul vahidi funt sterlinqdir.

Böyük Britaniya qədim tarixə malikdir. İngiltərə ərazisində ilk insanlar erkən və orta Paleolit dövründə yaşamışdır. Tunc və erkən Dəmir dövrlərində (miladdan əvvəl 800-700-cü illər) qitədən Böyük Britaniya ərazisinə keltlər köçüb gəlməyə başlamış, sonralar isə bu ərazi yerli əhalinin əsas kütləsini təşkil edən kelt tayfası - britlərin adı ilə Britaniya adlandırılmışdır. M.ə. 55-54-cü illərdə Yuli Sezar Britaniyaya yürüşlər etmiş, eramızın 60-cı illərində isə bu ərazi Roma imperiyasının tabeliyi altına keçmişdir. V-VII yüzilliklərdə şimali german tayfaları - anqlar, sakslar, yutlar və frizlər Britaniyanı işğal edərək, burada bir sıra erkən feodal krallıqları yaratmışdılar. Doqquzuncu yüzillikdə ölkənin

əksər ərazisi vahid dövlətdə birləşmiş, sonradan bu dövlət anqların adı ilə İngiltərə (England, latınca "Anglia" sözündən) adlandırılmışdır.

1066-cı ildə Normandiya hersoqu Fateh Vilhelmin İngiltərəni işğal etməsi Böyük Britaniyada feodal münasibətlərinin bərqərar olması prosesini başa çatdırmışdır. 1215-ci ildə kral Con feodalların mənafeyini əks etdirən Böyük Azadlıqlar Xartiyasını (Magna Carta) imzalamışdır. 1265-ci ildə isə İngiltərə parlamenti (XIV yüzillikdən ikipalatalı) yaranmışdır. Yüzillik müharibədə (1337-1453) Fransaya məğlub olduqdan sonra İngiltərədə hakimiyyət üstündə rəqabət aparən iki sülalə - Yorklar və Lankasterlər arasında müharibə (1455-1483) olmuşdur.

XV-XVI yüzilliklərdə ilkin kapital yığıcı dövründə aqrar sahədə edilən irəliləyişlər kapitalist münasibətlərinin meydana gəlməsinə və sürətli inkişafına şərait yaratmışdır. Kraliça I Yelizavetanın (1558-1603) hakimiyyəti dövründə dövlətin mərkəzləşdirilməsi xeyli güclənmiş, protestantizm qəti bərqərar olmuşdur. 1588-ci ildə İspaniyanın "Məğlubedilməz armada"sını məğlub etdikdən sonra İngiltərə başlıca dəniz dövlətləri sırasına çıxmışdır. XVII əsrdə baş vermiş böyük tarixi hadisələr (vətəndaş müharibəsi, respublika dövrü, monarxiyanın bərpası, Şanlı inqilab və s.) nəticəsində İngiltərədə kapitalizm quruluşu bərqərar olmuşdur.

Digər ölkələrə nisbətən Böyük Britaniyada daha tez baş verən sənaye çevrilişi (XVIII yüzilliyin 60-cı illəri - XIX yüzilliyin 30-cu illəri), müstəmləkə siyasətinin həyata keçirilməsi Londonun Avropada, eləcə də bütün dünyada mövqelərini gücləndirmişdir. Həmin dövrdə "sənaye emalatxanası" adlandırılan Birləşmiş Krallıq dünyanın sənaye inkişafı səviyyəsinə görə bir nömrəli dövlətinə və ən iri müstəmləkə imperiyasına çevrilmişdir. Lakin XX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq İngiltərə bu birinciliyi itirməyə başlamış, ikinci dünya müharibəsindən sonra isə iqtisadi və siyasi mövqeləri zəifləmişdir.⁵

1931-ci il Vestminster statutları ilə Böyük Britaniya və onun keçmiş müstəmləkələrindən ibarət Millətlər Birliyi yaradılmışdır. 1956-cı ildə Böyük Britaniyanın Fransa və İsrail ilə birlikdə Misirə qarşı təcavüzünün məğlubiyyətə uğraması Londonun beynəlxalq dayaqlarına ağır zərbə vurmuşdur. 1973-cü ildə isə Birləşmiş Krallıq uzunmüddətli tərəddüdlərdən sonra Avropa Birliyinə daxil

olmuşdur. Hal hazırda Böyük Britaniya iqtisadi inkişafına görə dünyada beşinci, Avropada isə üçüncü yerdə durur.

Birləşmiş Krallıq dövlət quruluşuna görə konstitusiyalı monarxiyadır. Dövlətin vahid (yazılı) konstitusiya aktı yoxdur. Onu yüzilliklər ərzində yaranmış parlament qanunları (statut hüququ), məhkəmə presedentləri, konstitusiya sazişləri və ya adətlər əvəz edir. Böyük Britaniya konstitusiyasının əsasını aşağıdakı sənədlər təşkil edir: Maqna Karta (Böyük Azadlıqlar Xartiyası, 1215-ci il), Hüquq Haqqında Petisiya (1628-ci il), Hüquq Haqqında Bill (1689-cu il), İslahat Aktı (1832-ci il), Vestminster statusu (1931-ci il), Xalq Nümayəndəliyi haqqında Akt (1948-ci il) və s.

Böyük Britaniyanın dövlət başçısı kraldır (kraliça). Qanunverici hakimiyyət monarx və parlamentə məxsusdur. Böyük Britaniya parlamenti Lordlar Palatası və İcmalar Palatasından ibarətdir. Parlamentin yuxarı palatası olan Lordlar Palatasına təxminən 1200-dən çox dini (Kenterberi və York arxiyepiskopları, London, Dirham və Vinçester yepiskopları və İngiltərə kilsəsinin 21 ali yepiskopları) və dünyavi (İngiltərə, Şotlandiya, Böyük Britaniya və Birləşmiş Krallığın irsi perləri və ömürlük perlər, ə cümlədən ali hakimlər) lord daxildir. Parlamentin aşağı palatası olan İcmalar Palatası 659 üzv olmaqla beş ildən bir seçilir.

İcraedici hakimiyyət kral tərəfindən təyin olunan baş nazirin başçılıq etdiyi hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazir həmçinin daxili və xarici siyasət məsələlərində ən mühüm səlahiyyətlərə malik, hökumətə nəzarət və nazirliklər arasında koordinasiya funksiyasını yerinə yetirən kabinetə də başçılıq edir. Kabinetin tərkibi (təqribən 20 nəfər) hökumət üzvləri arasından seçilir.⁶ Hökumət üzvəri parlamentin üzvləri olmalıdırlar. Ali məhkəmə instansiyası Lordlar Palatasıdır.

Birləşmiş Krallıq NATO, Avropa İttifaqı, ATƏT, Qərbi Avropa İttifaqı və Avropa Şurası kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların aparıcı üzvüdür və "Böyük Səkkizlər" sırasına daxildir. Ən əsas Böyük Britaniya BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü statusuna malikdir. İngiltərə dünyanın böyük və qədim dövlətlərindən biri kimi dünya tarixinə və sivilizasiyasına böyük töhfələr vermişdir.

Böyük Britaniyanın müasir xarici siyasətinin qarşısında əsasən iki məqsəd durur:

1. Birləşmiş Krallığın və Asılı Ərazilərin təhlükəsizliyinin və tərəqqisinin artırılması;
2. Britaniya maraqlarının və nüfuzunun, həmçinin Britaniya vətəndaşlarının rifahının qorunması və təşviqi.

Həmin məqsədlərin yerinə yetirilməsindən ötrü Böyük Britaniya Xarici İşlər və Birlik İşləri Nazirliyi (Foreign and Commonwealth Office, qısaca olaraq - Forin Ofis) aşağıdakı təşəbbüsləri həyata keçirir:

- Avropa İttifaqının və transatlantik əməkdaşlığın inkişafı;
- NATO-nun effektiv alyans kimi dəstəklənməsi və alyansa uyğun Avropa müdafiə və təhlükəsizlik quruluşunun yaradılması;
- BMT-nin effektiv fəaliyyətini, mübahisələrin dinc həllini, kütləvi qırğın silahlarının yayılmamasını, insan hüquqlarına hörməti xarakterizə edən stabil və dinc beynəlxalq nizamın qurulması;
- Mərkəzi və Şərqi Avropa, keçmiş Sovet İttifaqı və Birlik ölkələrinin iqtisadi və sosial inkişafında yardımçı olmaq;
- Terrorizm, narkotiklər və digər beynəlxalq cinayətlərə qarşı mübarizədə, ətraf mühit, miqrasiya və qaçqınlar probleminin həllində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və s.⁷

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonra respublikamız ilə Böyük Britaniya arasında siyasi və diplomatik əlaqələr qurulmuşdur. Birləşmiş Krallıq Azərbaycanın istiqlaliyyətini tanıyan və burada öz səfirliyini açan ilk dövlətlərdən olmuşdur.

Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri mövzusunun araşdırılmasını hal hazırda bir sıra amillər aktual edir. Əvvəla, müstəqil Azərbaycan dövlətinin müasir xarici siyasətinin ayrı-ayrı istiqamətlərinin öyrənilməsi hazırkı dövrdə çox əhəmiyyət kəsb edir. İkincisi, respublikamızın Birləşmiş Krallıq ilə münasibətləri problemilə bağlı indiyədək müstəqil tədqiqat əsəri yazılmamışdır. Aparılan təhlil bu problemə bir sıra alimlərin M.C.Qasımlının, Ə.M.Həsənovun və başqalarının əsərlərində toxunulduğunu göstərir. 2001-ci ildə Azərbaycan-Böyük Britaniya Gənclər Cəmiyyəti tərəfindən hazırlanmış kitab isə tarixi xronikanı əks etdirən informasiya xarakterli topludur.⁸

Forin Ofis Güney Qafqaz və Orta Asiya regionuna münasibətdə aşağıdakı maraqlardan çıxış edir:

- region dövlətlərinin müstəqilliyini, təhlükəsizliyini və ərazi bütövlüyünü dəstəkləmək;
- demokratik və iqtisadi islahatlar istiqamətində tərəqqini təşviq etmək;
- Britaniya şirkətləri üçün davamlı biznesin təminatında yardımçı olmaq;
- region münafişələrinin nizamlanmasına köməklik göstərmək;
- insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartlara hörmət edilməsinə çalışmaq;
- narkotik maddələrin ticarətinə nəzarət sahəsində əməkdaşlıq etmək.⁹

Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycan ilə münasibətlərdə bir sıra amillərə fikir verir. İlk növbədə bu, respublikamızın zəngin neft-qaz ehtiyatlarının olması ilə əlaqədardır. Bu sahədə əməkdaşlıq etmək on doqquzuncu yüzilliyin sonlarından başlayaraq rəsmi Londonun və işgüzar dairələrinin əsas maraqları çərçivəsinə daxildir. İkincisi, Güney Qafqazın geosiyasi əhəmiyyəti və Azərbaycanın bu regionda əlverişli geostrateji mövqeyi İngiltərənin ölkəmizlə hərtərəfli əlaqələrin inkişafına zəmin yaradır. Üçüncüsü, Dauninq Strit* respublikamızda demokratik və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində maraqlıdır ki, bu da respublikamızla uzunmüddətli partnyorluq münasibətləri quran Böyük Britaniya üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dördüncüsü, İngiltərə nisbətən dəyişkən regionda möhkəm və sabit Azərbaycanın olmasına çalışır.¹⁰ Bu, Birləşmiş Krallığın ölkəmizin iqtisadiyyatına qoyduğu yüz milyonlarla dollarlıq investisiyaların qorunmasına təminat verə bilər.

Müstəqil respublikamızın xarici siyasətində Böyük Britaniyanın tutduğu yer də bir sıra amillərlə səciyyələnir. Birləşmiş Krallıq ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və dostluq münasibətlərinə malik

* Dauninq-Strit (Downing Street) - Londonda Böyük Britaniya baş nazirinin iqamətgahının yerləşdiyi küçədir. Məcəzi mənada Böyük Britaniya hökuməti nəzərdə tutulur.

olmaq gənc Azərbaycan dövləti üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, İngiltərə dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətləri sırasına daxildir. Azad bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmiş Azərbaycana Birləşmiş Krallığın texnologiyası və təcrübəsi nümunə kimi çox gərəklidir.

İkincisi, Böyük Britaniya dünyanın siyasi və hərbi cəhətdən qüdrətli ölkəsi kimi planetimizdəki duruma, beynəlxalq münasibətlərə və dünya siyasətinə təsir göstərir. Yer kürəsinin bu və ya digər bölgəsində baş verən proseslərdə, münaqişələrin həllində Londonun mövqeyi həlledici və ya təsirli xarakter daşıyır. Birləşmiş Krallıq ilə yaxınlaşmaq Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, qonşu Ermənistanın təcavüzkarlıq müharibəsi nəticəsində işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsinə, ölkəmizə qarşı xarici hərbi təcavüzün qarşısının alınmasına yardımçı olar.

Üçüncüsü, İngiltərə bir çox nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatların (BMT, ATƏT, NATO, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası və s.) üzvü kimi böyük nüfuza malikdir. Həmin təşkilatlarda qəbul edilən qərarlar Böyük Britaniyanın mövqeyindən də asılıdır. Bu istiqamətdə əməkdaşlıq respublikamız üçün çox vacibdir.

Dördüncüsü, Birləşmiş Krallıqda qurulan və daim təkmilləşən demokratik cəmiyyət, qəbul edilən qanunlar yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycan üçün örnək ola bilər. Bu ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğuna, çoxpartiyalı demokratik sistemin möhkəmləndirilməsinə, azad və açıq vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasına kömək edər.

Beşincisi, İngiltərədə səslənən bu və ya digər fikir dünya ictimai rəyinə böyük təsir göstərir. Bu ölkə ilə sıx münasibətlər Azərbaycanın müsbət beynəlxalq imicinin formalaşmasına, respublikamızın problemlərinin həllinə başqa dövlətlərin siyasi, iqtisadi, mədəni, humanitar və mənəvi yardım göstərməsinə şərait yaradar.

Altıncısı, Azərbaycanın Avropa integrasiya proseslərinə qoşulması yolunda da Birləşmiş Krallığın rolu inkar edilməzdir.

Kitabın hazırlanmasında Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər, İqtisadi İnkişaf, Maliyyə, Təhsil və Kənd Təsərrüfatı Nazirliklərinin, Dövlət Neft Şirkətinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Milli Elmlər Akademiyasının, Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlıların

canlılarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin, Xaricdə yaşayan həmvətənlərlə Azərbaycan mədəni əlaqələr cəmiyyəti-"Vətən" Cəmiyyətinin, Bakı İncəsənət Mərkəzinin, o cümlədən Böyük Britaniyanın Bakıdakı səfirliyinin və Britaniya Şurasının materiallarından, Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Krallığın rəsmi xarici siyasət sənədlərindən, yerli ("Azadlıq", "Azərbaycan", "Həyat", "Xalq qəzeti", "Kommunist", "Respublika", "Ayna/Zerkalo", "Bakinskiy raboçiy", "Exo", "Vişka" və s. qəzetlər) və xarici ("International Herald Tribune", "The Daily Telegraph", "The Independent", "The Times" qəzetləri, "Azerbaijan International" jurnalı və s.) dövrü mətbuatından, internet məlumatlarından, həmçinin Y.M.Mahmudlu¹¹, C.P.Həsənlili¹², M.C.Qasımlı¹³, N.Nəzibli¹⁴, Ə.Ş.Tahirzadə¹⁵, S.Z.Yusifzadə¹⁶, Ə.M.Həsənov¹⁷, B.Əhmədov¹⁸, E.Nəsirovi¹⁹, S.A.Sayadov²⁰, N.Cafersoy²¹ və başqalarının elmi əsərlərindən geniş şəkildə istifadə edilmişdir.

Təqdim olunan əsər bir neçə illik araşdırmalarımızın məhsuludur. Kitabın hazırlanmasında bizə kömək etmiş və dəyərli məsləhətlər vermiş bütün şəxslərə, xüsusən də professor Musa Qasımlıya, o cümlədən Sabit Bağirov və Ədalət Tahirzadəyə öz dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

BİRİNCİ FƏSİL

AZƏRBAYCAN-İNGİLTƏRƏ ƏLAQƏLƏRİ TARİXİNDƏN

Bəşəriyyət tarixində özünəməxsus iz qoymuş, demokratik dövlətçilik ənənələrinə malik Böyük Britaniya ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin uzun tarixi kökləri vardır. Bu, Birləşmiş Krallığın ölkəmizə olan maraqları ilə bağlı idi. Hələ XVI-XVII əsrlərdə ingilis sahibkarları, tacirləri və dəniz səyyahları Çindən Avropaya qədər uzanan qədim İpək yolunun üzərində yerləşən bizim diyarlarda olmuşdular.

Rusiya ilə ticarəti inhisara almış İngiltərənin Moskva (Rus) kompaniyasının 1561-1581-ci illərdə Rusiya ərazisindən keçərək Volqa-Xəzər yolu ilə Azərbaycan Səfəvilər dövlətinə altı ticarət ekspedisiyası gəlmişdir. Bununla əlaqədar hətta Böyük Britaniya kraliçası I Yelizaveta 1561-ci il aprelin 25-də Səfəvi hökmdarı I Təhmasibə göndərdiyi məktubunda ölkələrimiz arasında başlanan əlaqələrin hər iki xalqa faydalı nəticələr verəcəyi bildirilmişdir.²²

1563-cü ilin aprelində Şirvan hakimi Abdulla xan Ustacının ingilis səyyahı, taciri və diplomatı Entoni Cenkinsonla apardığı danışıqlar nəticəsində verdiyi fərmana görə "İngiltərənin London şəhərindən olan" tacirlərə Şirvan ərazisində tam ticarət sərbəstliyi bəxş edilirdi. Şah I Təhmasib isə ingilis diplomatı Artur Eduars ilə apardığı danışıqlardan sonra 1566-cı il iyunun 29-da imtiyaz fərmanı vermişdir. Fərmana əsasən, Moskva kompaniyası tacirləri Səfəvilər dövlətinin bütün ərazisində heç bir gömrük vermədən sərbəst ticarət etmək və ticarət faktoriyaları açmaq hüququ əldə edir, ingilis tacirləri və onların əmlakları dövlət tərəfindən mühafizə olunur və Moskva kompaniyasının tacirləri Səfəvilər dövlətinin ərazisindən keçərək qonşu ölkələrə də gedə bilərdilər.²³

Həmin dövrdə Şamaxıda İngiltərənin ticarət faktoriyası açılmış, Moskva kompaniyasının nümayəndələri Riçard Çini, Lorens Çepmen, Layonel Plemtri, Ceffri Deket, Xristofor Berrou və başqaları Bakı, Təbriz, Şamaxı, Dərbənd, Ərdəbil, Ərəş şəhərlərində və kənd yerlərində geniş ticarət əməliyyatları aparmışdılar. İngilis tacirləri Azərbaycana mahud, qalay, mis gətirir, buradan isə xam ipək, ədviyyat, daş-qaş, ipək parça, xalça, zəy, düyü aparırdılar. Lakin I Təhmasib ingilislərə ölkənin ərazisindən keçib

Hindistanla birbaşa əlaqə yaratmağa imkan verməmişdir. Moskva şirkətinin nümayəndələri Rusiyadan qovulduqdan sonra isə Azərbaycanın Volqa-Xəzər yolu vasitəsilə İngiltərə ilə ticarət əlaqələri kəsilmişdir.²⁴

1600-cü il sentyabrın 23-də İngiltərə Ost-Hind şirkəti yaradılmışdır. Bu, Böyük Britaniyanın Şərq ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə təkan vermişdir. Bir-birinin ardınca Rusiyaya göndərilən ingilis səfirləri - C.Fletçer (1588-ci il), Riçard Li (1600-cü il), Con Merik (1602-ci il) və Tomas Smitin (1604-cü il) əsas vəzifələrindən biri Səfəvilər dövləti ilə ticarət əlaqələrinin bərpası idi.

1587-ci ildə I Şah Abbasın hakimiyyətə gəlməsindən sonra Səfəvilər dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə diplomatik və iqtisadi münasibətləri xeyli genişlənməmişdir. Həmin dövrdə İngiltərənin cənub-şərq dəniz yolu vasitəsilə Səfəvilər dövləti ilə ticarət əlaqələrinin yaranmasında Entoni və Robert Şerli qardaşlarının böyük xidmətləri olmuşdur. Onlar hələ 1599-cu ildə bizim diyarlara gəlmişdilər. 1607-ci ildə isə ser Robert Şerli Səfəvi hökmdarı Şah Abbasın rəsmi səfiri kimi Böyük Britaniyanı Osmanlı imperiyasına qarşı qaldırmaq məqsədilə Londona göndərilmiş, lakin bu cəhd baş tutmamışdır.²⁵

Şah Abbas Portuqaliyaya qarşı mübarizədə də Böyük Britaniyadan yardım almışdır. 1621-ci ilin dekabrında iki ölkə arasında "əbədi dostluğa" təminat verən ilk rəsmi Səfəvi-İngilis müqaviləsi, 1622-ci ilin əvvəlində isə Hörmüz əməliyyatlarının şərtləri haqqında Ost-Hind şirkəti ilə gizli hərbi müqavilə imzalanmışdır.²⁶ İngiltərə Səfəvilər dövlətini çox qiymətli xammal-xam ipək mənbəyi və öz sənaye mallarının əlverişli satış bazarı hesab edirdi. Lakin XVII əsrin 30-40-cı illərində Böyük Britaniya ilə ticarət əlaqələri zəifləməyə başlamışdır. Bu, Şah Abbasın vəfatından sonra hakimiyyətə gəlmiş şah Səfinin ingilislərə açıq-aşkar düşmənçilik münasibəti bəsləməsi, həmçinin İngiltərədə baş vermiş siyasi hadisələr ilə bağlı idi.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində artıq Rusiya imperiyasının tərkibində olan Quzey Azərbaycan dünyanın əsas neftçıxartma rayonlarından birinə çevrilmiş və xüsusi geostrateji yerləşməsi baxımından Birləşmiş Krallığın marağını cəlb etmişdir. Həmin dövrdə ingilis kapitalı Azərbaycana fəal daxil olaraq onun iqtisadiyyatında, xüsusilə də neft sənayesində möhkəm yer tutmuşdur.

İri müstəmləkə imperiyası olan Böyük Britaniya Şərqdəki rus neft ticarətinin ələ keçirilməsi uğrunda mübarizəyə qatılır. Tezliklə, "Leyn ənd Makendrū" adlı ingilis şirkəti Rotşild qardaşlarının Parisdəki Bankir evi ilə əlaqə yaradır və 1888-ci ildə Londonda birgə "Kerosin Ko" firmasını yaradır. Bunun ardınca "Leyn ənd Makendrū" şirkəti "Semyuel, Semyuel ənd Ko." ingilis ticarət şirkətilə danışıqlara girir və onun rəhbəri Markus Semyueli Rotşildlərlə saziş imzalayaraq rus neftinin ticarəti ilə məşğul olmağa razı salır. Həmin sazişə əsasən, "Semyuel, Semyuel ənd Ko." şirkəti Rotşildlərin neftinin satışı üzrə inhisarçı hüquqlarını əldə edir.²⁷

1890-cı ildə Markus Semyuelin özü də Bakıya səfər etmişdir.²⁸ O, buradan tanker vasitəsilə cənub-şərqi Asiyaya neftin daşınması haqqında razılığa gəlmişdir. 1897-ci ildə Markus Semyuel "Şell" şirkətinin əsasını qoymuşdur.²⁹ Bu şirkət 1917-ci ilə qədər Azərbaycanda fəaliyyət göstərmişdir. 1912-ci il üçün "Şell"-in bütün dünya üzrə istehsal etdiyi neftin 1/3 hissəsi Bakı və onun ətrafına düşürdü.³⁰

Həmin dövrdə daha üç ingilis səhmdar cəmiyyəti – "The Shibaef Petroleum", "Baku Russian Company" və "Russian Petroleum Company" Bakıda fəaliyyətlərini genişləndirmişdi. Maliyyə idarəsi Londonda yerləşən bu şirkətlərin kapitalının ümumi mələği 33,5 milyon rubl təşkil edirdi.

1902-ci ildə Bakıda kapitalı 39,4 milyon rubl olan 11 ingilis müəssisəsi var idi. 1893-1903-cü illərdə ingilislərin Rusiya neft sənayesinə qoyduğu 63,6 milyon rublun 47 milyon rublu (74 faizi) Bakı neft rayonunun payına düşürdü. Bakıda fəaliyyət göstərən ingilis-holland "Royal Datç/Şell" inhisarçı kapital qrupu "Xəzər-Qara dəniz" cəmiyyəti, "Mazut" cəmiyyəti, "Şibayev" cəmiyyəti, "Qafqaz" cəmiyyəti və Rus neft cəmiyyəti səhmlərinin xeyli hissəsinin sahibinə çevrilmişdir. 1917-ci il əvvəlində Bakı neft rayonundakı 112,6 milyon rubl xarici səhmdar kapitalının 54,3 milyon rublu (48 faizi) ingilislərin payına düşürdü. ABŞ-ın konsulu Smit o dövrü belə xarakterizə edirdi: "Xaricilərə hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Onlar o qədər çoxdurlar ki, tezliklə Bakı ingilis şəhərinə çevriləcəkdir."³¹

Birinci dünya müharibəsi dövründə Azərbaycana, əsasən də Bakıya və onun neftinə nəzarət Londonu çox maraqlandırır. İngiltərənin "Near East" jurnalı 1918-ci ildə bunları yazmışdı: "Dünyada neft sarıdan Bakının misli yoxdur. Bakı dünyanın ən

böyük neft mərkəzidir. Əgər neft bir səltənətdirsə, Bakı onun taxt-tacıdır.” Mühəribə əsəfində İngiltərənin Batumdakı konsulu Patrik Uilyam Cozef Stivens Bakı, Yelizavetpol (Gəncə) və İrəvan quberniyalarına da baxırdı. Bilavasitə, Bakıda isə İngiltərənin vitse-konsulu, müvəqqəti işlər vəkili Roland Damis idi. Sonralar onu Ronald Makdonel əvəz etmişdi.³² Həmin dövrdə Təbrizdəki ingilis konsulu Şipli idi.³³

Hələ 1917-ci il dekabrın 23-də Böyük Britaniyanın hərbi naziri lord Milne və Fransanın baş naziri Klemanso xüsusi saziş imzalamışdılar. Sənədə əsasən, Rusiyanın Avropa hissəsi bu iki dövlət arasında nüfuz dairələrinə bölünürdü. Sazişin birinci maddəsinə görə, İngiltərə cənub-şərqdə Osmanlı dövlətinə qarşı fəallığını artırmalı, üçüncü maddəyə görə isə, Mərkəzi Asiya, Qafqaz, Azərbaycan və Gürcüstan ingilis zonasına, Bessarabiya, Ukrayna və Kırım isə fransız zonasına daxil edilirdi.³⁴ Böyük Britaniyanın baş naziri Devid Lloyd Corc öz xatirələrində qeyd edirdi ki, Antanta ölkələri Xəzər sahillərində olan Bakı neft yataqlarından Dördlər İttifaqı dövlətlərinin hər hansı formada istifadəsinin qarşısını almalı idilər. Bu məqsədlə, 1918-ci ilin yanvarında ingilislərin ələ keçirdikləri Bağdadda general-mayor Layonel K. Denstervilin başçılığı ilə çox da böyük olmayan xüsusi espedisiya yaradılmışdır.³⁵ Lakin o zamanlar Bakıya ingilis qoşunlarının göndərilməsi hələlik reallaşdırıla bilinməmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından sonra ölkələrimiz arındakı münasibətlər bir qədər genişlənmişdir. Artıq 1918-ci ilin martında ingilislər Ənzəlini tutdular. Bu əməliyyatın gerçəkləşdirilməsinə Bakıdakı ingilis konsulu Makdonel kömək edirdi. Azərbaycan milli hökuməti hələ Gəncədə yerləşərkən iyulun 25-də Bakı Sovetinin təcili iclasında gərgin mübahisələrdən sonra 236 səsə qarşı 259 səsle ingilisləri Bakıya dəvət etmək və koalision hökumət yaratmaq barədə qətnamə qəbul olunmuşdur.

İyulun 31-də Bakıda sovet hakimiyyəti iflasa uğradı və ertəsi günü eser, daşnak və menşeviklər tərəfindən Bakıdakı ingilis konsulu Makdonelin iştirakı ilə “Sentrokaspi diktaturası” adlı koalision hökumət quruldu. Yeni hökumət Osmanlı imperiyasının Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya irəliləməsinin qarşısının alınmasından ötrü ingilis generalı Denstervilə müraciət etmişdir.³⁶ Həmin dövrdə Denstervilin tabeliyində Bakıya hücum üçün istənilən qədər qüvvə olmadığından o, avqustun 4-də polkovnik Stoksun başçılığı ilə 300 nəfərdən ibarət ingilis hərbi dəstəsini

Bakıya göndərir. Bir qədər sonra isə avqustun 17-də Denstervilin özü də "Prezident Kryuqer" gəmisində Ənzəlidən Bakıya gəlir.

Lakin sentyabrın 15-də Osmanlı dövlətinin yardım kimi göndərdiyi Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusu hissələri və Azərbaycan milli hökumət qoşunlarının Bakıya həlledici hücumu ərəfəsində Böyük Britaniya hərbi qüvvələri şəhəri tərk etmişdilər.³⁷ Bakıya hücum zamanı təqribən 180 nəfər ingilis əsgəri həlak olmuş və yaralanmışdır. Britaniya korpusunun bəzi birləşmələri hətta bütün zabıt heyətini itirmişdir.³⁸ Qeyd olunmalıdır ki, son illər Birləşmiş Krallığın Bakıdakı səfirliyi Azərbaycanda həlak olmuş ingilis əsgərlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi istiqamətində çalışırdı. 2003-cü il sentyabrında Hərbi Məzarlar Komissiyasının prezidenti Böyük Britaniya kral ailəsinin üzvü, Kent hersoqu Edvardın respublikamıza səfəri zamanı Bakıda xatirə lövhəsinin açılışı nəzərdə tutulurdu.³⁹ Lakin sonradan bu tədbir qeyri-müəyyən vaxta keçirildi.

1918-ci il oktyabrın 30-da Böyük Britaniya və Osmanlı imperiyası arasında Mondros barışıq imzalanmışdır. Sənədin 11-ci bəndinə əsasən Osmanlı hərbi qüvvələri tezliklə Quzey Azərbaycandan çıxarılır və bura İngiltərənin nüfuz dairəsi elan olunurdu; 15-ci bəndinə görə isə Güney Qafqaz dəmir yolları, neft mənbələri, Bakı və Batum sərbəst şəkildə müttəfiqlərin azad və tam sərəncamına verilirdi.

Artıq noyabrın 17-də general V.Tomson başda olmaqla əsasən hindli əsgərlərdən ibarət 10 minlik ingilis qoşunları Bakıya daxil olmuş və burada Britaniya Neft İdarəçiliyi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.⁴⁰

Azərbaycan milli hökuməti ilə general Tomson arasında bağlanmış sazişə əsasən müharibədə qalib gəlmiş müttəfiq-dövlətlərin hakimiyyəti yalnız Bakı quberniyasına şamil edilirdi. General Tomson Bakının hərbi qubernatoru, polkovnik Kokkerel isə müttəfiq qüvvələri polisinin komissarı olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtında yerləşən ingilis əsgərlərinin ümumi sayı beş min nəfərə çatırdı.⁴¹

Həmin il dekabrın 26-da Fətəli Xan Xoyskinin rəhbərliyi ilə yeni - üçüncü hökumət kabinəsi yaradılmış, dekabrın 28-də isə general Tomson Azərbaycan hökumətini tanıdığını bildirmişdir. Onun bəyanatında Azərbaycan ərazisində F.X.Xoyskinin sədrliyi ilə yaradılmış Azərbaycan koalision hökuməti yeganə qanuni hakimiyyət olması deyilirdi. 1919-cu ilin yanvarında Bakıya gələn

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

İŞLƏR İDARƏSİNİN

KİTABXANASI

Müttəfiqlərin səlahiyyətli nümayəndəsi Corc Miln də ingilis hökumətinin ölkədəki mövcud hökuməti yeganə qanuni hakimiyyət kimi tanıdığını təsdiq etmiş və Azərbaycan hökumətinin Müttəfiq komandanlığı tərəfindən tamamilə müdafiə ediləcəyini bildirmişdir.⁴²

1919-cu il martın 24-də İngiltərə və İtaliyanın baş qərərgahları arasında gizli saziş imzalanmışdır. Sazişin şərtlərinə əsasən Güney Qafqazdakı ingilis ordusunun mövqeləri İtaliya ordusuna verilməli idi.⁴³ Artıq avqust ayının axırlarında sonuncu ingilis qoşun hissələri Azərbaycan ərazisindən çıxarılmışdır. Avqustun 23-də ingilis generalı Şatelvort vida nitqində Britaniya ordusu nümayəndələrinin özlərilə Azərbaycanda olduqları günlər haqqında xoş xatirələr apardıqlarını söyləmişdir.⁴⁴

1920-ci il yanvarın 11-də Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Corc Nataniel Kerzonun təklifi ilə Versal Ali Şurası Azərbaycanın istiqlaliyyətini de-fakto tanımış və yanvarın 15-də Paris sülh konfransının bu qərarı Fransa Xarici İşlər Nazirliyində nazirliyin baş katibi Jül Kambon tərəfindən ingilis nümayəndəsi Filipp Kerrin iştirakı ilə rəsmi şəkildə Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Əlimərdan bəy Topçubaşova təqdim edilmişdir.⁴⁵ Lakin aprelin 27-28-də Sovet Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə son qoyulmuşdur. Aprel işğalından dərhal sonra İngiltərənin Bakıdakı vitse-konsulu da həbs edilmişdir.⁴⁶

Yetmiş illik sovet dövründə Azərbaycanın Böyük Britaniya ilə birbaşa siyasi münasibətləri olmasa da ölkəmiz arasında iqtisadi, elmi-mədəni və mədəni əlaqələr mövcud idi. 1921-ci ilin dekabrında iqtisadi əlaqələr yaratmaq məqsədilə respublikamıza gəlmiş İngiltərənin "Aqronom və mühəndislərin səhmdar cəmiyyəti"nin nümayəndələri Azərbaycan Torpaq Komissarlığı ilə müqavilə imzalamışdılar. 1922-ci ildə isə Böyük Britaniyanın "Nyu-Trest-Limitid" firması Bakı su kəmərinin tikintisinin maliyyələşməsində iştirak etmişdir.⁴⁷ Ölkəmiz arasında ticarət əlaqələri qurulmuşdur. Ümumiyyətlə, sovet hakimiyyəti illərində respublikamızdan İngiltərəyə neft məhsulları, meşət kondisionerləri, elektrik mühərrikləri, alümin, mebel pambığı, əl ilə toxunan xalçalar göndərilir, əksinə Böyük Britaniyadan Azərbaycana "Kseroks" surətçixarma maşınları, eksponometrlər və s. gətirilir.

Həmin dövrdə Azərbaycan və ingilis alimləri arasında da sıx əlaqələr yaradılmışdır. Bu fizika-riyaziyyat, astrofizika, kimya, neft kimyası və başqa elmləri əhatə etmişdir. Müxtəlif illərdə

ingilis alimlərindən London Universitetinin professoru D.Kentor və Hertikaus, Böyük Britaniya Kral Cəmiyyətinin üzvü doktor Keysi, bundan əlavə N.Şpringer, D.Uayt, R.Stredlinq, riyaziyyatçı alim Con Flal və başqaları respublikamızda olmuşdular. Öz növbəsində onlarca görkəmli azərbaycanlı elm xadimləri də İngiltərəyə getmişdilər. Onların sırasına Azərbaycan Elmlər Akademiyasının alimlərindən A.S.Abbasov, Q.X.Acarov, T.X.Acarov, K.R.Allahverdiyev, A.X.Bayramov, İ.S.Cəfərov, A.A.Əfəndiyev, F.M.Fərzəliyev, M.A.Hüseynov, T.A.Xanməmmədov, A.Ş.Mehdiyev, V.A.Mustafayev, F.M.Nəsirov, Q.F.Sultanov və başqaları daxil idilər.

Azərbaycan və Böyük Britaniya elmi idarə və təşkilatları arasında fəal elmi ədəbiyyat və dövrü mətbuat mübadiləsi də aparılmışdır. Təkcə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fundamental kitabxanasının Britaniya kitabxanası, Universitet kitabxanası, Kral Cəmiyyəti, Kimya Cəmiyyəti (London) və digərləri də daxil olmaqla İngiltərənin 25 aparıcı elmi idarə və mərkəzləri ilə əlaqəsi olmuşdur. 1971-1985-ci illərdə Azərbaycan EA-sı Böyük Britaniyaya 12849 ədəd elmi ədəbiyyat göndərmiş və 16108 ədəd isə almışdır.⁴⁸

Sovet hakimiyyəti dövründə ingilis ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Uilyam Şekspir ("Hamlet", "Otello", "Romeo və Cülyetta"), Corc Bernard Şou ("Şeytanın şagirdi"), Corc Noel Qordon Bayron ("Qabil", "Şərq poemaları"), Çarlz Dikkens ("Pip", "Oliver Tvistin macəraları"), Valter Skott ("Kventin Dörvard"), Daniel Defo ("Robinzon Kruzo"), Conatan Svift ("Qulliverin səyahəti"), Artur Konan Doyl ("Baskervillərin iti"), Herbert Corc Uells ("Görünməz adam", "Yeraltı dünya"), Robert Lyuis Stivenzon ("Dəfinələr adası"), Etel Lilian Voyniç ("Ovod"), Cozef Redyard Kiplinq ("Mauqli", "Nağıllar"), Lorens Stern ("Fransaya və İtaliyaya sentimental səyahət"), Aqata Kristi, Robert Börnss, Qrem Qrin, Somerset Moem, Con Milton, Cefri Çoser, Con Qolsuorsi, Persi Biş Şelli, Uilyam Bleyk, Oskar Uayld, Riçard Oldinqton və başqalarının bir sıra əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, bəziləri isə milli səhnəmizdə tamaşaya qoyulmuşdur.

İngilis yazıçısı Ceyms Oldric ikinci dünya müharibəsi illərində hərbi müxbir kimi Güney Azərbaycanda olmuş, hətta sonralar Sovet Azərbaycanına da gəlmişdir. Onun yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu əhəmiyyətli yer tutmuşdur. O, Yaxın Şərq, o cüm-

lədən İran, Güney Azərbaycan və kürd xalqlarının milli azadlıq hərəkatlarından bəhs edən "Diplomat" (1949) və onun davamı olan "Əli silahlılar" (1974) romanlarının, "Qafqaz haqqında nəgmə" (1942) bədii reportajının və s. əsərlərin müəllifidir.

Həmin dövrlərdə Azərbaycanın adının Böyük Britaniyada məşhurlaşdırılmasında əlbəttə ki, Tofiq Bəhramovun da rolu olmuşdur. 1966-cı ildə İngiltərədə keçirilən futbol üzrə səkkizinci dünya çempionatının Londonun "Uembli" stadionundakı final oyununda o, yan hakimi olaraq meydan sahiblərinin Qərbi Almaniyaya yığmasının qapısından keçirmiş qolu hesaba almaqla ingilislərin gözündə qəhrəmana çevrilmişdir. Oyunu yaxşı idarə etdiyinə görə Tofiq Bəhramov Böyük Britaniya kraliçası II Yelizaveta tərəfindən "Qızıl ilahə"nin surəti, həmçinin "Qızıl fit" ilə mükafatlandırılmışdır.⁴⁹

1970-ci ilin mayında Böyük Britaniya parlamentinin bir qrup üzvü Bakıya səfər etmişdir.⁵⁰ 1978-ci ilin oktyabrında isə Böyük Britaniyada Sovet Azərbaycanının təmsalında SSRİ günləri keçirilmişdir. Sovet nümayəndə heyətinə Azərbaycan KP MK-nın xarici əlaqələr şöbəsinin müdiri E.Cəbrayilov, ali və orta ixtisas təhsili naziri K.Əliyev, SSRİ xalq artistləri Rəşid Behbudov və Müslüm Maqomayev, Azərbaycanın xalq artistləri Arif Məlikov, Rauf Atakişiyev, Həbil Əliyev, şairlərdən Bəxtiyar Vahabzadə, Əliəğa Kürçaylı, alim Aslan Aslanov və başqaları, həmçinin Azərbaycanın Mahnı Teatrının kollektivi daxil idi.⁵¹ Onlar London, Oksford, Stratford, Mançester, Edinburq və Notingem şəhərlərinin elm-mədəniyyət və sənaye obyektlərində olmuş, bir sıra tədbirlərdə iştirak etmişdilər.⁵²

Göründüyü kimi, Azərbaycan və İngiltərə arasında əlaqələr tarixi köklərə malikdir. Son altı yüzillik ərzində xalqlarımız arasında möhkəm, sıx tellər qurulmuşdur. Bütün bunlar artıq Azərbaycanın müstəqillik qazanmasından sonra ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışdır.

İKİNCİ FƏSİL

AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA SİYASİ MÜNASİBƏTLƏRİ

2.1 İKİTƏRƏFLİ SİYASİ MÜNASİBƏTLƏRİN QURULMASI VƏ İNKİŞAFI

Qərbi Avropanın nəhəng və nüfuzlu dövlətlərindən biri olan Böyük Britaniya ilə münasibətlərin qurulması və inkişafı respublikamızın xarici siyasətinin ilk addımı kimi çox uğurlu hesab edilə bilər. Artıq Sovet İttifaqının mövcudluğunun sonlarında Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Krallıq arasında siyasi münasibətlər qurulmağa başlamışdır. Hələ 1991-ci il martın 30-da Böyük Britaniyanın SSRİ-dəki səfiri Rodrik Kventin Breytveyt Bakıda olmuşdur. Respublika prezidenti Ayaz Mütəllibov ilə görüş zamanı ingilis diplomatı Azərbaycan xalqının dərin siyasi və sosial-iqtisadi islahatlar keçirməyə can atmasının dünya iqtisadi birliyinin ölkələrlə siyasi, iqtisadi və kommersiya əlaqələrinin hər vasitə ilə inkişafı üçün yaxşı əsas və təminat olduğunu demiş və Azərbaycanın neft yataqlarının qarşılıqlı fayda əsasında işlənilməsinə öz ölkəsinin işgüzar dairələrinin maraq göstərdiklərini bildirmişdir.⁵³ Səfər gedişində ingilis səfiri Ali Sovetin sədri Elmira Qafarova və baş nazir Həsən Həsənov ilə də görüşlər keçirmişdir.

Həmin ilin may ayında isə Böyük Britaniyanın Moskvadakı səfirliyinin əməkdaşları - müşavir-səfir Devid Loqan və siyasi məsələlər üzrə müşavir Devid Manninq respublikamızla tanış olmaq, Azərbaycan-Ermənistan sərhədində, Dağlıq Qarabağda və Azərbaycanın digər yaşayış məntəqələrində baş verən hadisələr haqqında həqiqəti öyrənmək, habelə respublikamızın öz iqtisadi suverenliyini həyata keçirməsi perspektivlərini aşkara çıxarmaq məqsədilə Bakıya səfər etmişdilər.⁵⁴

Ölkələrimiz arasında əlaqələrin yaradılması prosesində əsas addım 1991-ci il dekabrın 31-də Birləşmiş Krallığın Avropa Birliyinin digər ölkələri ilə birlikdə keçmiş Sovet İttifaqına daxil olan səkkiz respublikanın - Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Qazaxıstan, Moldova, Özbəkistan, Türkmənistan və Ukraynanın müstəqiliyini tanıması olmuşdur. Böyük Britaniyanın baş naziri Con Meycor bu münasibətlə həmin dövlətlərin başçalarına məktub göndərərək tezliklə diplomatik əlaqələrin qurulması ümidində olduğunu bildirmişdir.⁵⁵

Çox keçmir ki, məhz həmin ümidlərin həyata keçirilməsi məqsədilə 1992-ci il martın 11-də Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqq Bakıya səfərə gəlmişdir. Ali Sovetin sədri Yaqub Məmmədov ilə görüşündə o, öz ölkəsinin Azərbaycanın beynəlxalq birliyin subyektinə çevrilməsini böyük razılıq hissi ilə müşahidə etdiyini və respublikamızın ATƏM-in işinə fəal qoşulmasına şad olduğunu bildirmişdir. Söhbət zamanı Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi də geniş müzakirə edilmidir.⁵⁶ Britaniya nazirinin Ali Sovetin Milli Şurasının xarici işlər komissiyasının sədri İsa Qəmbər ilə görüşündə isə regional problemlərlə əlaqədar geniş dairədə məsələlərdən də bəhs olunmuşdur.⁵⁷

Elə həmin gün Duqlas Hoqq baş nazir Həsən Həsənov ilə Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya arasında diplomatik əlaqələrin qurulması haqqında memorandum imzalamışdır.⁵⁸ Bu sənəd yaranmaqda olan ikitərəfli münasibətlər üçün hüquqi baza olmuşdur. Artıq iyulun 15-də Böyük Britaniyanın Rusiyadakı səfiri ser Brayan Foll öz etimadnamələrini Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəyə təqdim etmişdir.⁵⁹ Təqdimetmə mərasimi zamanı prezident Elçibəy ölkələrimiz arasında diplomatik əlaqələrin yaradılmasının bir qədər gecikdiyini və itirilmiş vaxtın əvəzini çıxmaq üçün var qüvvə ilə çalışmaq lazım olduğunu bildirmişdir.

1992-ci il sentyabrın 7-də Birləşmiş Krallığın keçmiş baş naziri baronessa Marqaret Tetçer Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəyin dəvəti ilə respublikamıza səfər etmişdir.⁶⁰ Bu hadisə ingilislərin Azərbaycana, xüsusən də onun neftinə olan marağının təzahürü idi. Xanım Tetçer "Çıraq" yatağının və perspektivli "Şahdəniz" sahəsində ehtiyatların dəqiqləşdirilməsi və hazırlıq

işlərinin aparılması haqqında Azərbaycan hökuməti ilə Böyük Britaniyanın "Britiş Pitrouləm" və Norveçin "Statoyl" şirkətləri arasında sazişin imzalanması mərasimində də iştirak etmişdir.

Birləşmiş Krallıq respublikamız ilə hərtərəfli əlaqələrin inkişafına xüsusi fikir verməyə başlamışdır. Sentyabrın 28-də Böyük Britaniya Ticarət Şurasının prezidenti, ticarət və sənaye naziri Maykl Hezelteyn başda olmaqla nümayəndə heyəti Bakıda olmuşdur. İngiltərə nümayəndə heyətinin tərkibinə bir sıra kimya və bank şirkətlərinin, habelə yeyinti məhsulları və tibb avadanlığı istehsalı ilə məşğul olan firmaların nümayəndələri daxil idi. İngiltərəli nazir prezident Əbülfəz Elçibəy ilə görüşmüş və baş nazir Con Meycorun şəxsi məktubunu ona təqdim etmişdir. Görüş zamanı ikitərəfli münasibətlərin gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsi zəruriliyindən danışılmış, Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında siyasi, iqtisadi və mədəni ünsiyyətin yaranmasının həm də Qərbi ölkələrində Azərbaycana etimadın artmasına xidmət etdiyi bildirilmişdir.⁶¹

Maykl Hezelteynin Ali Sovetin sədri İsa Qəmbər ilə görüşündə isə ölkələrimiz arasında bərpa olunan əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin hər iki tərəf üçün faydasından danışılmış, bu yolda atılan ilk uğurlu addımların əhəmiyyəti qeyd edilmişdir.⁶² Səfər gedişində Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Krallıq hökumətləri arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında bəyannamə imzalanmışdır.⁶³ Ümumiyyətlə, Böyük Britaniya nazirlər kabinetinə daxil olan ilk nazirin respublikamıza səfəri zamanı neft yataqlarının birgə istismarı, səhiyyə, telekommunikasiya, aviasiya və kənd təsərrüfatı sahələrində əməkdaşlıq məsələləri müzakirə olunmuşdur.

Marqaret Tetçer və Maykl Hezelteynin respublikamıza səfərlərindən sonra Birləşmiş Krallıq Azərbaycan ilə ikitərəfli münasibətlərini daha da genişləndirməyə başlamışdır. Elə həmin ildə Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Nazirliyinin Bakı filialının rəhbəri Harold Formstoun respublikamızda diplomatik fəaliyyətə başlamışdır.⁶⁴ Bakıda xarici bir dövlətin belə mötəbər diplomatik bölməsinin təşkili Azərbaycan-Böyük Britaniya iqtisadi əməkdaşlığının genişlənməsi və son vaxtlar paytaxtımızda müxtəlif ingilis şirkətlərinin nümayəndəliklərinin açılması ilə əlaqədar idi.

1993-cü ilin fevralında isə Forin Ofis Azərbaycan, Özbəkistan və Slovakiyada səfirliklərin açılacağını bildirmişdir.⁶⁵ Birləşmiş

Krallığın xarici siyasət idarəsinin bununla əlaqədar verilmiş bəyanatında İngiltərənin bu ölkələrdəki diplomatik nümayəndəliklərinin fəaliyyətinin onlarda demokratiyanın inkişafına və bazar iqtisadiyyatına keçilməsinə təkan verəcəyi, habelə keçmiş SSRİ və Şərqi Avropa dövlətləri ilə işgüzar əlaqələri genişləndirməyə çalışan Britaniya firmalarına gömək edəcəyi deyilirdi. Qeyd olunmalıdır ki, bu qərara qədər Böyük Britaniyanın keçmiş Sovetlər Birliyindən yalnız Moskva və Kiyevdə səfirlikləri fəaliyyət göstərirdi.

Həmin zamana qədər İngiltərənin Moskvadakı səfiri əvəzçilik ilə Bakıda da akreditə edilmişdir. Artıq fevralın 19-da Böyük Britaniyanın Rusiyadakı səfiri Brayan Foll respublikamıza gəlmişdir. Prezident Elçibəylə görüşündə o, öz ölkəsinin Azərbaycana xüsusi rəğbəti olduğunu vurğulamış və ikitərəfli xoş münasibətlərin Azərbaycanla əməkdaşlığın genişlənməsinə can atan İngiltərə işgüzar dairələrinin də mənafeyinə uyğun olduğunu bildirmişdir.⁶⁶ Bakıya gələndə kimi fevralın 18-də Moskvada Brayan Foll Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev ilə də görüşmüşdür. Muxtar respublikanın ağır iqtisadi vəziyyəti barədə məlumat verən Heydər Əliyev Böyük Britaniyanın Naxçıvana humanitar yardım göstərilməsində yardımçı olmağı xahiş etmişdir. İngilis diplomatı buna razılıq vermiş və Avropa İttifaqı ölkələrinin də muxtar respublikaya yardım göstərməsinə çalışacağını bildirmişdir.⁶⁷

Martin 20-də səfir Brayan Foll baş nazir Con Meycorun rəsmi məktubunu prezident Əbülfəz Elçibəyə təqdim etmişdir. Məktubda Con Meycor Azərbaycanın dövlət başçısını onun üçün əlverişli vaxtda Böyük Britaniyaya görüşə gəlməyə dəvət edirdi.⁶⁸ Məktub razılıq hissi ilə qəbul olunmuşdur. Bu məqsədlə xarici siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri Vəfa Quluzadə Azərbaycan prezidentinin Birləşmiş Krallığa rəsmi səfərini hazırlamaqdan ötrü aprel ayında Londonda olmuşdur. O, Böyük Britaniyanın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd ilə də görüşərək Ermənistan-Azərbaycan münasibəti və respublikamız ətrafındakı vəziyyət haqqında müzakirələr aparmışdır.⁶⁹

May ayında isə baş nazir Pənah Hüseynov Londona səfər etmişdir.⁷⁰ Səfər gedişində Azərbaycan hökumətinin başçısı İngiltərənin sabiq baş naziri Marqaret Tetçer, ticarət və sənaye naziri Maykl Hezeltnayn ilə, bundan əlavə Xarici İşlər Nazirliyi və parlamentdə görüşlər keçirmiş, ölkələrimiz arasında ticarət və

iqtisadi münasibətlər barədə, investisiyaların müdafiəsi haqqında sənədlər imzalanmışdır.

Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəyin Birləşmiş Krallığa səfəri isə iyun ayının sonuna təyin olunmuşdur.⁷¹ Səfər zamanı Azərbaycan prezidentinin baş nazir Con Meycorla görüşü, Böyük Britaniya parlamentinə və Oksford Universitetinə getməsi, Londonda Azərbaycanın səfirliyinin açılışı və ticarət-iqtisadi sazişin imzalanacağı da gözlənilirdi. Lakin Surət Hüseynovun etdiyi qiyam nəticəsində respublikadakı hakimiyyət dəyişikiliyi bunların həyata keçirilməsinə imkan verməmişdir. İyunun 22-də prezident Elçibəyin İngiltərənin səfiri Brayan Foll ilə telefon söhbətində diplomat öz hökuməti adından Azərbaycanın demokratik yolla seçilmiş prezidentini dəstəklədiyini və baş verən bütün problemlərin siyasi yollarla həll ediləcəyinə, respublikada qan tökülməsinin qarşısının alınmasına ümudvar olduğunu bildirmişdir.⁷²

1993-cü ilin mayında Böyük Britaniya hökuməti Kanberradakı (Avstraliya) ticarət nümayəndəsi Tomas Yanqı respublikamıza səfir təyin etmişdir.⁷³ Tezliklə, o, Bakıya gəlmiş və iyulun 21-də Azərbaycan Respublikası prezidenti səlahiyyətlərini həyata keçirən Ali Sovetin sədri Heydər Əliyevlə görüşmüşdür.⁷⁴ Sentyabr ayından isə o, fəaliyyətə başlamışdır. Birləşmiş Krallığın Azərbaycanda səfirlik yaratması bu ölkənin respublikamıza böyük əhəmiyyət verməsinə dəlalət edirdi. Həmin dövrdə Böyük Britaniyanın qonşu Gürcüstan və Ermənistanda, həmçinin Xəzərin o tayındakı Türkmənistanda da səfirliyi yaradılmamışdır.

Heydər Əliyevin prezident seçildikdən sonra oktyabrın 12-də qəbul etdiyi ilk rəsmi şəxsin məhz Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqqun olması respublikamızın bu ölkəyə olan böyük marağının təzahürü idi.⁷⁵ Britaniyalı nazir öz ölkəsinin Azərbaycan ilə dostluq münasibətlərinin qurulmasında, iqtisadi-ticarət əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində və beynəlxalq siyasi məsələlər üzrə intensiv məsləhətləşmələrin aparılmasında maraqlı olduğunu vurğulamışdır. Görüşdə ikitərəfli siyasi və iqtisadi münasibətlər, o cümlədən regional xarakterli məsələlər müzakirə edilmişdir. Səfər gedişində xarici işlər naziri Həsən Həsənov və Duqlas Hoqq iki sənədi - hökumətlərarası memorandumu və iki ölkə xarici siyasət idarələri arasında münasibətlər haqqında bəyannaməni imzalamışdılar.⁷⁶

Həmin dövrdə ölkələrimiz arasında baş verən mühüm hadisələrdən biri prezident Heydər Əliyevin 1994-cü il fevralın 22-dən 25-dək Böyük Britaniyaya ilk rəsmi səfəri idi. Heydər Əliyev Londonda Birləşmiş Krallığın baş naziri Con Meycor, xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd, kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və ərzaq naziri xanım Cillian Şefard, energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar, xarici işlər üzrə dövlət nazirləri Duqlas Hoqq və baronessa Çolker, “dəmir ledi” Marqaret Tetçer, o cümlədən “Britiş Pitrouləm”, “Con Braun”, “Kayzer İnciniring”, “Ci-Pi-Ti” şirkətlərinin rəhbərləri və digərlərilə görüşlər keçirmiş, Böyük Britaniya parlamentinin İcmalar Palatasında, Kral Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda, Oksford Universitetində, Böyük Britaniya Sənayeçilər Konfederasiyasında, Vestminster Abbatlığında, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankında olmuşdur. Səfər gedişində ikitərəfli siyasi, iqtisadi, elmi, mədəni və humanitar sahədə əməkdaşlığın genişləndirilməsi perspektivləri hərtərəfli nəzərdən keçirilmiş, Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında bəyannamə, xarici siyasət idarələri arasında bəyannamə, elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında, energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında və hava nəqliyyatı haqqında sazişlər, ikiqat vergi qoyulmasının aradan qaldırılması haqqında konvensiya, məhdudiyyətsiz hərəkət azadlığı haqqında anlaşma memorandumu və rabitə sahəsində qarşılıqlı anlaşma haqqında memorandum imzalanmışdır.⁷⁷ Bunlardan başqa H.Əliyev və C.Meycor investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında sazişi də paraflamışdılar.

Ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsində Azərbaycanın dövlət başçısının müəyyən səfərlər zamanı keçirdiyi görüşlərin də xüsusi əhəmiyyəti vardır. 1994-cü il iyunun 9-da prezident Heydər Əliyev Türkiyəyə qısa müddətli işgüzar səfəri gedişində İstanbuldakı iqamətgahında Böyük Britaniya xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd ilə görüşmüşdür.⁷⁸ Söhbət zamanı siyasi, iqtisadi, ticarət, mədəni və digər sahələrdə Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri geniş müzakirə edilmişdir. Sentyabrın 27-də isə H.Əliyev BMT-nin Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında iştirak etmək üçün ABŞ-a səfəri çərçivəsində yenidən Duqlas Hörd ilə görüşmüşdür.⁷⁹

İkitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsində Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniyadakı səfirliyinin də xüsusi rolu vardır. Hələ 1992-ci il sentyabrın 23-də Ali Sovetin sədri İsa Qəmbər respublikamızın Londondakı diplomatik nümayəndəliyinin açılması haqqında Milli Məclisin qərarını imzalamışdır.⁸⁰ Artıq 1994-cü il martın 30-da Azərbaycan Respublikasının Birləşmiş Krallıqdakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Mahmud Məmmədquliyev öz etimadnaməsini Böyük Britaniya kraliçası II Yelizavetaya təqdim etmişdir. Rəsmi mərasimdə çıxış edən M.Məmmədquliyev yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan üçün İngiltərə ilə əlaqələrin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirmişdir.⁸¹ Həmin ilin noyabrında isə Böyük Britaniya xarici işlər nazirinin Mərkəzi Avropa ölkələri və keçmiş SSRİ respublikaları üzrə məsləhətçisi Rocer Bon və nazirliyin Zaqafqaziya və Mərkəzi Asiya bölməsinin müdiri xanım Linda Daffild respublikamızda olmuş, prezident Heydər Əliyev və digər rəsmi şəxslərlə görüşmüşdülər.⁸²

1995-ci il mayın 6-7-də Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev ikinci dünya müharibəsinin Avropada başa çatmasının 50-ci ildönümünü münasibətilə keçirilən təntənələrdə iştirak etməkdən ötrü Londonda olmuşdur. Mərasim çərçivəsində Heydər Əliyev Böyük Britaniya kraliçası II Yelizavetə və baş nazir Con Meycor ilə görüşmüşdür. Bundan əlavə səfər gedişində Azərbaycan prezidenti Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd, ticarət və sənaye üzrə dövlət katibi Maykl Hezeltnayn, energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar, "Britiş Pitrouləm" şirkətinin prezidenti Con Braun, o cümlədən Leyboristlər Partiyasının lideri Toni Bleyr və London şəhərinin lord-meri ilə görüşlər keçirmişdir. Görüşlər zamanı iki ölkə arasında siyasi, iqtisadi, maliyyə münasibətləri, neft sənayesi sahəsində əməkdaşlıq məsələləri, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli yolları müzakirə edilmişdir.

Prezident Heydər Əliyev həmin il BMT-nin 50 illik yubileyində iştirak etməkdən ötrü Nyu-Yorkda olarkən oktyabrın 23-də Böyük Britaniyanın baş naziri Con Meycor ilə də görüşmüşdür.⁸³ Görüşdə iki ölkə arasında mövcud əlaqələr müzakirə olunmuş, münasibətlərin möhkəmləndirilməsi üçün hər iki tərəfin səylərinin bundan sonra da davam etdiriləcəyi təsdiqlənmişdir.

Noyabr ayında isə Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibinin MDB və Şərqi Avropa ölkələri üzrə baş müşaviri Frensis Riçardz respublikamızda olmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, o, hələ iyirmi il əvvəl də Azərbaycana gəlmişdir.⁸⁴

1995-ci il noyabrın 28-dən dekabrın 3-ə kimi prezident Heydər Əliyevin İngiltərəyə işgüzar səfəri olmuşdur. Səfərin əsas məqsədi iqtisadi-maliyyə məsələləri, xüsusilə də Adam Smit İnstitutunun təşkil etdiyi "Azərbaycanda investisiya imkanları" mövzusunda beynəlxalq konfransda iştirak etmək idi. Azərbaycanın dövlət başçısı Londonda Böyük Britaniyanın xarici işlər və birlik işləri üzrə yeni dövlət katibi Malkolm Rifkind, baş nazirin birinci müavini, dövlət naziri Maykl Hezeltayn, ticarət və sənaye naziri Yan Lanq, energetika naziri Tim Eqqar, Britaniya-Azərbaycan parlament qrupunun sədri Ceyms Spayser, Lordlar Palatasının üzvləri - lord Betnol və lord Ferfaks ilə görüşmüş, konfransın gedişində Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət-Sənaye Şurasının yardımı haqqında memorandum imzalamışdır. Səfərin mühüm hadisələrindən biri noyabrın 29-da Londonda Azərbaycan Respublikasının səfirliyinin yeni binasının təntənəli açılışı olmuşdur.⁸⁵

1996-cı il yanvarın 3-dən 4-dək Böyük Britaniya xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Malkolm Rifkind Azərbaycana rəsmi səfərə gəlmişdir. Səfər gedişində ikitərəfli siyasi, iqtisadi münasibətlər müzakirə edilmiş, İngiltərənin xarici siyasət idarəsinin rəhbəri Azərbaycanlı həmkarı Həsən Həsənov ilə Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında saziş imzalamışdır.⁸⁶ O, həmçinin müxalifət partiyalarının nümayəndələri - Müsavat Partiyasının başqanı İsa Qəmbər və siyasi məsələlər üzrə katibi Sülhəddin Əkbər, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının sədr müavinləri Əli Kərimov və Asim Molazadə, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının sədr müavini Nazim İmanov ilə görüşmüş və parlament seçkilərindən sonra respublikamızın daxili siyasi vəziyyəti məsələləri ətrafında fikir mübadiləsi aparmışdır.⁸⁷

Malkolm Rifkind indiyə qədər respublikamıza rəsmi səfər etmiş Böyük Britaniya nazirlər kabinetinin üzvlərindən ən yüksəyi olmuşdur. 1996-cı ilin aprelində isə Forin Ofisin Şərqi Avropa və MDB ölkələri şöbəsinin müdiri Riçard Uilkinson Bakıya səfər etmişdir.

1997-ci il mayın 1-də Böyük Britaniyada ümumi seçkilər keçirilmişdir. Leyborist Partiyasının qalib gəldiyi seçkilərin nəticələri gözlənilməz dərəcədə heyrətləndirici olmuşdur. Düzdür, leyboristlərin təqribən 45 faiz qazandıqları səsər ən yüksək göstərici deyildir. Belə ki, hələ 1945 və 1950-ci illərdəki seçkilər zamanı onların payı müvafiq olaraq 49 və 47 faiz təşkil etmişdir. Lakin bu dəfə Leyborist Partiyasının Böyük Britaniya parlamentinin aşağı palatasının 659 yerindən 419-na yiyələnməsi presedentsiz olaraq çox idi. Mühafizəkarlar Partiyası İcmalar Palatasında ancaq 165 mandata sahib ola bilmişdilər. Seçkilərin mühafizəkarlar üçün ən çox xoşagəlməz nəticəsi onların Birləşmiş Krallığın bir sıra mühüm regionlarında sarsıdıcı məğlubiyyəti olmuşdur. Özlərinin mövcud olduqları bütün tarix ərzində torilər ilk dəfə olaraq Şotlandiya və Uelsdə heç bir yer tutmamışdılar. Beləliklə, mühafizəkarların parlament fraksiyası aşağı palatanın 2/3 səsinə malik leyboristlərin fraksiyasından 2,5 dəfə az idi.⁸⁸ Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, torilər son 90 ildə bu dərəcədə ağır nəticə əldə etməmişdilər. Seçkilərdə üçüncü yerə qanunverici orqanda 46 yer qazanmış liberal-demokratlar çıxmışdır. Parlamentin qalan mandatları aşağıdakı qaydada bölünmüşdür: Olster Yunionist Partiyası - 10 yer, Şotland Milli Partiyası - 6 yer, "Pləd Kimru" Uels Milli Partiyası - 4 yer, Sosial-Demokrat Leyborist Partiyası - 3 yer, Şinn Feyn - 2 yer, Olster Demokratik Yunionist Partiyası - 2 yer, Birləşmiş Krallıq Yunionist Partiyası - 1 yer və sonuncu yeri müstəqil namizəd tutmuşdur.⁸⁹

Leyboristlər Partiyasının qalib gəlməsindən sonra partiyanın lideri Entoni (Toni) Bleyr Böyük Britaniyanın baş naziri olmuşdur. Məşhur vəkil və hüquq üzrə professorun oğlu olan Toni Bleyr 1953-cü il mayın 6-da Edinburq şəhərində anadan olmuşdur. O, əvvəllər Edinburqun Derhem Çorister məktəbində və Fettes kollecində təhsil almış, sonralar isə Oksford Universitetinin Müqəddəs İohann kollecini hüquqşünaslıq ixtisası üzrə bitirmişdir. 1975-ci ildən Leyboristlər Partiyasının üzvü olan Bleyr "Linkolnz İnn." hüquq şirkətində vəkil işləmişdir. 1983-cü ildə o, Secefild dairəsindən İngiltərə parlamentinin İcmalar Palatasının üzvü seçilmişdir.⁹⁰ Böyük Britaniya hökumətinin başçısı olana qədər heç bir yüksək dövlət vəzifəsində işləməyən Bleyr kölgə kabinetində bir sıra postlar tutmuşdur. 1988-ci ildə o, kölgə

kabinetinin energetika üzrə dövlət katibi olur və leyborist müxalifətinin elektroenergetika sektorunun özəlləşdirilməsi proqramına rəhbərlik edir. Növbəti il Bleyr kölgə kabinetində əmək naziri, 1992-ci il parlament seçkilərindən sonra isə daxili işlər naziri vəzifələrini tutur və sentyabr ayında Leyboristlər Partiyasının İcraiyyə Komitəsinə daxil olur. 1994-cü ilin iyununda Skot Con Smitin vəfatından sonra iyulun 21-də o, Leyborist Partiyasının sədri seçilmişdir. 1997-ci ildən isə Toni Bleyr 44 yaşında ikən 1783-1801-ci və 1804-1806-cı illərdə baş nazir olmuş Uilyam Pittin (kiçik) ardınca son 196 ildə Böyük Britaniyanın ən gənc hökumət başçısı təyin edilmişdir.⁹¹

Birləşmiş Krallıqda parlament seçkilərindən sonra hakimiyyət dəyişikliyinə baxmayaraq yeni leyborist hökuməti də respublikamız ilə münasibətlərə xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Bu fikir Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin 1997-ci ilin iyulunda HATO-nun və Avropa-Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Madrid zirvə toplantısında iştirak edərkən Böyük Britaniyanın baş naziri Toni Bleyr ilə görüşündə bir daha təsdiqlənmişdir. Söhbət zamanı qarşılıqlı əlaqələrin daha da genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi barədə ətraflı fikir mübadiləsi aparılmışdır.⁹² Birləşmiş Krallığın yeni hökuməti ilə bütün sahələrdə əməkdaşlığın artırılması zəruriliyi prezident Heydər Əliyevin 1997-ci il oktyabrında Böyük Britaniya Xarici İşlər və Birlik İşləri Nazirliyinin müşaviri Frensis Riçardz ilə Bakıdakı görüşündə də vurğulanmışdır.⁹³

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin 1998-ci il iyulun 19-dan 24-dək Birləşmiş Krallığa ikinci rəsmi səfəri ölkələrimiz arasında ikitərəfli münasibətlərin inkişafında əsaslı rol oynamışdır. Səfər zamanı ilk dəfə olaraq Heydər Əliyevin Böyük Britaniya kraliçası II Yelizaveta ilə rəsmi görüşü baş tutmuşdur. Bundan başqa prezident Heydər Əliyev baş nazir Toni Bleyr, xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Robin Kuk, müdafiə işləri üzrə dövlət katibi Corc Robertson, Ticarət Şurasının prezidenti, ticarət və sənaye naziri Marqaret Bekett, xarici işlər üzrə dövlət naziri Daq Henderson, enerji üzrə dövlət naziri Con Bətl, o cümlədən "Britiş Pitrouləm" şirkətinin prezidenti Con Braun, "Şell" şirkətinin icraçı direktoru Fil Uots, "Monument Oyl ənd qaz" şirkətinin baş direktoru Tim Eqqar və bu şirkətin icraçı direktoru

Terri Adams, "Lazma" şirkətinin prezidenti Con Darbi, Britaniya Şurasının baş direktoru Deyvid Driyuri, İngiltərənin rəsmi və işgüzar dairələrinin digər nümayəndələri, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının prezidenti Çarlz Frank ilə görüşlər keçirmişdir. Heydər Əliyev həmçinin Birləşmiş Krallığın parlamentində, Kral Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda olmuş, Böyük Britaniyanın "Ay-Bi-Si" şirkətinin təşkil etdiyi "Azərbaycanda biznes" mövzusunda beynəlxalq konfransda iştirak etmişdir. Aparılan çoxsaylı danışıqlarda Birləşmiş Krallığın dövlət strukturlarının və iş adamlarının respublikamıza olan maraqlarının artması bir daha təsdiq olunmuşdur. Səfər çərçivəsində Heydər Əliyev Şotlandiyaya da getmişdir.⁹⁴

İyulun 21-də Duaninq-Strit 10-da keçirilən görüşdə baş nazir Toni Bleyr Böyük Britaniyanın Mərkəzi Asiya və Qafqaz regionuna xüsusi maraq göstərdiyini və Azərbaycanın bu regionda açar rolunu oynadığını nəzərə çatdıraraq respublikamızla siyasi-strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini genişləndirmək arzusunda olduğunu vurğulamışdır. Xəzər regionunda Azərbaycanın çox böyük strateji əhəmiyyətə malik olduğunu söyləyən baş nazir Azərbaycanı Birləşmiş Krallığın strateji müttəfiqi hesab etdiyini bildirmişdir. Görüşdə Dağlıq Qarabağ ətrafında münaqişənin sülh yolu ilə və qəti şəkildə həll edilməsinin ən mühüm prioritet olması razılaşdırılmışdır. Toni Bleyr Böyük Britaniyanın Azərbaycanın müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini təkrar edərək ATƏT-in Budapeşt zirvə görüşü bəyannaməsinin və Lissabon zirvə görüşündə ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin bəyanatında əks olunmuş üç prinsipin bu münaqişənin həlli üçün əsas olması barədə Birləşmiş Krallığın mövqeyini bir daha təsdiqləmişdir.⁹⁵

Rəsmi səfər çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı Baş Nazirinin dostluq münasibətləri və tərəfdaşlıq haqqında birgə bəyannaməsi,⁹⁶ həmçinin "Britiş Pitrouləm", "Monument Oyl ənd qaz" və "Remko" şirkətlərinin iştirakı ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda "Araz", "Alov", "Şərq" və "İnam" perspektivli strukturlarının, quruda yerləşən "Muradxanlı" və "Cəfərli" neft yataqlarının və "Zərdab" perspektivli strukturunun kəşfiyyatı, işlənilməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında üç saziş, habelə

“Morrison” şirkəti ilə Bakı şəhərinin dənizkənarı parkında mehmanxana-ofis kompleksinin tikintisi ilə əlaqədar niyyətlər haqqında birgə bəyannamə, o cümlədən Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Bankı arasında beynəlxalq bank-kredit xəttinin (20 milyon dollar) açılması haqqında saziş imzalanmışdır.

Ümumiyyətlə, həmin səfər respublikamızın nəinki İngiltərə, həmçinin Avropa ilə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi baxımından da əhəmiyyətli olmuşdur. Azərbaycanın Avropa strukturlarında geniş təmsil olunmasında Böyük Britaniyanın yaxından səy göstərəcəyi, o cümlədən Avropa Şurasına və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına Azərbaycanın tam hüquqlu üzv kimi qəbul olunması dəstəklənmişdir. NATO-nun “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vacibliyi və Böyük Britaniya tərəfindən bu sahədə Azərbaycana yardım göstərilməsi təsdiq olunmuşdur. Bütün Xəzər regionunda kommunikasiyaları və ticarət əlaqələrini təkmilləşdirən TRASEKA layihəsi bəyanılmış, Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaradılması və fəaliyyətində beynəlxalq əməkdaşlığın əhəmiyyəti qeyd edilmiş və bu dəhlizin inkişafının təmin olunmasına yönəldilən bütün səylər dəstəklənmişdir.

Prezident Heydər Əliyev iyulun 20-də Londondakı “Klaricis” mehmanxanasında İngiltərə-Azərbaycan Cəmiyyətinin (“The Anglo-Azeri Society”) toplantısında olmuşdur. 1997-ci ilin noyabrında yaradılmış bu cəmiyyətin rəhbərləri Azərbaycanın Böyük Britaniyadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Mahmud Məmmədquliyev və Birləşmiş Krallığın sabiq xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi lord Duqlas Hörd, sədri isə keçmiş energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar idi. Təşkilata Böyük Britaniyanın görkəmli ictimai-siyasi xadimləri, iş adamları – sabiq xarici işlər nazirləri Malkolm Rifkind və lord Ouen, o cümlədən Ceyms Spayser, Terri Adams, Devid Pritçard və başqaları daxil-dir. İngiltərə-Azərbaycan Cəmiyyətinin məqsədi Azərbaycan həqiqətlərini, respublikamızda gedən prosesləri Birləşmiş Krallığın ictimaiyyətinə dərinə çatdırmaqdan, xalqımızın qədim ənənələrə malik mədəniyyətini, incəsənətini təbliğ etməkdən, ölkəmizdə işləyən ingilis şirkətlərinin sayının artırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. 2001-ci il yanvarın 30-da lord Freyzer İngiltərə-

Azərbaycan Cəmiyyətinin yeni sədri seçilmişdir. 2002-ci ilin iyununda və 2003-cü ilin mayında lord Freyzer Bakıya səfərlər etmişdir.⁹⁷ Hal hazırda fərdi üzvlərdən başqa 50-dən çox şirkət İngiltərə-Azərbaycan Cəmiyyətinin üzvüdür.

Prezident Heydər Əliyev vətənə döndükdən sonra ölkələrimiz arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin hərtərəfli və səmərəli inkişafını təmin etmək məqsədilə 1998-ci il avqustun 25-də "Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında partnyorluq münasibətlərinin genişləndirilməsi tədbirləri haqqında" sərəncam vermişdir.⁹⁸

Həmin il sentyabrın 7-8-də Avropa İttifaqının TRASEKA proqramı çərçivəsində tarixi İpək yolunun bərpası üzrə Bakıda keçirilən beynəlxalq konfransda Birləşmiş Krallığı baş nazirinin xüsusi nümayəndəsi Brayan Follun başçılığı altında nümayəndə heyəti iştirak etmiş və bu münasibətlə Toni Bleyr prezident Heydər Əliyevə məktub da göndərmişdir.⁹⁹ Oktyabr ayında isə Böyük Britaniya xarici işlər nazirinin daimi müavini (FCO Permanent Under Secretary) Con Kerri Azərbaycana gəlmişdir.¹⁰⁰

1999-cu il martın 16-17-də Forin Ofisin Avropa İdarəsinin direktoru Con de Fonblank Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz bölgəsinə səfəri çərçivəsində respublikamızda olmuşdur. Martın 25-26-da isə Birləşmiş Krallığın Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz regionundakı diplomatik nümayəndəliklərinin fəaliyyətinin effektiv əlaqələndirilməsi məqsədilə Bakıda bölgə ölkələrindəki ingilis səfirlərinin forumu keçirilmişdir.

Ölkələrimiz arasında genişlənən siyasi münasibətlər təhlükəsizlik məsələləri sahəsində əməkdaşlığı da əhatə edir. 1999-cu ilin iyun ayında Birləşmiş Krallığın Azərbaycanda müdafiə məsələləri üzrə attaşesi (iqamətgahı - Tbilisidədir) təyin olunmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, hələ 1995-ci ilin oktyabrında Böyük Britaniyanın Rusiyadakı səfirliyinin hərbi attaşesi briqada generalı Con Vinter respublikamızda səfərdə olaraq bir sıra danışıqlar aparmışdır.¹⁰¹ Artıq 1999-cu il iyulun əvvəlində xarici işlər nazirinin müavini Araz Əzimovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyəti Londonda olmuş və Birləşmiş Krallıq ilə ikitərəfli təhlükəsizlik dialoqunun ilk raundu həyata keçirilmişdir.¹⁰²

Həmin il dekabrın 7-də Böyük Britaniyanın Kral Müdafiə Tədqiqatları İnstitutu (Royal United Services Institute for

Defence Studies) və Azərbaycan Respublikasının Londondakı səfirliyi birlikdə "Azərbaycan: XXI əsrə doğru" mövzusunda seminar keçirmişdir.¹⁰³ Tədbirdə Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Keyt Vaz, Britaniya- Azərbaycan Parlament Qrupunun rəhbəri, İcmalar Palatasının Müdafiə Məsələləri Komitəsinin sədri Brüs Corc, Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasının sədri Corc Riçes, sabiq xarici işlər nazirləri Duqlas Hörd və Malkolm Rifkind, NATO-nun baş katibinin siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Donald MakKonel, Avropa Komissiyasının Qafqaz və Mərkəzi Asiya Departamentinin rəhbəri Çniz Vitterbrod, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Qafqaz Departamentinin rəhbəri Lindsey Forbs, o cümlədən Azərbaycanın xarici işlər nazirinin müavini Araz Əzimov, Böyük Britaniyadakı səfirimiz Mahmud Məmmədquliyev, Böyük Britaniyanın Yerevandakı sabiq səfiri Deyvid Miller və başqaları iştirak etmişdilər. Seminarda əsasən ikitərəfli münasibətlər, Azərbaycanın Avroatlantik təhlükəsizlik sistemində iştirakı, respublikamızın Avropa strukturlarına inteqrasiyası məsələləri müzakirə olunmuşdur.

1999-cu il dekabrın 16-da Brüsseldə Şimali Atlantika Tərəfdaşlıq Şurasının xarici işlər nazirlərinin müşavirəsi çərçivəsində Azərbaycanın xarici siyasət idarəsinin rəhbəri Vilayət Quliyev ilə İngiltərəli həmkarı Robin Kuk arasında keçirilmiş görüş zamanı ikitərəfli siyasi əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinin, tərəflər arasında təhlükəsizlik dialoqunun davam etdirilməsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Regionda münafişələrin tez bir zamanda aradan qalxmasına Birləşmiş Krallığın böyük əhəmiyyət verdiyini söyləyən Robin Kuk yaxın gələcəkdə respublikamıza səfər edəcəyini bildirmişdir.¹⁰⁴

2000-ci ilin mayında isə Böyük Britaniyanın Müdafiə Nazirliyinin nümayəndə heyəti respublikamıza gəlmişdir. Ölkələrimiz arasında təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq, o cümlədən Azərbaycan hərbiçilərinin İngiltərəyə dəvət olunması məsələləri 2001-ci il yanvarın 25-də Milli Məclis spikerinin müavini, təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri daimi komissiyasının sədri Ziyafət Əsgərovun Birləşmiş Krallığın respublikamızdakı səfiri Endrü Taker və səfirliyin müdafiə məsələləri üzrə attaşesi Endrü Kerr ilə görüşündə də müzakirə edilmişdir.¹⁰⁵

Azərbaycanın hərbi mütəxəssisləri Böyük Britaniyanın Bakıdakı diplomatik nümayəndəliyi xətti ilə həmin ölkədə bir sıra kurslar keçmişdilər. Lakin proqramlar qısa müddətli xarakter daşıyırdı. Belə ki, 2001-ci ildə təqribən 10 Azərbaycan hərbiçisi Böyük Britaniyada tədris kurslarında olmuşdur. Bunlar əsasən təyyarəçilər (texniki heyət) və topçular idi. 2005-ci ilədək Böyük Britaniyada təcrübə keçəcək hərbi mütəxəssislərimizin sayının hər il 20-30 nəfərə çatdırılması planlaşdırılır.¹⁰⁶

Birləşmiş Krallıq Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv seçilməsinə də müsbət yanaşmışdır. 1998-ci ildə imzalanmış Dostluq münasibətləri və tərəfdaşlıq haqqında birgə bəyannamədə Böyük Britaniya hökuməti respublikamızın Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv kimi qəbul olunmasına tərəfdar olduğu vurğulanmış, baş nazir Toni Bleyrin prezident Heydər Əliyevə 2000-ci il 18 iyul tarixli məktubunda isə Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının Azərbaycanın həmin təşkilata daxil olması haqqında müraciətinin qəbul edilməsi barədə tövsiyyəsinin dəstəklənməsi bildirilmişdir.¹⁰⁷ 2001-ci il ərzində Böyük Britaniya Xarici İşlər və Birlik İşləri Nazirliyinin Şərq Departamentinin direktoru xanım Enn Prinqli¹⁰⁸ və İşlər İdarəsinin müdiri Kristofer Hom respublikamıza səfər etmişdilər.¹⁰⁹

2002-ci ilin aprelində Azərbaycanın xarici işlər naziri Vilayət Quliyev kraliça-ana Yelizavetanın dəfn mərasimlərində iştirak etmək məqsədilə Londonda olmuşdur. Səfər çərçivəsində o, Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Cek Stro ilə görüşmüş və Azərbaycan–Böyük Britaniya əməkdaşlığının daha da möhkəmləndirilməsi barədə müzakirələr aparmışdır. Azərbaycan xarici siyasət idarəsinin rəhbəri həmçinin Forin Ofisin Avropa üzrə dövlət naziri Ben Bredşo, ticarət üzrə dövlət naziri, baronessa Saymon və başqaları ilə görüşlərində ölkələrimiz arasında mövcud olan iqtisadi əlaqələrin perspektivləri, Ermənistan–Azərbaycan münahişəsinin sülh yolu ilə həll olunması, təhlükəsizlik, enerji və bir sıra digər məsələlər müzakirə edilmişdir.¹¹⁰

Noyabr ayında isə Forin Ofisin Şərq İdarəsi müdirinin müavini Dominik Şröder Bakıda olmuşdur. Səfər gedişində o, müxalifət nümayəndələri - Müsavat Partiyasının başqanı İsa Qəmbər və Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının sədri Etibar Məmmədov ilə görüşərək respublikamızın hazırkı siyasi durumu-

nu, o cümlədən 2003-cü il oktyabrın 15-də keçiriləcək prezident seçkiləri öncəsi Seçki Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanın Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məsələlərini müzakirə etmişdir.¹¹¹

Beləliklə, istiqlaliyyət qazandıqdan sonra Azərbaycan özünün müstəqil xarici siyasətini həyata keçirməyə başlamışdır. Bunun tərkib hissəsi kimi Böyük Britaniya və Azərbaycan arasında müxtəlif sahələri əhatə edən müqavilələrin imzalanması, qarşılıqlı səfərlər dövlətlərimiz arasında ikitərəfli siyasi münasibətlərin qurulması və inkişafında mühüm rol oynamışdır.

2.2 PARLAMENTLƏR ARASI ƏLAQƏLƏR

Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında ikitərəfli siyasi münasibətlərin inkişaf etdirilməsində və möhkəmləndirilməsində ölkələrimizin qanunvericilik orqanları arasındakı əlaqələrin də xüsusi rolu var. Yeddi yüz qırx illik parlament ənənələrinə malik olan bir dövlət ilə respublikamızın bu sahədə əməkdaşlıq etməsi yeni müstəqillik qazanmış ölkəmiz üçün çox əhəmiyyətlidir. Azərbaycan və Böyük Britaniya parlamentlərinin nümayəndə heyətlərinin qarşılıqlı səfərləri qanunvericilik təcrübəsini öyrənilməsi baxımından da respublikamız üçün çox önəmlidir.

1993-cü ilin may-iyun aylarında Birləşmiş Krallığın parlament nümayəndə heyəti Azərbaycanda olmuşdur. Nümayəndə heyətinə parlament üzvlərindən Harold Elletson, Edvard Qarnieri, Yan Dunqan Smit, Doktor Con Reyd daxil idilər. Böyük Britaniyalı qonaqlar mayın 31-də Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəy tərəfindən qəbul edilmişdir. Respublikamızda gedən ictimai-siyasi proseslər, dövlət quruculuğu sahəsində görülən işlər barədə söhbət açan prezident qarşıya çıxan çətinliklərdən danışmış, həmin dövrdə Azərbaycan gerçəkliklərinin dünyaya çatdırılmasında İngiltərənin inkaredilməz rolunu bildirmişdir.¹¹²

Ali Sovetin sədri İsa Qəmbər ilə keçirilmiş görüşdə isə əsasən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi məsələləri müzakirə olunmuşdur.¹¹³ İngiltərəli deputatlar Azərbaycana səfərləri gedişində Füzuli rayonuna da getmişdilər.¹¹⁴ Sentyabr ayında isə Böyük Britaniya parlamentinin Leyborist partiyasından olan üzvü, kölgə kabinetində müdafiə naziri doktor Devid Klark respublikamıza səfər etmişdir.¹¹⁵ Ölkələrimiz arasında ilkin parlament əlaqələrinin qurulmasında Milli Məclisin beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin də rolu olmuş, şöbənin müdiri Namiq Axundov və baş mütəxəssisi Musa Qasimov bu sahədə xeyli işlər görmüşdülər.

1993-cü ilin noyabrında Birləşmiş Krallıq parlamentinin Mühafizəkarlar Partiyasından olan üzvləri - Vestminster Demokratik Fondunun sədri Ceyms Spayser, Harold Elletson və Endrü Rabotan Azərbaycanda olmuşdular. Keçirilən görüşlər zamanı ikitərəfli parlament əlaqələri, o cümlədən İngiltərə parlamentində Böyük Britaniya və Azərbaycan parlament

qrupunun formalaşdırılması ətrafında müzakirələr aparılmışdır.¹¹⁶ Bu məsələ 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan prezidentinin Birləşmiş Krallığa rəsmi səfəri gedişində Heydər Əliyevin Böyük Britaniya parlamentinin İcmalar Palatasında keçirdiyi görüşlər zamanı da nəzərdən keçirilmişdir.¹¹⁷ Səfər gedişində imzalanmış dostluq və əməkdaşlıq haqqında birgə bəyannamədə də parlamentlərarası əməkdaşlığa və iki ölkənin qanunverici və icraedici orqanları arasında əlaqələrə imkan yaradılacağı və qanunvericilik aktlarının hazırlanması və tətbiqində qarşılıqlı təcrübə mübadiləsinə kömək ediləcəyi göstərilmişdir. Artıq həmin qrup yaradıldıqdan sonra onun üzvü Harold Elletson 1994-cü ilin sentyabrında Bakıda olaraq Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun fəaliyyəti və prinsipləri bərədə Azərbaycan rəhbərliyinə məlumat vermişdir.¹¹⁸ Qeyd edilməlidir ki, həmin il mayın 19-da Harold Elletson İcmalar Palatasında keçirilən müzakirələrdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsini də qaldırmışdır.¹¹⁹

Prezident Heydər Əliyev Londonda İkinci dünya müharibəsinin Avropada başa çatmasının 50-ci ildönümünə həsr olunmuş mərasimlərdə iştirak edərkən 1995-ci il mayın 7-də İngiltərə Leyborist Partiyasının lideri, hazırkı baş nazir Toni Bleyr ilə görüşmüşdür. Azərbaycanın dövlət başçısı Leyborist Partiyasının son dövrlər əldə etdiyi nailiyyətlərdən söhbət açmış, bu partiyanın nümayəndələrini ölkəmizdə keçiriləcək parlament seçkilərində müşahidəçi kimi iştirak etməyə dəvət etmişdir.¹²⁰ Adam Smit İnstitutunun hazırladığı "Azərbaycanda investisiya imkanları" adlı konfransda iştirak etmək üçün Londonda olarkən isə prezident Heydər Əliyev həmin il noyabrın 30-da İngiltərə parlamentinin üzvləri Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun sədri Ceyms Spayser, Lordlar Palatasının üzvləri lord Betnol və lord Ferfaks ilə görüşmüşdür.¹²¹

1996-cı il martın 24-dən 26-dək İcmalar Palatasının üzvü Kennet Beyker və Lordlar Palatasının üzvü Nikolas Betldən ibarət Böyük Britaniya parlamentinin nümayəndə heyəti Bakıda olmuşdur. Səfər gedişində ikitərəfli parlament əlaqələri, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tənzimlənməsi prosesi müzakirə edilmiş, o cümlədən respublikamıza ingilis investisiyalarının cəlb olunması, rabitə və kommunikasiya sahəsində əməkdaşlıq, Britaniya kapitalının bir sıra layihələrdə iştirakı məsələlərinə də toxu-

nulmuşdur.¹²² Həmin ilin mayında Böyük Britaniya İcmalar Palatasının Mühafizəkarlar Partiyasından olan üzvləri Mark Lennok Boyd və Naycel İvens Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının qurultayında iştirak etmək üçün respublikamızda səfərdə olmuşdular.¹²³

1997-ci ilin fevral ayında Milli Məclis sədrinin birinci müavini Arif Rəhimzadənin başçılıq etdiyi Azərbaycanın parlament nümayəndə heyəti Birləşmiş Krallıq hökumətinin Nou Hau Fondunun (Know How Fund) dəvəti ilə bu ölkədə səfərdə olmuşdur.¹²⁴ Səfər zamanı millət vəkillərimiz Elektoral İslahatlar Üzrə Beynəlxalq Xidmətin təşkil etdiyi yerli özünüidarəetmə hakimiyyəti və lizinq məsələlərinə dair seminarlarda, Böyük Britaniya parlamentinin müxtəlif komitələrində keçirilən görüşlərdə iştirak etmiş, parlamentin qanunvericilik aktlarının hazırlanması, qəbul edilməsi, o cümlədən ikitərəfli parlamentlərarası əməkdaşlıq məsələləri barəsində fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Həmin il aprelin 26-dan mayın 4-dək Birləşmiş Krallıqda keçirilən parlament seçkilərilə əlaqədar Böyük Britaniyanın Seçki İslahatları Cəmiyyətinin dəvəti ilə Milli Məclisin deputatı Xeyrəddin Qoca, Mərkəzi Seçki Komissiyasının katibi İsa Məmmədliyev, Ali Məhkəmənin və Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvü Ənvər Seyidov müşahidəçi kimi İngiltərəyə səfər etmişdilər. Azərbaycanlı nümayəndələr bu ölkənin seçki sisteminə aid qanunvericilik aktları ilə maraqlanmış, bir sıra seminar və müşavirələrdə iştirak etmiş, mayın 1-də keçirilən seçkiləri müşahidə üçün ayrı-ayrı seçki dairələrinə və məntəqələrinə baş çəkmiş, Leyboristlər Partiyasının hakimiyyətə gəlməsinin şahidi olmuşdular.¹²⁵ Dekabr ayında isə Avropa Demokrat İttifaqının nümayəndəsi, Böyük Britaniya parlamenti İcmalar Palatasının Mühafizəkarlar Partiyasından olan üzvü Riçard Peyç respublikamıza gəlmişdir.¹²⁶

Prezident Heydər Əliyev 1998-ci ildə Londona ikinci rəsmi səfəri gedişində iyulun 22-də Birləşmiş Krallığın parlamentində olaraq İcmalar Palatası üzvləri tərəfindən baş nazir Toni Bleyrə suallar verilməsi prosesində müzakirələri müşahidə etmişdir. O, həmçinin Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun keçirdiyi rəsmi qəbulda iştirak etmiş, qrupun sədri Brüs Corc, onun müavini baronessa Çolker və qrupun digər üzvləri ilə görüşmüşdür.¹²⁷ Qeyd olunmalıdır ki, həmin qrupa Böyük Britaniya parlamentinin

hər iki palatasının və müxtəlif siyasi partiyaların nümayəndələri daxildir.¹²⁸

1998-ci ilin oktyabrında Böyük Britaniya parlamentinin üzvləri Robert Veqinq və Vikont Ueverli ölkəmizdə səfərdə olmuş, Azərbaycan Respublikası prezidenti seçkilərini müşahidə etmişdilər.¹²⁹ Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun üzvü olan lord Ueverlinin Bakıya növbəti gəlişi 1999-cu ilin fevralında baş vermişdir.¹³⁰ Bu dəfə o, Lordlar Palatasında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə dair müzakirələrin aparılması ərəfəsində bölgədə, o cümlədən respublikamızda da səfərdə olmuş və problemin həlli yollarını müzakirə etmişdir. Artıq martın 17-də Lordlar Palatasında Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi ilə əlaqədar debatlar keçirilmişdir. Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri xanım Coys Kvin də iştirak etdiyi müzakirələrdə respublikamızın ədalətli mövqeyi bir sıra parlament üzvləri tərəfindən dəstəklənmiş və Böyük Britaniyanın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli prosesinə daha yaxından cəlb olunması zərurəti təsdiqlənmişdir. Martın 19-da isə Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupu da Birləşmiş Krallıq hökumətini bu istiqamətdə fəaliyyətini artırmağa çağıran bəyanat vermişdir.

1999-cu ilin mart-may aylarında isə Böyük Britaniya parlamentinin İcmalar Palatasının Xarici İşlər Komitəsində "Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrində və onlarla münasibətlərdə Britaniya maraqlarının təşviqində Forin Ofisin rolunun araşdırılması" proqramı çərçivəsində müzakirələr aparılmışdır. Mayın 25-də xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Coys Kvin və həmin nazirliyin əməkdaşları xanım Ənn Prinql və Edvard Vebbin iştirakı ilə parlamentdə keçirilmiş dinləmələrdə regiondakı vəziyyətə, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanmasına dair məsələlər müzakirə olunmuş, Birləşmiş Krallıq hökumətinin bölgə dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin bir sıra aspektləri şərh edilmişdir. Komitənin qərarı ilə vəziyyəti yerindəcə öyrənmək məqsədilə iyunun 14-dən 16-dək İcmalar Palatasının üzvləri Erik İlsli, Devid Hiit və Fillis Starkeydən ibarət nümayəndə heyəti respublikamıza səfərə gəlmişdir. Artıq iyul ayında proqram çərçivəsində aparılan işlərə yekun vurularaq on iki nəfərdən ibarət Xarici İşlər Komitəsi tərəfindən hesabat xarakterli son sənəd hazırlanmışdır. Məruzədə

regionun təhlükəsizlik məsələlərinə, bölgə dövlətlərinin daxili vəziyyətinə, regional münasıqələrə, böyük dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların regiondakı roluna və həmin ölkələrlə əlaqələrinə toxunulmuş, İngiltərənin regiondakı maraqlarına və həmin dövlətlərə münasibətdə yürütdüyü siyasətinə qiymət verilmiş, parlamentin Xarici İşlər Komitəsi adından Böyük Britaniya hökumətinə müvafiq tövsiyyə və təkliflər bildirilmişdir.¹³¹ Birləşmiş Krallığın Xarici İşlər Nazirliyi həmin məruzədəki təklifləri nəzərə alaraq xüsusi sənəd hazırlamışdır.¹³²

Həmin il avqustun 11-dən 13-dək Britaniya-Azərbaycan Parlament qrupunun sədri Brüs Corcun başçılığı ilə qrupun altı üzvündən ibarət nümayəndə heyəti respublikamıza səfər etmişdir. Keçirilən görüşlər zamanı ölkəmizdə aparılan islahatlar, Ermənistan-Azərbaycan münasıqəsi və parlamentlərarası əməkdaşlığa dair məsələlər müzakirə olunmuşdur.¹³³ Oktyabrın 13-də isə Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun üzvü lord Klənvilyam öz hökumətinə ABŞ-ın "Azadlığı dəstəkləmə Aktı"na edilən 907-ci düzəlişin ləvği ilə bağlı göstərdiyi fəaliyyət haqqında sorğu göndərmişdir. Forin Ofisin parlamentlə əlaqələrə məsul dövlət naziri baronessa Skotləndin bu sorğunu cavablandırması gedişində aparılan diskussiyalarda Britaniya-Azərbaycan, həmçinin Britaniya-Ermənistan Parlament Qruplarının üzvləri fəal iştirak etmişdilər.¹³⁴

Azərbaycanın Milli Məclisində də Böyük Britaniya ilə dostluq qrupu fəaliyyət göstərir. 2000-ci il parlament seçkilərindən sonra dekabrın 5-də qrupun yeni tərkibi müəyyənləşmişdir. Hazırda Asəf Hacıyevin rəhbərlik etdiyi qrupa millət vəkillərindən Əli Abbasov, Vəqif Abdullayev, Bəhrüz Qəndilov, Hadi Rəcəbli və Aynur Sofiyeva daxildirlər.

2000-ci ilin sentyabrında Böyük Britaniya parlamenti Lordlar Palatasının üzvü baronessa Smit Qilmorhil və yerli etnik münasıqələrin sülh yolu ilə həlli istiqamətində fəaliyyət göstərən "Links" qeyri-hökumət təşkilatının icraçı direktoru Denis Sammut Cənubi Qafqaza səfərləri gedişində respublikamızda da olmuş, ölkələrimiz arasında parlament əlaqələri, Azərbaycandakı iqtisadi, mədəni-ictimai aspektlər, o cümlədən qonşu Ermənistan ilə münasıqə zamanı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş

soydaşlarımızın yaşayışının sosial-məişət şəraiti ilə maraqlanı-
mışdılar.¹³⁵

“Links” təşkilatının gördüyü işlər sırasına “Cənubi Qafqaz
Parlament Təşəbbüsü” adlı layihə də daxildir. Məhz həmin təşkilatın
köməyi sahəsində 2001-ci ilin martında Azərbaycan parlament
numayəndə heyəti Londonda səfərdə olmuşdur.

2002-ci il aprelin 12-də “Links” təşkilatının icraçı direktoru
Denis Semmut Bakıda olmuş və növbəti dəfə Azərbaycanlı millət
vəkillərini İngiltərəyə dəvət etmişdir.¹³⁶ İyun-iyul aylarında bu
təşkilatın təşəbbüsü ilə Londonda təhlükəsizlik və Cənubi
Qafqazda sülhün və demokratiyanın inkişafına həsr olunmuş
seminar keçirilmişdir. Avqust ayında isə Denis Sammut yenidən
Azərbaycana gəlmişdir.¹³⁷ Artıq 2003-cü ilin mayında Tbilisidə
“Cənubi Qafqaz Parlament Təşəbbüsü” layihəsi çərçivəsində
Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan parlamentləri arasında
birgə memorandum imzalanmışdır.¹³⁸ Sentyabrda isə Böyük
Britaniya parlamentinin üzvü Anqus Robertson və “Links”
təşkilatının üzvləri Bakıda olmuşdular.

May-iyun aylarında İcmalar Palatasının üzvü Robert Veəinq,
Lordlar Palatasının üzvləri - lord Devid Alton, lord Hilton və lord
Əhmədin daxil olduğu Böyük Britaniya parlament nümayəndə
heyəti respublikamıza səfər etmişdir.¹³⁹ Onlar prezident Heydər
Əliyev, Milli Məclisin sədri Murtuz Ələsgərov, Qafqaz Müsəl-
manları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə,
Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri Məzahir Pənahov, Qaçqın-
ların və Məcburi Köçkünlərin işi üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Əli
Həsənov ilə görüşlər keçirmişdir. Sentyabrda isə Lordlar Palata-
sının üzvü Dünya Yəhudi Konqresinin vitse-prezidenti lord Caner
Bakıda olmuşdur.¹⁴⁰

Həmin ilin oktyabrında Lordlar Palatasının üzvü, Con Smit
adına fondun idarə heyətinin sədri lord Con Makklaski,
İngiltərənin BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsindəki nümayəndə
heyətinin rəhbəri Oudre Qloveri, London konfliktlər və dövlət
quruculuğu üzrə informasiya şəbəkəsinin icraçı direktoru Denis
Sammuto respublikamıza gəlmişdilər. Böyük Britaniyalı nümayən-
dələr Milli Məclisin İnsan hüquqları daimi komissiyası, Vətəndaş
Hüquqlarının Müdafiəsi Fondu və “Links” təşkilatının “demok-

ratik Azərbaycan bütün azərbaycanlılar üçündür” mövzusunda birgə keçirdikləri seminarda iştirak etmişdilər.¹⁴¹

Oktyabr ayında həmçinin İcmalar Palatasının üzvü Con MakUilyam da Azərbaycanda olmuşdur. O, Azərbaycanın NATO Parlament Assambleyasının assosiativ üzvü olması üçün Böyük Britaniya parlamentinin gömək etməyə hazır olduğunu vurğulamışdır.¹⁴² Artıq noyabrın 18-də NATO PA-nın İstanbul şəhərində keçirilən növbəti iclasında Azərbaycan həmin təşkilatın assosiativ üzvü seçilmişdir.¹⁴³

2003-cü il martın 9-dan 14-dək Milli Məclisin sədri Murtuz Ələsgərov başda olmaqla respublikamızın parlament nümayəndə heyəti Birləşmiş Krallığa səfər etmişdir.¹⁴⁴ Nümayəndə heyətinə millət vəkillərindən Cəlal Əliyev, Şahlar Əsgərov, Şirzad Əyyub, Mikayıl Mirzəyev, o cümlədən Böyük Britaniya ilə dostluq qrupunun üzvləri Asəf Hacıyev və Vəqif Abdullayev də daxil idi. Qeyd olunmalıdır ki, bu, M.Ələsgərovun Azərbaycan parlamenti spikeri kimi Londona ilk rəsmi səfəri idi. Səfər gedişində Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri Böyük Britaniya parlamenti İcmalar Palatasının spikeri Maykl Martin, Müdafiə Komitəsinin sədri və Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun başçısı Brüs Corc, Xarici Əlaqələr Komitəsinin sədri Donald Anderson, Elm və Texnika Komitəsinin sədri Yan Qibson, Parlamentlərarası İttifaqın Britaniya qrupunun sədri Con Ostin, Lordlar Palatasının üzvləri lord Caner, lord Hilton və baronessa Kroli, standartlar üzrə parlament komissarı ser Filip Maur, xarici işlər nazirinin müavini Maykl O’Brayan, Azərbaycan-İngiltərə Cəmiyyətinin sədri lord Freyzer və başqaları ilə görüşərək Güney Qafqazdakı regional konfliktləri, ikitərəfli siyasi, parlamentlərarası və iqtisadi əlaqələrin inkişafı, qanunvericilik təcrübəsinin öyrənilməsi məsələlərini müzakirə etmişdilər.¹⁴⁵ Azərbaycanlı deputatlar Edinburq şəhərində də olmuşdular.

Sentyabrın əvvəlində Lordlar Palatasının üzvləri lord Caner, lord Mitçel və İcmalar Palatasının üzvü xanım Linda Pəhamdan ibarət Böyük Britaniya parlamentinin nümayəndə heyəti respublikamıza gəlmişdir. Səfər zamanı İngiltərəli nümayəndələr baş nazir İlham Əliyev, Milli Məclisin sədri Murtuz Ələsgərov ilə görüşmüş, Bakıdakı “Habad Or-Avner” yəhudi tədris kompleksinin açılış mərasimində iştirak etmişdilər.¹⁴⁶

Böyük Britaniya parlamentində ölkəmizlə əlaqədar keçirilən müzakirələrdən biri də Azərbaycan futbolu haqqında olmuşdur. 2003-cü ildə FIFA tərəfindən respublikamıza qarşı sanksiyalar tətbiq edildikdən sonra Birləşmiş Krallıqda Azərbaycanın futbol üzrə milli yığmasının müdafiəsi üçün "Uels üçün ədalət" adlı kampaniya başlamışdır. Bunun əsas məqsədi isə futbol üzrə 2004-cü il Avropa çempionatının kvalifikasiya etapında milli komandamıza iki dəfə qalib gəlmiş Uels yığmasının xallarını itirilməsinin və qrupdakı liderliyi əldən verməsinin qarşısının alınması idi. Bu məsələ parlamentin üzvü Adam Praysın təşəbbüsü ilə İcmalar Palatasında müzakirə edilmişdir.¹⁴⁷

Birləşmiş Krallıq klassik parlament təcrübəsinə malik olan bir dövlətdir. Bu ölkə ilə qanun yaradıcılığı və qanunvericilik sahəsində təcrübə mübadiləsinin aparılması gənc Azərbaycan dövləti üçün çox vacibdir. Göründüyü kimi müstəqillik qazandıqdan sonra respublikamız ilə Böyük Britaniya arasında parlamentlərarası əməkdaşlıq sahəsində də bir sıra işlər görülmüşdür. Lakin bu istiqamətdə fəaliyyət intensivləşdirilməli və parlament əlaqələri daha da genişləndirilməlidir.

2.3 ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI HƏRBİ TƏCAVÜZÜNƏ BİRLƏŞMİŞ KRALLIĞIN MÜNASİBƏTİ

Artıq on altı ildir ki, Ermənistan Respublikasının ölkəmizə qarşı ərazi iddiası əsasında hərbi təcavüzü davam edir. 1988-ci ilin fevralından başlayaraq qonşu dövlət "Böyük Ermənistan" ideyasını həyata keçirmək məqsədilə ölkə daxilində və xaricdəki qüvvələrini cəmləşdirərək Azərbaycan torpaqlarının qarış-qarış işğalına başlamışdır. Dağlıq Qarabağ ətrafında münaqişənin Sovet İttifaqının mövcudluğu dövründə başlanmasına baxmayaraq keçmiş SSRİ rəhbərliyi tərəfindən Ermənistanın qanunsuz iddiaları pislənilməmiş və təcavüzün qarşısı alınmamışdır. SSRİ Ali Sovetinin sərhədlərin dəyişdirilməsinin yolverilməzliyi, Azərbaycanın muxtar vilayət ərazisi üzərində suverenliyi haqqında bəyanatlarına Ermənistan məhəl qoymamışdır. 1989-cu ilin dekabrında Ermənistan Ali Sovetinin Ermənistan SSR ilə Dağlıq Qarabağın birləşməsi haqqında qərarı isə Azərbaycana qarşı birbaşa təcavüzün nümunəsi idi.¹⁴⁸ Belə vəziyyətin uzanmasından istifadə edən bədxah qonşularımız qondarma "Dağlıq Qarabağ problemi"ni beynəlxalq aləmə çatdıraraq "iztirablı" erməni xalqı haqqında şayiələr uydurmağa başlamışdır. Lakin həmin dövrdə heç kim təcavüzün qurbanına çevrilmiş Azərbaycan xalqının pozulmuş hüquqları barədə düşünməmiş, indiki Ermənistan ərazisindəki tarixi torpaqlarından zor gücünə qovulmuş 200 mindən artıq soydaşlarımızın taleyi ilə maraqlanmamışdır.

Moskvanın fəaliyyətsizliyi və Arkadi Volskinin başçılıq etdiyi xüsusi komitənin anti-Azərbaycan fəaliyyəti erməni ekstremistlərini daha da ilhamlandırmışdır. Belə halda kommunist rəhbərliyinin münaqişəni həll etmək iqtidarında olmadığını görən Azərbaycan xalqı öz torpaqlarının müdafiəsinə qalxmışdır. Ölkəmizin bütün ərazilərində erməni təcavüzünə qarşı etiraz mitingləri və nümayişlər başlamışdır. Lakin bunları bəhanə edən SSRİ Ali Soveti Azərbaycanın bir sıra yaşayış yerlərində fəvqəladə vəziyyət elan etmiş, 1990-cı ildə isə sovet qoşunları Bakıda "qanlı yanvar" hadisəsini törətmişdir. Çox çəkmir ki, Azərbaycan parlamentində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ləğvi haqqında

qərar qəbul edilir.¹⁴⁹ Lakin Azərbaycan iqtidarının buraxdığı səhvlər, hakimiyyət uğrunda çəkişmələr və bəzi rəsmi dövlət məmurlarının birbaşa xəyanətkar fəaliyyətindən istifadə edən Ermənistan Dağlıq Qarabağı bütünlüklə zəbt etmiş, Xocalı soyqırımını törətmiş, Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdərə, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonları işğal olunmuşdur. 1992-ci ildən fəaliyyət göstərən ATƏT-in Minsk qrupu da münafişənin həlli üçün konkret bir iş görə bilməmişdir. 1994-cü ilin mayından Ermənistan və Azərbaycan arasında atəşkəs rejiminin olmasına baxmayaraq çox təəssüflə bildirilməlidir ki, doğma torpaqlarımız hələ də erməni tapdağı altında qalmaqdadır.

Respublikamız üçün ağır bir bəla olan Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan-Böyük Britaniya siyasi münasibətlərinin də əsas məsələlərindəndir. Birləşmiş Krallıq ATƏT-in Minsk qrupunun üzvü olmasa da Ermənistan-Azərbaycan münafişəsinin dinc vasitələrlə nizama salınmasında respublikamızın haqq işini müdafiə etmişdir. Hələ Sovet İttifaqının mövcud olduğu dövrdə - 1991-ci ilin mayında Böyük Britaniyanın Moskvadakı səfirliyinin əməkdaşları - müşavir-səfir Devid Loqan və siyasi məsələlər üzrə müşavir Devid Manning Ermənistan sərhəddində, Dağlıq Qarabağda və Azərbaycanın digər yaşayış məntəqələrində baş verən hadisələr haqqında həqiqəti öyrənmək məqsədilə respublikamızda olmuşdular. Mayın 18-də ingilis diplomatlarını qəbul edən Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibov uzun sürən münafişənin səbəblərini ətraflı təhlil etmiş, Ermənistanın Azərbaycana qarşı elan olunmamış müharibəsinə son qoyulması üçün respublika rəhbərliyinin gördüyü tədbirlərdən danışmışdır.¹⁵⁰

1992-ci il martın 11-də Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqqun Bakıya səfəri zamanı aparılan danışıqların əsas mövzusu da Azərbaycanla Ermənistan arasında davam edən münafişənin dinc yolla aradan qaldırılması yollarının müzakirəsi olmuşdur.¹⁵¹ Onun Azərbaycan rəhbərliyi ilə keçirdiyi danışıqlar zamanı getdikcə gərginləşən Dağlıq Qarabağ münafişəsinin nizama salınmasında ATƏM-in əsas rol oynayacağı razılaşdırılmışdır.¹⁵²

Dağlıq Qarabağ münafişəsi gərginləşdikcə bu məsələ dünya, o cümlədən ingilis jurnalistlərini daha da cəlb edirdi. 1991-ci ilin əvvəlində Böyük Britaniyanın "İndependənt" ("Independent")

qəzetində əslən İrandan olan azərbaycanlı Azər Əmdadının respublikamıza səfəri haqqında təəssürləri, münafişə ilə əlaqədar gördükləri dəhşətli hadisələr, erməni yaraqlılarının törətdikləri vəhşiliklər, o cümlədən Bakıdakı “qanlı yanvar” haqqında geniş materialı verilmişdir.¹⁵³ Həmin ilin mayında İngiltərənin “Deyli Teliqraf” (“Daily Telegraph”) qəzeti Moskva bürosunun direktoru Con Kampfner və “Röyter” (“Reuters”) agentliyinin müxbiri Brayen Killen Dağlıq Qarabağ və Ermənistanla sərhəddəki vəziyyət, silahlı erməni yaraqlılarının dördüncü il özbaşınalıq edib əhalini vahiməyə saldıqları respublikamız ərazisində sülhün bərpası üçün Azərbaycan tərəfinin gördüyü tədbirlər haqqında materiallar hazırlamaq məqsədilə Bakıda olmuş və prezident Ayaz Mütəllibov ilə görüşmüşdülər.¹⁵⁴

1992-ci ilin martında “Tayms” (“Times”) qəzetinin nömrələrinin birində ingilis jurnalisti Anatol Levenin “Qarabağ təpələrinə səpələnmiş meyitlər” adlı materialı getmişdir. Böyük Britaniyalı müxbir həmin ilin fevralında Azərinformun qonağı olmuş və Azərbaycanın özünümüdafiə qüvvələri ilə birlikdə, özünün yazdığı kimi, “Azərbaycan qaçqınlarının erməni qoşunları tərəfindən kütləvi surətdə öldürülməsi barədə informasiyanın və faktların doğruluğunu öyrənmək” üçün döyüş əməliyyatları bölgəsinə yollanmışdır. Yazıda o, erməni faşistlərinin çirkab əməllərini açıqlamışdır. Digər jurnalist Tomas Qoltsun respublikamızdan göndərdiyi və “Səndi Tayms” (“Sunday Times”) qəzetinin 1 mart tarixli nömrəsində dərc olunmuş məqaləsi də Dağlıq Qarabağ faciəsinə həsr olunmuşdur.¹⁵⁵

Çox keçmir ki, Böyük Britaniyanın rəhbərliyi münafişə ilə əlaqədar öz rəsmi mövqeyini nümayiş etdirmişdir. Birləşmiş Krallığın baş naziri Con Meycor 1992-ci ilin sentyabrında Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəyə göndərdiyi məktubunda bunları qeyd etmişdir: “Böyük Britaniya hökuməti bildirir ki, Dağlıq Qarabağın rəsmi statusu məsələsi müzakirə mövzusu ola bilməz – bu, Azərbaycan ərazisidir. Biz həmin bölgədə və onun ətrafında baş verən məhvədicə münafişəni bölgədə sabitlik üçün təhlükə, Azərbaycan və Ermənistanın sovet kommunist hakimiyyətindən demokratiyaya keçməsi yolunda ciddi maneə kimi qiymətləndiririk.” Sənəddə o, münafişə edən tərəfləri danışıqlar

gedişində problemin dinc yolla aradan qaldırılmasına nail olmağa yönəltmək məqsədilə ATƏM-in göstərdiyi cəhdləri müdafiə etdiyini vurğulamışdır.¹⁵⁶ Con Meycorun Azərbaycan prezidentinə ünvanlanmış 6 aprel 1993-cü il tarixli məktubunda da faciəli münaqişənin doğurduğu müsibətlərdən narahatlıq bildirilmişdir. Məktubda Böyük Britaniya hökumətinin başçısı münaqişənin Azərbaycanda demokratik siyasi sistem və bazar iqtisadiyyatı yaratmaq cəhdləri üçün təhlükə törətdiyini və ona görə də atəşin dərhal dayandırılmasına nail olmağın və ATƏM-in Minsk prosesi çərçivəsində bu problem üzrə qətnamə hazırlamağın vacibliyini ifadə etmişdir.¹⁵⁷

Birləşmiş Krallıq hökuməti Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi ilə bağlı 1993-cü ildə bir neçə dəfə rəsmi bəyanatla da çıxış etmişdir. İngiltərə hökumətinin 14 aprel tarixli bəyanatında bunlar qeyd olunmuşdur: "Britaniya hökuməti Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında döyüş əməliyyatlarının, xüsusilə Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonuna müdaxilədən sonra uzanmasından dərin narahatlıq keçirir. O, buraya soxulmuş qüvvələri çıxarmağa, hərbi əməliyyatları dayandırmağa və ATƏM çərçivəsində sülh prosesini bərpa etməyə çağırır. Son döyüşlər mülki əhaliyə böyük müsibətlər gətirmişdir, adamların bir çoxu ev-eşiklərini tərk etmişdir. Bununla əlaqədar Britaniya hökuməti Azərbaycana humanitar yardım göstərmək üçün BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarlığa yüz min funt sterlinq verir."¹⁵⁸

Birləşmiş Krallıq hökumətinin 27 iyul tarixli "Dağlıq Qarabağda dair bəyanat"ında isə deyilirdi: "Böyük Britaniya hökuməti Ağdamda, Füzulidə və onların həndəvərində gedən döyüş əməliyyatlarından təəssüflənir və həmin əməliyyatlara cəlb olunmuş Ermənistan qüvvələrini Azərbaycan ərazisini dərhal tərk etməyə çağırır. Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycana qarşı bu silahlı müdaxiləni - ATƏM-in Minsk sülh prosesinin reallaşdırılması prosesinə ciddi təhlükə olan müdaxiləni kəskin şəkildə pisləyir. Bu proses Ermənistan və Azərbaycan hökumətləri ilə razılaşdırılmışdır. Yuxarı Qarabağda hakimiyyətdə olanlar da bu prosesin tərəflərindən biridir və onun həyata keçirilməsinin təxirə salınmasını dayandırmağa çalışırlar." Sənəddə bütün hərbi əməliyyatların dayandırılması və bölgədə sülhün bərpası üçün tərəflərin

hamısının əməli şəkildə və vicdanla işləməsinin mühüm olması qeyd edilirdi.¹⁵⁹

Böyük Britaniya BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü kimi də respublikamıza kömək etmişdir. 1993-cü ildə Təhlükəsizlik Şurasında Kəlbəcərin ermənilər tərəfindən işğalı ilə əlaqədar məsələnin müzakirəsi zamanı Birləşmiş Krallıq prinsipiallıq göstərək konstruktiv mövqe tutmuşdur. Böyük Britaniyanın BMT-dəki nümayəndə heyəti Azərbaycanın nümayəndə heyətinin Təhlükəsizlik Şurasında Ermənistanın təcavüzünü pisləyən qətnamənin qəbul olunmasına yönəldilmiş söylərini müdafiə etmişdir.¹⁶⁰

Həmin arada Ermənistanın Londondakı səfiri Forin Ofisə çağırılmışdır. Xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqq ona Ermənistanın ATƏM çərçivəsində danışıqların bərpa olunması, atəşin dərhal dayandırılması tələbini bildirmişdir.¹⁶¹ Aprelin 30-da Təhlükəsizlik Şurasının iclasında Azərbaycan və Ermənistan arasında münasibətlər haqqında məsələyə baxılmış və 822 sayılı qətnamə qəbul edilmişdir.¹⁶² Bu sənədin yaranmasında İngiltərənin də təsiri olmuşdur.

İyulun 29-da isə BMT Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycan prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Ali Sovetin sədri Heydər Əliyevin şurasının sədri – Böyük Britaniyanın BMT-dəki daimi nümayəndəsi olan Devid Hanneyə müraciəti əsasında 853 sayılı qətnaməni qəbul etmişdir. Sənəddə Ağdamın və şəhərə bitişik rayonların və Azərbaycan Respublikasının bütün digər işğal olunmuş ərazilərinin qəsb edilməsi qəti surətdə pislənilirdi. BMT Təhlükəsizlik Şurası təcavüzkdən bütün hərbi əməliyyatları təxirə salmadan dayandırmasını və işğal qüvvələrini Ağdamdan və bütün digər işğal olunmuş ərazilərdən dərhal, tamamilə, qeyd-şərtsiz çıxartmasını tələb etmişdir.¹⁶³

1993-cü ilin oktyabrında respublikamızda səfərdə olan Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqq öz ölkəsinin beynəlxalq normalar ilə təsdiqlənmiş sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazilərin bütövlüyü və mübahisələrin güc vasitələri ilə həllinin yolverilməzliyi prinsiplərinə riayət olunması mövqeyində durduğunu söyləmişdir. O, Böyük Britaniya hökumətinin Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olduğunu hesab etdiyini, Dağlıq Qarabağın statusunun, siyasi, mədəni muxtariyyət və ya xüsusi iqtisadi hüquqların verilməsini respublik-

amızın daxili işi olduğunu bildirmişdir. Duqlas Hoqq həmçinin Azərbaycanın münafişənin dinc vasitələrlə həllinə yönəlmiş siyasətinin Böyük Britaniya tərəfindən dəstəkləndiyini qeyd etmişdir.¹⁶⁴

İngiltərə hökumətinin oktyabrın 29-da verdiyi bəyanatında isə “Azərbaycan qüvvələri ilə yerli erməni qüvvələri arasında hərbi əməliyyatların yenidən başlanılması” pislənilmişdir. Böyük Britaniya hökuməti münafişədə iştirak edən tərəfləri atəşin təməmilə dayandırılmasına və problemin sülh yolu ilə həllinə nail olmaq üçün ATƏM-in Minsk qrupunun işi çərçivəsində keçirilən danışıqlar yolu vasitəsilə əməkdaşlıq etməyə çağırılmışdır.¹⁶⁵

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin 1994-cü ilin fevralında Londona rəsmi səfəri zamanı keçirilən görüşlərdə respublikamızın ərazi bütövlüyü, sərhədlərimizin toxunulmazlığı və Dağlıq Qarabağın ölkəmizə məxsus olduğu birmənalı şəkildə vurğulanmışdır. Birləşmiş Krallıq hökumətinin və xarici siyasət idarəsinin başçıları Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması üçün beynəlxalq təşkilatlar, xüsusən BMT və ATƏM xətti ilə bütün diplomatik səylərdə və siyasi yollar axtarışında respublikamıza böyük yardımçı olacaqlarını bildirmişdilər.¹⁶⁶ Lakin çox maraqlıdır ki, səfər çərçivəsində Heydər Əliyev və Con Meycor tərəfindən imzalanmış on iki maddədən ibarət Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında bəyannamədə ölkəmiz üçün ağır bir bəlaya çevrilmiş bu münafişəyə heç toxunulmamışdır.

1995-ci ilin mayında Londona səfəri gedişində apardığı görüşlərdə prezident Heydər Əliyev münafişənin sülh yolu ilə başa çatmasında respublikamızın Böyük Britaniyanın dəstəyinə ciddi ehtiyacı olduğunu vurğulamış, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına kömək göstərməyi İngiltərə hökumətindən xahiş etmişdir. O, Birləşmiş Krallığın ATƏT çərçivəsində öz fəaliyyətini daha da genişləndirə bilməsini söyləyərək Budapeşt zirvə toplantısında ölkəmiz üçün əhəmiyyətli olan qətnamənin qəbul edilməsində İngiltərənin köməyini yüksək qiymətləndirmişdir.¹⁶⁷ Azərbaycan prezidentinin həmin ilin sonlarında Böyük Britaniyaya işgüzar səfəri zamanı da bu məsələ müzakirə olunmuşdur. H.Əliyev “nə sülh, nə müharibə” vəziyyətinin daim

davam edə bilmədiyini, Azərbaycanın öz torpaqlarının işğal altında qalmasına və öz ərazilərinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasına yol verə bilmədiyini vurğulamışdır.¹⁶⁸

Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Malkolm Rifkindin 1996-cı ilin yanvarında respublikamıza səfəri gedişində də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi geniş müzakirə edilmişdir. Prezident Heydər Əliyev ilə görüşündə o, beynəlxalq təşkilatların öz-özlüyündə Dağlıq Qarabağ problemini həll edə bilməməsini və münaqişənin nizama salınması üçün ilk növbədə iştirakçı tərəflərin iradə və xoş məramlarının olmasını qeyd etmişdir. İngiltərənin xarici siyasət idarəsinin rəhbəri Bakıya gəlməkdən əvvəl səfərdə olduğu Ermənistanda, eləcə də Azərbaycanda problemin həlli üçün xoş məramın mövcudluğunu müşahidə etdiyini söyləmişdir. O, münaqişənin həllinin respublikamızın iqtisadi sahədəki potensial imkanlarının reallığa çevrilməsinə şərait yaradacağını demişdir. H.Əliyev və M.Rifkind Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin 1996-cı ildə aradan qaldırılacağı ehtimalına ümidvar olduqlarını bildirmişdilər.¹⁶⁹

Lakin təəssüf ki, onların ümidləri özünü doğrultmamış və torpaqlarımızın erməni işğalı hələ də davam etməkdədir. Prezident Heydər Əliyevin həmin il aprelin 22-də Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında tərəfdaşlıq haqqında sənəd imzalamaqdan ötrü Lüksemburqa səfəri zamanı¹⁷⁰ və dekabrın 3-də ATƏT-in Lissabon Sammitində Malkolm Rifkind ilə növbəti görüşlərində də Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə son qoyulması yollarının müzakirəsinə geniş yer ayrılmışdır.¹⁷¹

Dağlıq Qarabağ probleminin nizama salınmasında ATƏT-in 1996-cı il dekabrın 2-dən 4-dək Lissabonda keçirilmiş zirvə görüşü mühüm rol oynamışdır. Sammitdə Ermənistandan başqa iştirak edən bütün dövlətlər kimi Böyük Britaniya da Azərbaycanın haqq işini müdafiə etmişdir. Toplantıda ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin münaqişənin nizamlanması üçün təklif etdiyi üç prinsipini (1-Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü; 2-Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa öz müqəddəratını təyin etməyə əsaslanan bir razılaşmada müəyyən edilən, Dağlıq Qarabağ üçün ən yüksək özünüidarəetmə dərəcəsi verən hüquqi status; 3-məsələnin həllinin müddəalarına əməl olunmasını təmin etmək barədə tərəflərin qarşılıqlı öhdəlikləri

daxil olmaqla Dağlıq Qarabağın və onun bütün əhalisinin təminatlı təhlükəsizliyi) təsdiqləyən bəyanat qəbul olunmuşdur.¹⁷²

Tanınmamış "Dağlıq Qarabağ Respublikasında" 1997-ci il sentyabrın 1-də keçirilmiş seçkilərlə əlaqədar Birləşmiş Krallığın Xarici İşlər Nazirliyi bəyanatla çıxış etmişdir: "Qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası" beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmır. Sentyabrın 1-də orada keçirilmiş seçkilərin heç bir hüquqi əsası yoxdur və bu, bir faktdır ki, bölgənin hüquqi statusu ATƏT-in Minsk qrupunun danışıqlar prosesi çərçivəsində müəyyən olunmalıdır.

Biz Minsk qrupu həmsədrlərinin Lissabon sammitində ATƏT-in qəbul etdiyi prinsiplər üzərində qurulmuş, məsələnin ədalətlə və sarsılmaz həllinə yönəldilmiş söylərini və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tam surətdə dəstəkləyirik. Ümid edirik ki, məsələnin sülh yolu ilə həll olunması üçün tərəflər əməli surətdə işləyəcəklər."¹⁷³

Prezident Heydər Əliyevin 1998-ci ildə Böyük Britaniyaya ikinci rəsmi səfəri gedişində Erəmənistən-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınması problemləri də müzakirə obyektinə olmuşdur. Birləşmiş Krallığın baş naziri Toni Bleyr öz ölkəsinin Azərbaycanın müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini vurğulayaraq Dağlıq Qarabağ ətrafında münaqişənin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh yolu ilə və qəti şəkildə həll edilməsinə Londonun tərəfdar olduğunu bildirmişdir. O, bu sahədə beynəlxalq hüquq normalarına, BMT və ATƏT-in dəyişməz prinsiplərinə əməl olunmasının, 1994-cü ildə əldə olunmuş atəşkəsin qorunub saxlanılmasının vacibliyini, o cümlədən ATƏT-in Minsk qrupu və onun həmsədrlərinin - ABŞ, Rusiya və Fransanın söylərini dəstəklədiyini söyləmişdir.

Baş nazir ATƏT-in Budapeşt zirvə görüşü bəyannaməsinin və Lissabon zirvə görüşündə ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin bəyanatında əks olunmuş üç prinsipin münaqişənin həlli üçün əsas olması bərdə öz ölkəsinin mövqeyini təsdiqləmişdir. Dağlıq Qarabağ problemi həmçinin Heydər Əliyevin Böyük Britaniyanın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Robin Kuk və müdafiə işləri üzrə dövlət katibi Corc Robertson ilə görüşlərində də müzakirə edilmişdir. 1994-cü il bəyannaməsindən fərqli olaraq bu dəfə imzalanmış Dostluq münasibətləri və tərəfdaşlıq haqqında

birgə bəyannamənin üçüncü maddəsi Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsi ilə bağlı idi.

1999-cu il fevralın 8-dən 11-dək Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun nümayəndəsi, Lordlar palatasının üzvü viskont Ueverli Lordlar Palatasında Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsinə dair debatların keçirilməsi ərəfəsində bölgədə, o cümlədən respublikamızda da səfərdə olmuşdur. Lord Ueverlinin keçirdiyi görüşlərdə münəqişənin həlli üçün tərəflərin real mövqelərdən çıxış etməyin vacib olduğu vurğulanmış, Birləşmiş Krallığın ATƏT-in Minsk Qrupunun üzvlüyünə daxil olması məsələsinə, Rusiyanın münəqişənin tənzimlənməsində tutduğu mövqeyinə toxunulmuş və bu münəqişənin qısa bir zamanda nizamlanması üçün xalq diplomatiyası üsullarından istifadəyə dair fikir mübadiləsi aparılmışdır. Martın 17-də isə Böyük Britaniya parlamentinin Lordlar Palatasında Azərbaycan-Ermənistan münəqişəsi ilə əlaqədar debatlar keçirilmişdir. Xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Coys Kvinin də iştirak etdiyi parlament müzakirələrində respublikamızın ədalətli mövqeyi palata üzvləri tərəfindən layiqincə dəstəklənmiş, İngiltərənin münəqişənin həlli prosesinə daha yaxından cəlb olunması zərurəti vurğulanmışdır.

Həmin ilin iyulunda Böyük Britaniya parlamentinin İcmalar Palatasının Xarici İşlər Komitəsinin "Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrində və onlarla münasibətlərdə Britaniya maraqlarının təşviqində Forin Ofisin rolunun araşdırılması" proqramı çərçivəsində hazırladığı məruzədə Birləşmiş Krallıq hökumətinə Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi üzrə ATƏT-in Minsk Qrupu tərəfindən aparılan işlərə töhfə verməsi tövsiyyə edilmişdir.¹⁷⁴

2000-ci ilin dekabrında Nyu-Yorkda BMT-nin Baş Məclisində "BMT və ATƏT arasında əməkdaşlıq" haqqında qətnaməyə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü və Ermənistan Respublikasının münəqişənin iştirakçısı olmasını əks etdirən düzəliş qəbul edilmişdir. Təəssüflə bildirilməlidir ki, respublikamızla sıx əlaqələr qurmağına baxmayaraq Böyük Britaniya Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi tanımaqda çətinlik çəkərək həmin düzəlişin qəbulu zamanı səssizcə bitərəf qalmışdır.¹⁷⁵

Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünə Birləşmiş Krallığın münasibətindən danışarkən Böyük Britaniya parlamentinin Lordlar Palatası sədrinin müavini, ermənilərin və xüsusən də bədnam “Dağlıq Qarabağ problemi” barədə onların mövqeyinin beynəlxalq aləmdə fəal təbliğatçısı olan baronessa Kerolayn Koks toxunmamaq mümkün deyildir. Xanım Koks və onun həmkarları beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq heç bir icazə və razılaşma olmadan dəfələrlə Azərbaycan Respublikasının ərazisi - Dağlıq Qarabağa, özü də Bakı deyil, Yerevan vasitəsilə gələrək münəqişə haqqında dünya ictimaiyyətinə qeyri-obyektiv xəbərlər çatdırmışdır.

Cərrah və müəllim gızı olan Kerolayn Koks xristian dindar ailəsində böyümüşdür. Məktəbi bitirdikdən sonra o, Londonun İst-End rayonunda dayəliklə məşğul olmuş, 1959-cu ildə isə bir həkimlə ailə gürmüşdür. 1967-ci ildə Koks sosial elmlər ixtisasını almış və sosializmə meyl etmişdir. O, Şimali London Universitetinin sosial elmlər kafedrasında müəllimlik etmiş, 1974-cü ildən həmin kafedranın müdiri, tezliklə isə London Universitetinin Çelsi Kollecindəki Uşaq Təhsili Tədqiqat Birliyinin direktoru olmuşdur. 1982-ci ildə ona baronessa titulu verilmiş və o, Lordlar Palatasının üzvü olmuş, 1986-cı ildə isə spikerin müavini seçilmişdir. Xanım Koks ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya və Ermənistanın bir sıra ali məktəblərinin fəxri doktorudur. O, həmçinin “Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi” (BXH) təşkilatının rəhbəridir. Bunlardan əlavə baronessa Koks Birləşmiş Krallıq parlamentindəki Britaniya-Ermənistan Qrupunda fəaliyyət göstərir, əvvəllər qrupun sədr müavini olmuş və hal hazırda qrupun sədridir.¹⁷⁶

Xanım Koks Qarabağa ilk - 1991-ci ilin may və iyul aylarındakı səfərləri zamanı and-aman eləyib Azərbaycanın dörd-qəmini dünya ictimaiyyətinə çatdıracağına, Qarabağ hadisələri barədə obyektiv fikir yaranmasına kömək edəcəyinə söz versə də, respublikamızdan kənara çıxan kimi öz vədlərini unutmuşdur. O, “Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin hüquqlarının pozulması” haqqında bütün dünyaya car çəkərkən öz doğma torpaqlarında qaçqına çevrilmiş azərbaycanlıların müsibətlərindən, erməni yaraqlılarının dağıtdığı və yandırdığı Azərbaycan kəndlərindən, yüzlərlə adamın öldürülməsindən və yaralanmasından danışmağı nədənsə lazım bilməmişdir.

Baronessa Koksun Dağlıq Qarabağa üçüncü səfəri 1991-ci ilin oktyabrında olmuşdur. Bu dəfə onunla birlikdə "Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi" təşkilatının nümayəndəsi Con Eybner də gəlmişdir. Xanım Koksun fikri gələn həftə BMT-də və ABŞ Konqresində Dağlıq Qarabağ məsələsi müzakirə olunarkən çıxış etmək üçün məlumat toplamaq idi.¹⁷⁷ Həmin arada Amerika konqresinin Helsinki komissiyasının iclasında baronessa Koksun təklif etdiyi və yeddi bənddən ibarət olan proqram müzakirə olunmuş, lakin müəyyən bir qərar qəbul edilməmişdir. Bununla belə Yelena Bonner-Əlixanyan, Rusiya parlamentinin iki üzvü, Ermənistanın ABŞ-dakı nümayəndəsi, Amerika alimi Devid Nyusman orada ermənilərin millətçilik və ərazi iddialarının müdafiəsi xarakterli ehtiraslı nitqlər söyləmişdilər.¹⁷⁸

Dövlətimizin baronessa Koksun həmin səfərləri ilə bağlı narazılıqları Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının Böyük Britaniya parlamentinə müraciətində əks edilmişdir. Sənəddə Kerolayn Koksun bu fəaliyyətinin münafişənin kəskinləşməsinə xidmət etdiyi, onun dinc, siyasi yolla nizama salınmasını çətinləşdirdiyi və Milli Şuranın bu hərəkətlərin ölkəmiz arasında yaranmaqda olan münasibətlərin inkişafını çətinləşdirə bilən amilə çevrilməyəcəyinə əmin olduğu bildirilmişdir.¹⁷⁹

Baronessa Koksun "Tayms" qəzetində çap edilmiş məktubunda onun 1992-ci ilin fevralında Dağlıq Qarabağa davadərmanın çatdırması deyilirdi. O, Xocalıda azərbaycanlılara qarşı qanlı divan, 200 erməninin öldürülməsi və represiya olunması xəbərlərindən təşvişə düşdüyünü, lakin onun əsas məqsədinin Qarabağ əhalisinin 80 faizini təşkil edən 180 min erməni vətəndaşlarına kömək etməsi olduğunu bildirmişdir. Xanım Koks ermənilərə qarşı törədilən vəhşiliklərdən, azərbaycanlıların blokada elan etməsindən, elektrik enerjisini və suyu kəsməsindən, yanacaq və tibbi avadanlıqların gətirilməsinin dayandırılmasından da danışmış, Azərbaycan hökumətinin etirazına baxmayaraq erməni tərəfinin köməyi ilə Azərbaycan sərhəddini keçdiyini qeyd etmişdir.¹⁸⁰

İngiltərənin "Dəyişikliklər naminə" ("For A Change") jurnalında baronessa Koks öz hərəkətlərinə bu cür don geyindirmişdir: "Hər bir din nümayəndələri iztirabların qurbanı ola bilər. "Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi" təşkilatı səsi

olmayanların əvəzinə danışmağa çalışır. Bu an üçün ən çox zülmələrə və təqiblərə məruz qalan xristianlardır. Lakin bu istisna deyildir: biz körfəz müharibəsinin müsəlman qurbanlarına, həmçinin Qarabağdakı müharibədə əziyyətlə üzləşən azərbaycanlılara da yardım etmişik.”¹⁸¹ Göründüyü kimi baronessa bədxah qonşularımızı “çox əzab çəkən” xalq kimi qiymətləndirərək Qarabağın 1988-ci ildən Azərbaycan tərəfindən blokadada saxlanıldığını söyləməklə yanaşı, hələ utanmayaraq azərbaycanlılara da köməklik etdiyini bildirmişdir.

Kerolayn Koksun Dağlıq Qarabağa səfərləri ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan hökuməti İngiltərənin Bakıdakı səfirliyinə dəfələrlə müraciətlər edirdi. 1993-cü ilin sentyabrında səfirlik Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyinə baronessa Koksun və onun həmkarlarının Dağlıq Qarabağ regionuna səfəri barədə Böyük Britaniya hökumətinə tam məlumatın verilmədiyini bildirmişdir. Səfirlik bu şəxslərin Böyük Britaniya hökumətinin nümayəndələri olmadığını və onların səfərinin Böyük Britaniya hökuməti tərəfindən rəsmi səfər sayılmadığını qeyd etmişdir.¹⁸²

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü ildə Londonda rəsmi səfərdə olarkən fevralın 24-də Britaniya parlamentində baronessa Koks ilə də görüşmüşdür. Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağla bağlı münaqişənin səbəblərini və bütün amillərini açıqlamış, Azərbaycan xalqının xanım Koks simasında düşmən deyil dost görmək istədiyini qeyd etmişdir. Heydər Əliyev baronessanın respublikamıza gəlişinin və məsələnin məğzini yerindəcə öyrənməsinin onda tam aydın təsəvvür yaranmasına çox kömək edəcəyini bildirmişdir.¹⁸³

Baronessa Koksun növbəti böyük səfəri 1994-cü il iyunun 29-dan iyulun 7-dək olmuşdur. Bu dəfə onun başçılığı altında beynəlxalq missiya Ermənistan və Dağlıq Qarabağa səfər etmişdir. Missiyanın məqsədi dərman və ərzağın çatdırılması, humanitar tələbat məsələlərinin və hərbi əməliyyatların güclənməsi imkanlarının müzakirəsi, o cümlədən insan hüquqlarının qorunması üzrə informasiyanın alınması idi.¹⁸⁴ Səfər zamanı baronessa Koks Yerevan, Xankəndi, Şuşa, Ağdam, Hadrut və Xocavənddə olmuş, Ermənistanın vitse-prezidenti, xarici işlər naziri, müdafiə naziri, o cümlədən Qarabağ özünümüdafiə komitəsinin sədri Robert Koçaryan və başqaları ilə görüşmüş,

azərbaycanlıların ermənilərə qarşı törətdiyi "vəhşiliklər"i o ki var müzakirə etmişdir. İyulun 4-də baronessa Koks özünün sayca iyirminci olan bu səfəri haqqında mətbuat konfransında missiyanın məqsədinin danışıqlar stolu arxasında oturmaqdan ötrü Azərbaycana təsir göstərməyin zəruriliyinin beynəlxalq ictimaiyyətə əmin etdirməli olduğunu bildirmişdir.¹⁸⁵

Həmin ilin iyulunda Azərbaycanın Londondakı səfiri Mahmud Məmmədquliyev xanım Koks ilə görüşmüş və xarici işlər naziri Həsən Həsənovun məktubunu ona təqdim etmişdir. Səfir Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və münafiqlik nəticəsində ölkəmizin əhalisinin vəziyyəti ilə bağlı materialları baronessaya verərək onu respublikamıza səfərə dəvət etmiş və bu səfərdə onu şəxsən müşayiət edə biləcəyini bildirmişdir. O, bu səfərin Azərbaycan tərəfinin mövqeyi və xalqımızın vəziyyəti ilə tanış olmaqda xanım Koksə kömək edəcəyini demişdir.¹⁸⁶

1994-cü ilin oktyabrında Lordlar Palatasında baronessa Koksün təşəbbüsü ilə "Ermənistan və Dağlıq Qarabağ - Blokada" mövzusunda müzakirələr keçirilmişdir. Noyabrın 21-də isə ABŞ-ın "İntənəşnl Herald Tribyun" ("International Herald Tribune") qəzetində baronessa Koks və "Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi" təşkilatı sədrinin köməkçisi Con Eybnerin məqaləsi çıxmışdır. Onlar dəfələrlə birlikdə Dağlıq Qarabağda olmuş və "Etnik təmizləmə davam edir: Dağlıq Qarabağda müharibə" kitabının həmmüəllifləridir. Yazıda onlar ermənilərin bir çox uydurmalarını təsdiqləyərək Azərbaycan tərəfinin birinci olaraq Qarabağ ermənilərinə qarşı güc tətbiq etməsini, kütləvi qırğınlar həyata keçirməsini, Ermənistan və Dağlıq Qarabağı blokada vəziyyətində saxlamasını göstərmişdir.¹⁸⁷

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının şura üzvü olmayan dövlətlərlə əlaqələr üzrə komitəsinin sədri, Böyük Britaniya parlamentinin üzvü Devid Atkinson Ermənistan-Azərbaycan münafiqliksinin sülh yolu ilə nizama salınması məsələləri barədə müzakirələr aparmaq və qaçqınların problemləri ilə yaxından tanış olmaq məqsədi ilə 1994-cü il avqustun 26-dan 31-dək Ermənistana, noyabrın 14-dən 17-dək isə Azərbaycana səfərlər etmişdir. Bundan sonra o, noyabrın 21-də səfər haqqında baronessa Koksə məktub yazaraq Qarabağın müstəqilliyinin qeyri-real olması fikrinə əsaslandığını və Qarabağın maksimum

muxtariyyəyə ümid edə biləcəyini bildirmişdir. Atkinson Azərbaycandakı qaçqınların vəziyyətinin Ermənistan və Qarabağda olan qaçqınların vəziyyətindən qat-qat ağır olduğunu söyləmişdir.¹⁸⁸ O, həmçinin bu iki dövlətdəki qaçqın və məcburi köçkünlərin humanitar vəziyyəti haqqında məruzə hazırlamışdır. Qeyd edilməlidir ki, Devid Atkinsonun özü də hələ 1992-ci ilin iyulunda BXH təşkilatının missiyasının tərkibində Dağlıq Qarabağda olmuşdur.¹⁸⁹ Hal hazırda o, məhz baronessa Koksun rəhbərlik etdiyi “Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi” təşkilatının ömürlük vitse-prezidentidir. Devid Atkinsondan əlavə həmin təşkilatın rəhbərliyinə Böyük Britaniya parlamentinin başqa üzvləri – lord Arçer, Donald Anderson, Alistar Bört, Simon Hyuqs və Martin Smit də daxil edilər.¹⁹⁰

1998-ci ilin sentyabrında isə baronessa Koks Xankəndində olaraq “Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi” təşkilatı tərəfindən tikilmiş Bərpa Mərkəzinin (Rehabilitation Centre) rəsmən açılışını etmişdir.¹⁹¹ Qeyd olunmalıdır ki, tanınmamış “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın prezidenti Arkadi Qukasyana 2000-ci ildə edilən sui-qəsd cəhdindən sonra erməni separatçılarının başçısı bir müddət məhz həmin tibb ocağında müayinə olunmuşdur.

2002-ci ilin noyabrında xanım Koks başda olmaqla Böyük Britaniya parlamenti Lordlar Palatasının bir neçə üzvü bir daha Ermənistan və Dağlıq Qarabağa gəlmişdilər. Səfər çərçivəsində noyabrın 4-də Yerevanda baronessa Koksun özünün rəhbəri olduğu Britaniya–Ermənistan və Ermənistan-Britaniya Parlament Qruplarının birgə iclası keçirilmişdir.¹⁹² Təəccüblüdür ki, nümayəndə heyətinin tərkibinə Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun üzvü Robert Veinq də daxil idi. Yerevanda keçirilən mətbuat konfransı zamanı o, bunları bildirmişdir: “Türkiyə Avropa İttifaqına qəbulu üçün “1915-ci il genosidi”ni tanımalıdır. Türkiyə hökuməti bu tarixi akta görə erməni xalqından üzr istəməlidir. Avropa İttifaqına üzv olmaqdan ötrü Türkiyə həmçinin Kiprdən silahlı qüvvələrini çıxartmalı və ölkədə insan hüquqlarına əməl olunması məsələsini həll etməlidir.”¹⁹³

Respublikamız üçün ağır olan şəraitdə baronessa Koks və onun həmkarlarının belə hərəkətləri çox ağır və ciddi nəticələr verir. Düzdür, Kerolayn Koks bu cür fəaliyyəti zamanı Birləşmiş Krallığın nə hökumətini, nə də parlamentini təmsil etmir və onun

müvafiq belə səlahiyyətləri yoxdur. Lakin təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, baronessanın ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Ermənistan və başqa ölkələrdə, kütləvi informasiya vasitələrində çıxışları Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin kəskinləşməsinə xidmət edir və problemin nizama salınmasına dair onsuz da uğursuz olan beynəlxalq söyləri daha da mürəkkəbləşdirir. Bu da xüsusilə vurğulanmalıdır ki, baronessa Koks “Beynəlxalq xristian həmrəyliyi” devizi ilə Ermənistan və Azərbaycanın erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş ərazilərinə 40-dan çox səfərlər edərək bütün dünyaya “Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin hüquqları”nın pozulması haqqında car çəkərkən nədənsə bir çox rəsmi dövlətlərə baxmayaraq Azərbaycanın digər ərazilərinə gəlməyi, burada doğma torpaqlarından qovularaq qaçqın və məcburi köçkünlərə çevrilmiş yüz minlərlə azərbaycanlıların müsibətli vəziyyətindən, on minlərlə öldürülmüş və yaralanmış adamlardan, o cümlədən erməni yaraqlıları tərəfindən dağıdılmış və yandırılmış Azərbaycan şəhər və kəndlərindən danışmağı lazım bilməmişdir.

Təəssüflə bildirilməlidir ki, son dövrlər Böyük Britaniyada uydurma “erməni genosidi” məsələsinin tanınması cəhdləri də fəallaşır. Sədri Rostom Stepanyan olan Erməni Genosidinin Tanınması Komitəsinin (Committee for the Recognition of the Armenian Genocide-CREG) Böyük Britaniya bölməsi bu istiqamətdə xeyli iş görür.¹⁹⁴ Londonda yerləşən Qomidas İnstitutu (Gomidas Institute) də məsələnin ictimaiyyət arasında təbliği ilə məşğul olur. İnstitutun direktoru Ara Sarafyan “Böyük Britaniya və erməni genosidi” mövzusunda tez-tez seminarlar keçirir.¹⁹⁵

2001-ci il aprelin 24-də Avropa Şurası Parlament Assambleyasında “erməni genosidi”nin tanınması haqqında 320 sayılı bəyətana imza atmış 63 nəfərdən 11 nəfəri Böyük Britaniya təmsilçiləri – lord Klinton-Devis, Tomas Koks, Ən Krayer, Terri Devis, Bill Ezerinqton, lord Fayf, Mayk Hankok, lord Cad, lord Ponsonbi, Sid Repson və Rudi Vis idi.¹⁹⁶ İki gün sonra isə AŞPA-da “Ermənilər tərəfindən Azəri əhalisinə qarşı edilmiş genosidin tanınması” haqqında 324 sayılı bəyanata imza atan 29 nəfər arasından isə cəmi ikisi – Terri Devis və Teddi Teylor Böyük Britaniya nümayəndələri olmuşdur.¹⁹⁷

2002-ci il iyunun 27-də Böyük Britaniya parlamentinin Leyboristlər Partiyasından üzvü, yuxarıda adları çəkilən bəyanatların hər ikisinə imza atmış Terri Devis Avropa Şurasının Qarabağ üzrə məruzəçisi təyin edilmişdir.¹⁹⁸ Terri Devis 2003-cü ilin aprelində Bakıya səfərə gəlmişdir. Mətbuat konfransı zamanı jurnalistin “Siz dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipini dəstəkləyirsinizmi?” sualına cavab əvəzinə o, susmağı üstün tutmuşdur.¹⁹⁹ O da qeyd olunmalıdır ki, həmin bu cənab Terri Devis hələ üstəlik Britaniya-Ermənistan Parlament Qrupunun da üzvüdür.²⁰⁰

2003-cü ilin aprelində ABŞ Sülh İnstitutunda ingilis jurnalisti Tomas del Valın “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və hərbdə” adlı kitabının təqdimat mərasimi keçirilmişdir. Kitabda müəllifin altı ay ərzində Azərbaycan və Ermənistanda apardığı tədqiqatları və 120 müsahibələri əsasında münaqişənin kökləri və tarixindən, strateji əhəmiyyət daşıyan bölgəyə təsirindən bəhs edilir.²⁰¹

Göründüyü kimi, Böyük Britaniya ATƏT-in Minsk qrupunun üzvü olmasa da Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin dinc vasitələrlə nizama salınmasında Bakının haqq işini müdafiə etmiş, dəfələrlə yüksək səviyyəli görüşlərdə, bir çox rəsmi sənədlərdə Azərbaycanın müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlünün tanınmasını bildirilmişdir. Hətta, 2003-cü ildə Birləşmiş Krallığın Xarici İşlər Nazirliyi əvvəllər Bakı və Yerevanda ingilis səfiri olmuş Brayan Follu Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi müşavir təyin etmişdir. Onun əsas vəzifəsi Minsk qrupunun vasitəçilik missiyasına kömək etmək və sülhün əldə olunmasından sonra həyata keçiriləcək layihələrin maliyyələşdirilməsi üzrə məsləhətlərin verilməsi olacaqdır.²⁰²

Lakin Böyük Britaniyanın fəaliyyəti bu cür bəyanatlara məhdudlaşır. Böyük Britaniyanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü və ABŞ-dakı 11 sentyabr hadisələrindən sonra yaradılmış antiterror koalisiyasının aparıcı üzvü kimi Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü faktının tanınması, Ermənistanın və “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın Azərbaycan ərazisində təcavüzkar, separatçı-terror hərəkətlərinin qarşısının alınması istiqamətində, o cümlədən BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul olunmuş 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrin həyata keçirilməsi üçün konkret tədbirlərin görməməsi təəssüflər

doğurur. Bunu da etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövləti xalqımız üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bu cür məsələlərin həllində təkcə xarici dövlətlərə və beynəlxalq təşkilatlara arxalanmamalıdır və münaqişənin həllində qəti mövqe ifadə etmək lazımdır. Ümidvarıq ki, yaxın gələcəkdə məhz xalqımızın və milli hökumətimizin səyləri nəticəsində bu münaqişə tezliklə ədalətli şəkildə öz həllini tapacaq, doğma Qarabağımız erməni işğalından azad ediləcək, qaçqınlarımız doğma yurdlarına qayıdacaq, dağıdılmış şəhər və kəndlərimiz bərpa olunacaq və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin ediləcəkdir.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

AZƏRBAYCAN VƏ BÖYÜK BRİTANIYA ARASINDA İQTİSADI VƏ HUMANİTAR MÜNASİBƏTLƏR

3.1 ENERGETİKA SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIQ

Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və dostluq münasibətləri iqtisadi amillərlə sıx surətdə bağlıdır. İqtisadi sahədə əməkdaşlıq böyük maliyyə imkanlarına, qabaqcıl texnologiya və geniş iqtisadi potensiala malik bir dövlət kimi Birləşmiş Krallıq ilə ikitərəfli əlaqələrimizin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan respublikamızın karbohidrogen ehtiyatlarının işlənilməsi sahəsində əməkdaşlıq ön sırada durur.

Böyük Britaniyada neft sənayesinin inkişafı əsasən keçən yüzilliyin 60-cı illərin sonundan başlamışdır. Həmin dövrə qədər ölkənin "qara qızıl"a olan ehtiyacı bir neçə qurudakı yataqları istisna etməklə idxal əsasında ödənilirdi. 1969-cu ildə ilk dəfə olaraq Birləşmiş Krallığın Kontinental Şelfində (Şimal dənizində) neft ehtiyatları kəşf edilmiş və 1975-ci ildə ilk neft sahilə çatdırılmışdır.²⁰³ Əsas yataqlar İngiltərənin cənub-şərq və Şotlandiyanın şimal-şərq sahilləri yaxınlığındadır və bunlardan da ən iriləri - Fortis və Brent yataqlarıdır. Şimal dənizinin Britaniya sektorunda dənizdəki ümumi neft ehtiyatlarının 1/3 hissəsi yerləşir. Hasil olunmuş neftin yarısı ABŞ, Almaniya və Niderlanda ixrac edilir. Birləşmiş Krallığın iri neft və qaz istehsalçı olmasına baxmayaraq ölkəyə karbohidrogen ehtiyatlarının idxalı saxlanılmaqdadır.²⁰⁴

Böyük Britaniyada qaz istehsalına isə hələ on doqquzuncu yüzilliyin əvvəllərindən başlanılmışdır. Lakin həmin dövrdə qaz kömürdən istehsal olunurdu. 1965-ci ildə dəniz şelfində ilk qaz ehtiyatları kəşf edilmiş və artıq 1967-ci ildə dənizdə qaz istehsalına başlanılmışdır. Hal hazırda Birləşmiş Krallıq qaz istehsalına görə

dünyada beşinci yerdə durur. Ən iri qaz yataqları Leman, “Yorulmaz” (Indefatigable) və Nevett yataqlarıdır.²⁰⁵

Böyük Britaniya Azərbaycan neftinə maraq göstərmiş ilk Qərb ölkərindəndir. Hələ kommunist rejiminin sonlarında - 1989-cı ilin mayında Şotlandiyanın “Remko” (“Ramco”) şirkətinin prezidenti Stiv Remp Bakıya səfər etmişdir. “Remko” 1977-ci ildə Avropanın neft paytaxtı sayılan Aberdin şəhərində Stiv Remp tərəfindən Şimal dənizindəki neft sənayesinə xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən özəl şirkət kimi yaradılmışdır. 1984-cü ildə şirkət Londonun Qiymətli Kağızlar Bazarına daxil olmuşdur. Artıq 1986-cı ildən etibarən Stiv Remp Sovet İttifaqının neft sənayesi ilə maraqlanmışdır. 2003-cü ilə qədər bu şirkət Azərbaycandan başqa Çexiya, Polşa, Bolqarıstan, Rumıniya, Çernoqoriya, İrlandiya və Gürcüstanda bir sıra layihələr üzərində çalışmışdır.²⁰⁶

1990-cı ildə “Remko” şirkəti Xəzər dənizindəki “Günəşli” yatağının öyrənilməsinə başlamışdır. Şirkətin rəhbəri Stiv Remp Azərbaycan neftinə xarici investisiyaların qoyulmasının təşəbbüskarı olmuşdur. 1992-ci ildə “Remko” və Amerikanın “Penzoyl” (“Pennzoil”) şirkətləri arasında danışıqlar başlanmış və oktyabrın 1-də bu iki şirkət ilə “Günəşli” yatağının istismarı üçün layihənin başa çatdırılması üzrə saziş bağlanmışdır.²⁰⁷ 1992-ci il iyunun 25-də isə Çilov adasında “Günəşli” yatağının işlənilməsinin və neft hasilatını artırmağın səmərəliliyini yüksəltməyin texniki-iqtisadi əsaslandırılması layihəsinin təqdimatı keçirilmişdir.²⁰⁸

Tezliklə, Birləşmiş Krallığın “Britiş Pitrouləm” (“British Petroleum”) şirkəti də respublikamızda fəaliyyətə başlamışdır. Dünyanın ən iri neft şirkətlərindən olan “Bi-Pi” əsasən neft kəşfiyyatı, çıxarılması, emalı və daşınması ilə məşğuldur. “Britiş Pitrouləm” 1909-cu ildə Uilyam Noks D’Arsu tərəfindən “İngiltərə-İran Neft Şirkəti” adı ilə yaradılmışdır. Uinston Çorçilin təşəbbüsü ilə Böyük Britaniya hökuməti şirkətin layihələrinin maliyyələşdirilməsində iştirak etmiş, 1914-cü ildə isə şirkətin 51 faiz səhmlərini almışdır. Həmin dövrdə şirkət İran, İraq, Küveyt və Bəhreyn ərazisində iri neft kəşfiyyatları aparmışdır. 1954-cü ildə şirkətin adı “Britiş Pitrouləm” qoyulmuşdur. 1969-cu ildə Alyaskada, bir il sonra isə Şimal dənizində böyük neft yataqları aşkar edilmişdir.²⁰⁹ “Britiş Pitrouləm” 1978-ci ildə ABŞ-in

“Standart oyl kompani of Qhayo” neft şirkətini, 1981-ci ildə isə “Kennekot” əlvan metallurgiya şirkətini almışdır.

1991-ci il yanvarın 8-də “Bi-Pi” şirkətinin dünyanın az tədqiq edilmiş rayonları və beynəlxalq müqavilələr üzrə müdiri Tom Hamilton, SSRİ üzrə müdiri Ed Uaythed və Mərkəzi Asiya, Xəzər və Qara dənizləri rayonları üzrə müdiri Ros Stobi Bakıda olaraq prezident Ayaz Mütəllibov ilə görüşmüş və gələcək işgüzar əlaqələrin geniş imkanlarını müzakirə etmişdilər.²¹⁰ Həmin ilin oktyabrında isə “Bi-Pi”-nin beynəlxalq geoloji kəşfiyyat və hasilat məsələləri üzrə prezidenti doktor Kris Raytın başçılığı ilə nümayəndə hey’əti də respublikamızda olmuşdur.²¹¹

“Britiş Pitrouləm” və Norveçin “Statoyl” (“Statoil”) şirkətləri alyans şəklində çıxış edirdilər. Həmin ildə bu alyans SSRİ hökuməti tərəfindən Xəzər dənizində yeləşən iri və hələ istismar olunmamış “Azəri” yatağında neft çıxarılması haqqında müqavilənin imzalanması üzrə elan olunmuş müsabiqədə iştirak etmiş, amma Amerikanın “Amoko” şirkətinə məğlub olmuşdur. Bunun ardınca “Amoko” şirkəti “Bi-Pi-Statoyl”, “Remko” və ABŞ-ın “Yunokal” (“Unocal”) və “MakDermot” (“McDermott”) şirkətləri ilə “Azəri” yatağının birgə işlənməsi barədə saziş imzalamışdır.²¹² Lakin sonra aparıcı rol “Britiş Pitrouləm” və “Statoyl” şirkətlərinin alyansına keçmişdir. 1992-ci ilin iyulunda “Britiş Pitrouləm” şirkətinin prezidenti Con Braun respublikamıza səfər etmiş və prezident Əbülfəz Elçibəy ilə görüşmüşdür.²¹³

1992-ci il sentyabrın 7-də Azərbaycan hökuməti ilə alyans arasında Xəzər dənizindəki “Çıraq” yatağında və “Şahdəniz” perspektivli sahədə ehtiyatların dəqiqləşdirilməsi və hazırlıq işlərinin aparılması haqqında saziş bağlanmışdır.²¹⁴ Sazişi strateji proqramlar üzrə dövlət müşaviri Sabit Bağirov və “Britiş Pitrouləm” şirkətinin prezidenti Con Braun imzalamışdılar. İmzalanma mərasimində Böyük Britaniyanın keçmiş baş naziri Marqaret Tetçer də iştirak etmişdir. Sənədin üçüncü maddəsinə görə, alyans respublikamızda demokratiyanın inkişafına yardım və biznes infrastrukturunun yaxşılaşdırılması üçün Azərbaycan hökumətinə 90 milyon ABŞ dollarının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.²¹⁵ İmzalanmış saziş “Bi-Pi-Statoyl”-un həmin arada Qazaxstandan neft və qazın alınması üzrə kontraktın “Britiş Qaz”

("British Gas") və İtaliyanın "Acip" ("Agip") şirkətlərinə uduzmasından sonra alyans üçün kompensasiya olmuşdur.²¹⁶

Respublikamızın xarici şirkətlərlə səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması yolunda atılmış əsas addımlardan biri də 1992-ci il sentyabrın 13-də prezident Əbülfəz Elçibəyin Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) yaradılması haqqında verdiyi fərman olmuşdur.²¹⁷ Sentyabrın 28-də isə Birləşmiş Krallığın ticarət və sənaye üzrə dövlət naziri Maykl Hezeltnayn Bakıya səfəri çərçivəsində "Azərikimya" Dövlət Şirkəti ilə Böyük Britaniyanın "Con Braun İnciniring ənd Konstrakşn Limitid", "Saymon-Karvz Limitid" və "İpesko İntənəşnl Limitid" şirkətləri arasında Azərbaycan Respublikasında kimya və neft-kimya komplekslərinə aid məsələlər üzrə razılaşma imzalanmışdır.²¹⁸

1992-ci ilin noyabrında Azərbaycan hökuməti Günəşli, Çıraq və Azəri yataqlarının işlənməsində investisiya və istismar xərclərinə qənaət prinsipini rəhbər tutaraq, həmçinin hər üç yatağın faktiki olaraq eyni təbiətə malik olmalarını nəzərə alaraq bu yataqlar üzrə vahid infrastrukturun yaradılması üzrə araşdırmaların keçirilməsi haqqında qərar çıxarmış və noyabr ayında xarici şirkətlərlə vahid təchizat bazası, dənizdə vahid boru-kəmər sistemi və terminal, vahid donanma, vahid ixrac boru kəməri üzrə qarşılıqlı anlaşmaya dair beş memorandum, 1993-cü ilin mayında isə altıncı memorandum imzalamışdır.²¹⁹

"Britiş Pitrouləm" şirkətinin dəvətilə 1992-ci ilin dekabrında Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsinin sədri Arif Mansurovun başçılığı ilə Azərbaycanın nümayəndə heyəti Böyük Britaniyaya getmişdir. Səfər gedişində "Bi-Pi"-nin rəhbərliyi, o cümlədən ətraf mühit məsələləri üzrə nazir lord Stratklayd ilə görüşlər keçirilmişdir. Nümayəndə heyətinin İngiltərə parlamentinin nümayəndələri ilə görüşündə Xocalıda baş vermiş hadisələrdən bəhs olunan videokasset İcmalar Palatasına təqdim olunmuşdur.²²⁰

Maykl Hezeltnaynın Bakıya səfəri zamanı əldə edilmiş razılaşmaya əsasən 1993-cü il mayın 24-də Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının salonunda 25 ingilis şirkətinin iştirakı ilə Böyük Britaniyanın neft və qaz sənayesi texnologiyasına həsr olunmuş seminar keçirilmişdir.²²¹

Neftçixarma sahəsində əməkdaşlıq məsələləri 1993-cü il mayın sonunda baş nazir Pənah Hüseynov başda olmaqla Azərbaycan hökuməti nümayəndə heyətinin Böyük Britaniyaya səfəri zamanı da müzakirə edilmişdir. İyunun 4-də Bakıda ARDNŞ Direktorlar Şurası xarici neft şirkətləri ilə yataqların yunitizasiyası barədə bəyannamə imzalamışdır.²²² Həmin ilin sentyabrına qədər xarici neft şirkətləri ilə kontraktın imzalanması gözlənilirdi. Lakin qiyam nəticəsində Bakıda hakimiyyət dəyişikliyi baş vermiş və bir qədər keçmiş Heydər Əliyev tərəfindən xarici neft şirkətləri ilə əldə edilmiş bütün razılaşmalar müvəqqəti olaraq dayandırılmışdır.

1994-cü il fevralın 4-də prezident Heydər Əliyev "Azərbaycan Respublikasında dəniz neft və qaz yataqlarının işlənməsinin sürətləndirilməsi haqqında" sərəncam vermiş, ilk əvvəl Londonda, bundan sonra isə Bakıda və İstanbulda xarici neft şirkətləri ilə danışıqlar aparılmışdır.²²³ Prezident Heydər Əliyevin 1994-cü il fevralın 22-25-də Böyük Britaniyaya birinci rəsmi səfəri zamanı energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında hökumətlərarası saziş bağlanmışdır.

Həmin ilin mayında Bakıda İngiltərənin "Spished Ekzibışns Ltd." ("Spearhead Exhibitions Ltd.") şirkəti və Azərbaycanın Ticarət-Sənaye Palatası birgə Xəzər dənizində neft-qaz hasilatı haqqında birinci beynəlxalq sərgi təşkil etmişdilər. Bununla əlaqədar Böyük Britaniyanın energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqarın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti respublikamızda olmuşdur.²²⁴ Nümayəndə heyətinin tərkibinə "Britiş Pitrouləm", "Remko" və digər şirkətlərin təmsilçiləri daxil idilər.

Nəhayət, 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıdakı "Gülüstən" sarayında Azərbaycan hökuməti və on əcnəbi neft şirkətinin daxil olduğu konsorsium arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı Azəri, Çıraq və dərinsulu Günəşli yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında saziş (Production Sharing Agreement-PSA) - "əsrin müqaviləsi" imizalanmışdır.²²⁵ Sənəddə otuz il müddətində 7,4 milyard dollar həcmində investisiyaların qoyuluşu nəzərdə tutulmuşdur. İngilis şirkətləri "Bi-Pi" və "Remko" müqavilənin pay bölgüsündə müvafiq olaraq 17,1267 və 2,0825 faizə malik olmuşdular.²²⁶

**Azəri-Çıraq-Günəşli yataqları üzrə HPBS-da iştirak edən
şirkətlərin pay bölgüsü (20 sentyabr 1994-cü il)**

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü, faizlə
1. ARDNŞ	Azərbaycan	20,0000
2. Bi-Pi	Böyük Britaniya	17,1267
3. Amoko	ABŞ	17,0100
4. Lukoyl	Rusiya	10,0000
5. Penzoyl	ABŞ	9,8175
6. Yunokal	ABŞ	9,5200
7. Statoyl	Norveç	8,5633
8. MakDermot	ABŞ	2,4500
9. Remko	Böyük Britaniya	2,0825
10. TPAO	Türkiyə	1,7500
11. Delta	Səudiyyə Ərəbistanı	1,6800

Müqavilənin imzalanması mərasimində Birləşmiş Krallığın energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar, “Bi-Pi” və “Remko” şirkətlərinin prezidentləri Con Braun və Stiv Remp, Böyük Britaniya parlamentinin üzvləri də iştirak etmişdilər.²²⁷ Dekabrın 12-də isə müqavilə Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilərək qüvvəyə minmişdir. 1995-ci il fevralın 24-də Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaradılmış və onun ilk prezidenti “Bi-Pi”-nin nümayəndəsi Terri Adams təyin edilmişdir. Ümumiyyətlə, ABƏŞ-in sonrakı və hazırkı rəhbərləri də “Bi-Pi”-nin təmsilçiləri olmuşdur.

1995-ci ilin yanvarında Böyük Britaniya kraliçasının xüsusi müşaviri, “Britiş Pitrouləm” şirkəti direktorlar şurasının sədri lord Eşbertonun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti respublikamızda olmuş və o, neft müqaviləsini həyata keçirən rəhbər komitənin ilk iclasında iştirak etmişdir.²²⁸ Həmin ilin mayında prezident Heydər Əliyevin Londona səfəri gedişində aparılmış danışıqlarda Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsindəki neft yataqlarının birgə işlənməsi sahəsində respublikamızın Böyük Britaniya ilə əməkdaşlığına, “Şahdəniz” neft yatağının birgə istifadə edilməsi

barədə ARDNŞ və "Britiş Pitrouləm" arasında İstanbulda aparılan danışıqlara geniş toxunulmuşdur. Mayın 23-dən 26-dək isə Bakıda "Xəzərneftqaz-95" ikinci beynəlxalq sərgi-konfransı keçirilmişdir. Sərgidə dünyanın 20 ölkəsinin, o cümlədən Azərbaycanın neft və qaz hasilatı, neft-mədən avadanlığı istehsalı və servis xidməti ilə məşğul olan 165 şirkət və firma iştirak etmişdir. Tədbirlərdə Böyük Britaniya energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar tərəfindən təmsil olunmuşdur.²²⁹

Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına maraq göstərən ingilis şirkətlərindən biri də "Şell" (Shell) olmuşdur. Hələ 1833-cü ildə Markus Semyuel adlı birisi London şəhərində dəniz balıqqulağı ticarəti ilə məşğul olan kiçik dükan açır. 1890-cı ildə onun oğlu Markus Bakıya səfər etmiş və iki il sonra buradan xüsusi neft tankeri vasitəsilə cənub-şərqi Asiyaya - Sinqapur və Banqkoka 4 min ton nefti daşımışdır.²³⁰ 1897-ci ildə Markus Semyuel "Şell Trənsport ənd Treyding" ("Shell Transport and Trading") şirkətini təsis edir.²³¹ 1907-ci ildə isə "Şell" şirkəti və 1890-cı ildə yaradılmış "Royəl Datç Pitrouləm Kompani" ("Royal Dutch Petroleum Company") şirkəti saziş imzalayaraq iri konsernin əsasını qoyurlar.

Hal-hazırda "Şell" şirkətinin 145 ölkədəki müəssisələrində 115 min nəfərdən artıq adam çalışır. Dünya üzrə istehsal edilən təbii qazın 3,5 faizdən artığı və neftin təqribən 3 faizi "Şell" şirkətinin payına düşür. Artıq 1993-cü ildən şirkətin Bakıda nümayəndəliyi fəaliyyətə başlamışdır. 1995-ci ilin yanvarında Mark Mudi Stüartın,²³² fevralında isə doktor Piter Velsin rəhbərliyi ilə "Şell" şirkətinin nümayəndə heyətləri Bakıya səfər edərək danışıqlar aparmışdır.²³³ 1997-ci ilin avqustunda isə ABŞ-a rəsmi səfəri çərçivəsində prezident Heydər Əliyev "Şell" şirkətinin kəşfiyyat və hasilat üzrə direktoru Fil Uots ilə görüşmüşdür.

1995-ci ilin iyununda ARDNŞ "Britiş Pitrouləm" və Türkiyənin "TPAO" şirkətləri ilə "Şahdəniz" yatağının istismarı haqqında ilkin saziş imzalamışdır.²³⁴ Prezident Heydər Əliyevin Adam Smit İnstitutu tərəfindən keçirilən "Azərbaycanda investisiya imkanları" mövzusunda beynəlxalq konfransda iştirak etməkdən ötrü 1995-ci il noyabrın 28-dən dekabrın 3-ə qədər Londona işgüzar səfəri gedişində aparılmış danışıqlarda da "Britiş Pitrouləm" şirkətinin "Şahdəniz" yatağının istismarında

oynayacağı rol müzakirə olunmuşdur. Nəhayət, 1996-cı il iyunun 4-də Bakıda keçirilən “Xəzəneftqaz-96” üçüncü beynəlxalq sərgisi zamanı ARDNŞ və xarici neft şirkətləri arasında “Şahdəniz” perspektivli strukturunun (sahəsi – 859,8 km²-dir) kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında saziş imzalanmışdır. Kontraktda “Bi-Pi-Statoyl” alyansı 51 faiz pay almışdır. Saziş oktyabrın 17-də Milli Məclisdə ratifikasiya edilmişdir. Bakıdan 70 km cənub-şərqdə yerləşən “Şahdəniz” yatağında 1999-cu ilin iyulunda beynəlxalq əhəmiyyətli iri təbii qaz ehtiyatlarının aşkarlanmasından sonra isə xarici şirkətlərin respublikamıza marağı bir qədər də artmışdır.

Cədvəl 2.

Şahdəniz strukturu üzrə HPBS-da iştirak edən şirkətlərin pay bölgüsü (4 iyun 1996)

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü, faizlə
1. Bi-Pi	Böyük Britaniya	25,50
2. Statoyl	Norveç	25,50
3. ARDNŞ	Azərbaycan	10,00
4. Elf	Fransa	10,00
5. Lukoyl	Rusiya	10,00
6. O.I.E.C.	İran	10,00
7. TPAO	Türkiyə	9,00

1996-cı ilin oktyabrında “Bi-Pi” şirkətinin Direktorlar Şurasının sədri Deyvid Seymonun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Bakıda olmuşdur. 1997-ci ilin yanvarında isə Birləşmiş Krallığın energetika naziri lord Freyzerin başçılığı ilə doqquz şirkətin daxil olduğu nümayəndə heyəti respublikamıza işgüzar səfərə gəlmişdir. Keçirilmiş görüşlərdə neft, neft-mədən avadanlığının istehsalı, istismarı və onlardan istifadəyə nəzarət sahəsində ölkələrimiz arasında əməkdaşlıq barədə fikir mübadiləsi aparılmış, ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur.²³⁵ Yanvarın 30-da Azərbaycan - Böyük Britaniya birgə seminarının iclası da keçirilmişdir. Tədbirdə əsasən neft-mədən avadanlığının servis xidməti üzrə ixtisaslaşmış ingilis

şirkətlərinin ekspertləri Azərbaycanlı həmkarları ilə respublikamızın maşınqayırma avadanlığının yeni səviyyəyə qaldırılmasından ötrü müxtəlif birgə müəssisələrin yaradılması imkanlarını müzakirə etmişdilər.²³⁶ 1997-ci ilin yanvarında “Bi-Pi”-nin vitse-prezidenti Bayron Qrout da respublikamızda olmuşdur.²³⁷

Həmin ilin iyununda Bakıda keçirilmiş “Xəzərneftqaz-97” dördüncü beynəlxalq sərgi və konfransda Böyük Britaniyanın Ticarət və Sənaye Nazirliyinin energetika, sənaye, elm, və texnologiya üzrə dövlət naziri Con Bətl də iştirak etmişdir.²³⁸ Qeyd olunmalıdır ki, bu, Con Bətlin nazir postunu tutmasından sonra ilk xarici səfəri idi.²³⁹ Onun Azərbaycana növbəti gəlişi 1998-ci ilin iyunundakı “Xəzərneftqaz-98” konfrans-sərgisində iştirak etməklə əlaqədar olmuşdur.²⁴⁰

1997-ci ilin oktyabrında “Royal Datç-Şell” qrupunun kəşfiyyat və hasilat məsələləri üzrə direktoru Fil Uots Bakıya gəlmişdir.²⁴¹ “Əsrin müqaviləsi”nə uyğun olaraq 1997-ci il noyabrın 7-də “Çıraq-1” platformasından ilkin neftin istismarına başlanılmışdır.²⁴² Bununla əlaqədar keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək məqsədilə Forin Ofisin dövlət naziri Derik Façett respublikamıza səfər etmişdir.²⁴³ 1998-ci il martın 18-dən isə “Britiş Pitrouləm” şirkətinin Qərb şirkətləri arasında ilk olaraq Bakı şəhərinin Babək prospektində iri yanacaq doldurma məntəqəsi fəaliyyətə başlamışdır.²⁴⁴ Martın sonunda “Bi-Pi”-nin prezidenti Con Braun növbəti dəfə Azərbaycanda olmuşdur.²⁴⁵

Prezident Heydər Əliyev 1998-ci ildə Birləşmiş Krallığa ikinci rəsmi səfəri gedişində “Bi-Pi” şirkətinin Şotlandiyadakı Qreynməut şəhərindəki (Edinburqun yaxınlığında) ən iri sənaye-istehsal kompleksinə də baş çəkmiş, iyulun 21-də isə Azərbaycanın neft yataqlarının kəşfiyyatı, işlənilməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında daha üç neft sazişi bağlanmışdır. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Araz”, “Alov”, “Şərq” perspektivli strukturu üzrə kontraktda “Britiş Pitrouləm” şirkəti 15 faiz paya, “İnam” perspektivli strukturu üzrə kontraktda İngiltərənin “Monument oil and gas” (“Monument Oil and Gas”) şirkəti 12,5 faiz paya, quruda yerləşən “Muradxanlı” və “Cəfərli” neft yataqları və “Zərdab” perspektivli strukturu üzrə kontraktda isə “Remko” şirkəti 50 faiz paya sahib olmuşdular.²⁴⁶

Cədvəl 3.

21 iyun 1998-ci ildə Londonda imzalanmış neft kontraktlarında şirkətlərin pay bölgüsü.

a) Araz-Alov-Şərq perspektivli strukturları üzrə HPBS;

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü, faizlə
1. ARDNŞ	Azərbaycan	40,00
2. Xarici neft şirkətləri	-----	30,00
3. Bi-Pi	Böyük Britaniya	15,00
4. Statoyl	Norveç	15,00

b) İnam perspektivli strukturu üzrə HPBS;

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü, faizlə
1. ARDNŞ	Azərbaycan	50,00
2. Amoko	ABŞ	25,00
3. Monument oyl and qaz	Böyük Britaniya	12,50
4. Mərkəzi Yanacaq Şirkəti	Rusiya	12,50

c) Muradxanlı-Cəfərli-Zərdab yataqları üzrə HPBS

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü, faizlə
1. ARDNŞ	Azərbaycan	50,00
2. Remko	Böyük Britaniya	50,00

“Araz-Alov-Şərq” strukturu Xəzər dənizində Bakıdan təqribən 150 km cənub-şərqdə suyun 400-1000 m dərinliyində yerləşir. Sahəsi 1400 km²-dir.²⁴⁷

“İnam” bloku Bakıdan 160 km cənubda dənizdə, sahilədən təxminən 40 metr aralıda, suyun dərinliyi 20 metrdən 350 metrə çatan sahədəki Kür çayı deltasının zonasında yerləşir. Ekspertlərin

hesablamalarına görə sahəsi 225 km² olan bu strukturda 1,4 milyard barel (190 milyon ton) neft yatağı yerləşir.²⁴⁸ 2000-ci il dekabrın 24-də “Dədə Qorqud” yarımada qazma qurğusu “İnam” strukturunda ilk kəşfiyyat quyusunu qazmağa başlamışdır.²⁴⁹

Həmin layihənin meneceri təyin edilmiş Rəşid Cavanşir xarici sərmayəli konsorsiumun ilk azərbaycanlı rəhbəri olmuşdur. “İnam” və “Araz-Alov-Şərq” yataqları üzrə sazişlər 1998-ci il dekabrın 1-də və 18-də Milli Məclisdə ratifikasiya edilmişdir.

“Muradxanlı-Cəfərli-Zərdab” bloku İmişli rayonunda yerləşir və sahəsi 565 km²-dir. Muradxanlı yatağı 1977-ci ildə, Cəfərli yatağı isə 1984-cü ildə istismara verilmişdir.²⁵⁰

1998-ci ilin avqustunda “Britiş Pitrouləm” və “Amoko” şirkətləri birləşdiklərini elan etmişdilər.²⁵¹ Həmin hadisədən sonra bu şirkət dünyanın neft sənayesi üzrə ixtisaslaşmış ən iri şirkətlərindən biri olmuşdur. Birləşmə nəticəsində “Bi-Pi-Amoko” şirkəti Azərbaycan nefti üzrə sazişlərin pay bölgüsündə də liderə çevrilmişdir. Tezliklə, “Arko” (“Arco”) və “Kastrol” (“Castrol”) kimi şirkətlər ilə də bir araya gəldikdən sonra bu şirkət bp (“Beyond Petroleum”) adlandırılmağa başlanmışdır. 2000-ci ildə isə şirkətin yeni loqotipi təqdim edilmişdir.

1999-cu il fevralın 18-də Londonda Neft İnstitutu həftəsi çərçivəsində Xəzər regionuna həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir. Birləşmiş Krallığın sabiq xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Malkolm Rifkind, “Remko”nun prezidenti Stiv Remp, ARDNŞ, “Şevron” və Beynəlxalq Energetika Agentliyinin (İngiltərə) nümayəndələri tədbirin iştirakçıları olmuşdular. Həmin il iyunun 1-dən 4-dək Bakıda sayca altıncı olan “Xəzər neft, qaz, neftayırma və neft kimyası-99” beynəlxalq sərgisi olmuşdur. Tədbirdə iştirak etmək məqsədilə Böyük Britaniya hökumətinin nümayəndəsi, Şotlandiya işləri üzrə departamentin ticarət və sənaye naziri lord MakDonald Azərbaycana gəlmişdir. Sərgi çərçivəsində ARDNŞ-in prezidenti Natiq Əliyev və İngiltərənin “Petrokonsaltinq-Em-Ey-Ay” şirkətinin icraçı direktoru Süzen Uitbredin həmsədrliyi ilə eyniadlı konfrans da olmuşdur. Konfransda “Monument Oyl ənd qaz” şirkətinin baş icraçı direktoru Tim Eqqar da iştirak etmişdir.²⁵² Sentyabrın 20-də isə Bakıda “əsrin müqaviləsi”nin beşinci ildönümü münasibətilə

keçirilmiş tədbirdə Birləşmiş Krallıq ticarət və sənaye nazirinin müavini və energetika üzrə baş müşaviri Kennet Forrest tərəfindən təmsil olunmuşdur.²⁵³

2000-ci ilin iyununda Bakıda keçirilən ənənəvi yeddinci "Xəzərneftqaz-2000" beynəlxalq konfrans-sərgisi ilə əlaqədar Böyük Britaniyanın Şotlandiya məsələləri üzrə dövlət naziri Brayan Uilson respublikamıza səfər etmişdir.²⁵⁴

2001-ci il mayın 7-də prezident Heydər Əliyevin yanında bp şirkətinin layihələrinin təqdimatı keçirilmişdir. Tədbirdə "Şahdəniz" layihəsinin rəhbəri Qordon Birrel 2007-ci ildən başlayaraq "Azəri-Çıraq-Günəşli" və "Şahdəniz" layihələri üzrə Azərbaycanda hasil ediləcək neftin miqdarının ildə 50 milyon tona çatacağını bildirmişdir. bp şirkətinin Azərbaycandakı baş təmsilçisi, eyni zamanda ABƏŞ-in prezidenti Deyvid Vudvordun dediyinə görə, 2006-cı ildən başlayaraq həmin layihələr üzrə karbohidrogen ehtiyatlarından ildə bir milyard dollardan artıq mənfəətin verilməsi gözlənilir, 2011-ci ildən isə gəlir neftindən götürüləcək mənfəət təqribən ildə 5 milyard dollardan yuxarı olacaq.²⁵⁵ Mayın 15-də prezident Heydər Əliyev Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri-Çıraq-Günəşli" və "Şahdəniz" yataqlarının işlənməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri və "Şahdəniz" yatağından təbii qazın ixrac boru kəməri layihələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar təxirə salınmaz tədbirlər haqqında sərəncam vermişdir.²⁵⁶ Sərəncama əsasən yanacaq və energetika naziri Məcid Kərimovun sədrliyi ilə komissiya yaradılmışdır.

2001-ci ilin iyununda Birləşmiş Krallıqda baş verən ümumi seçkilərlə əlaqədar Bakıda keçirilən səkkizinci "Xəzərneftqaz-2001" beynəlxalq sərgisində Böyük Britaniya hökumətini təmsil edən nazirlərdən heç biri iştirak edə bilməmişdir. Bununla əlaqədar prezident Heydər Əliyevə göndərliyi məktubda Birləşmiş Krallığın baş naziri Toni Bleyr öz təəssüflərini bildirmiş və Britaniya şirkətlərinin sərginin ən böyük iştirakçısı kimi öz ölkəsinin Azərbaycana marağının həmişəki kimi yüksək səviyyədə olmasına bir daha sübut olduğunu vurğulamışdır.²⁵⁷ İyun ayında bp şirkətinin prezidenti Con Braun Azərbaycana səfər etmişdir. İyunun 22-də bp-nin Bakıdakı ofisində ən müasir texnologiya ilə

təchiz edilmiş üçölçülü vizualizasiya mühiti zalının açılış mərasimi keçirilmişdir.²⁵⁸

Bp şirkətinin rəhbəri lord Con Braunun Bakıya səfərindən bir ay sonra – 2001-ci il iyulun 23-də saat 13.42-dən başlayaraq Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun cənub hissəsindəki “Alov” neft yatağı rayonunda İranın hərbi-hava qüvvələrinin təyyarəsi Azərbaycanın “Geofizik-3” və “Əlif Hacıyev” tədqiqat gəmiləri üzərində iki saat ərzində uçuşlar etmişdir. Saat 20.10-da İranın hərbi dəniz donanmasının gəmisi “Geofizik-3”ə yaxınlaşmış və İran hərbiçiləri ultimativ şəkildə tədqiqat gəmisinin həmin zonanı tərk etməsini və beş mil şimala çəkilməsini tələb etmişdilər.²⁵⁹ Bu hadisədən sonra bp şirkəti “Araz-Alov-Şərq” kontraktı üzrə yataqlardakı kəşfiyyət işlərinin müvəqqəti dayandırılmasını elan etmişdir. Böyük Britaniyanın Tehrandakı səfiri Nikolas Braun İranın Milli Təhlükəsizlik Şurasının katibi Həsən Ruhani ilə görüşündə ingilis şirkətlərinin rəsmi Tehranın istəklərinə zidd olaraq Xəzər dənizindəki yataqları işlətməyəcəyini söyləmişdir.²⁶⁰

Qeyd olunmalıdır ki, hələ 1998-ci ildə İran neft sektorunun özəlləşdirilməsi imkanını elan etmiş, həmçinin neft yataqlarının işlənməsində əcnəbi şirkətlərlə əməkdaşlığa hazır olduğunu bildirmişdir. Həmin çağırışa bp şirkəti də qoşulmuşdur. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, bu ingilis şirkəti islam inqilabına qədər İranın neft yataqlarının işlənməsində böyük təcrübəyə malik olmuşdur. Artıq 2000-ci ildə bp özünün Tehrandə nümayəndəliyini açmışdır. Elə həmin ildə İran paytaxtında keçirilən “Neft, qaz və neft kimyası” sərgisində Böyük Britaniyanın 65 şirkəti (bütün xarici şirkətlərin 1/3-i qədər) iştirak etmişdir.

2002-ci ilin fevralında Böyük Britaniyanın Aberdin Ticarət-Sənaye Palatasının nümayəndə heyəti respublikamızda olmuşdur. Bu missiyaya neft-qaz sektoruna xidmət sahəsində ixtisaslaşmış 11 şirkətin nümayəndələri daxil idi.²⁶¹ Böyük Britaniya biznesinin beynəlxalq əlaqələri ilə məşğul olan “Trade Partners UK” təşkilatının təşkil etdiyi səfər gedişində ətraf mühitin qorunması, səhiyyə və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlıq üzrə konkret perspektiv layihələrinin həyata keçirilməsi haqqında müzakirələr aparılmışdır.²⁶²

May ayında bp şirkətinin kəşfiyyət və istehsalat üzrə baş direktoru Dik Oliver şirkətin iştirak etdiyi neft-qaz layihələrinin

həyata keçirilməsi vəziyyəti ilə tanışlıq məqsədilə respublikamızda olmuşdur. Səfər gedişində o, bp-nin Azərbaycandakı layihələrinin bu şirkətin son 40 il müddətində yalnız Alyaska və Şimal dənizindəki layihələrə qoyduğu kimi uzunmüddətli investisiyalar tələb etdiyini vurğulamışdır. Dik Oliver bp-nin Azərbaycandakı neft-qaz layihələrinin həcmi dünyadakı analoqları ilə müqayisə edərək bu Britaniya şirkətinin Anqola, Meksika körfəzi və Trinidaddakı layihələrinin adlarını çəkmişdir.²⁶³ Elə həmin ayda Böyük Britaniyanın Aberdin şəhərində bp şirkətinin Azərbaycandakı layihələrinin təqdimat mərasimi keçirilmiş, “Faza-1”, “Faza-2”, “Şahdəniz” və “Bakı-Tibilisi-Ceyhan” layihələrinin rəhbərləri sazişlərin həyata keçirilməsi işinin gedişi haqqında məlumat vermişdilər.²⁶⁴

İyunun 4-7-də Bakıda doqquzuncu “Xəzər neft, qaz, neftayırma və neft kiması” beynəlxalq sərgi və konfransı keçirilmişdir. Burada 60-a yaxın ingilis şirkəti iştirak edirdi. Tədbirlə əlaqədar Böyük Britaniyanın energetika üzrə dövlət naziri Brayan Uilson başda olmaqla nümayəndə heyəti Azərbaycanda olmuşdur.²⁶⁵ Onun prezident Heydər Əliyevlə görüşündə əsasən iqtisadi xarakterli məsələlər müzakirə edilmiş, Brayan Uilson Böyük Britaniyanın qaz ixrac edən ölkədən qaz idxal edən ölkəyə çevriləcəyini söyləyərək Londonun qazın Avropaya bu regiondan gətirilməsinə maraqlı olduğunu söyləmişdir.²⁶⁶

2002-ci ilin iyununda London Sitisinin meri lord Maykl Oliverin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti respublikamıza gəlmişdir.²⁶⁷ Səfər zamanı əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun idarəçiliyi və onun vəsaitlərinin Böyük Britaniya banklarında saxlanması məsələləri müzakirə edilmişdir. 2003-cü ilin mayında isə bp-nin rəhbəri Con Braun yenidən Bakıda olmuşdur.²⁶⁸

Hazırda bp şirkəti Azərbaycanın neft yataqlarının kəşfiyyatı, işlənilməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlərdəki pay bölgüsünə görə aparıcı yeri tutur. bp şirkəti həmçinin üç iri layihənin – Azəri, Çıraq və Dərinsulu Günəşli yataqlarının (AÇG) tammiqyaslı işlənməsi, Bakı-Tibilisi-Ceyhan (BTC) Neft Boru Kəməri və Şahdəniz/Cənubi Qafqaz Qaz Kəməri (Şahdəniz /CQBK) layihələrinin operatorudur.

2002-ci ilə qədər “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsi üzrə 16 neft quyusu qazılmış, 2 sualtı boru kəməri inşa olunmuşdur. Bunlardan biri Bakının cənubundakı Səngəçal terminalına gedən neft borusu (176 km), digəri Neft Daşlarına gedən qaz borusudur (48 km). Artıq 1997-ci il noyabrın 7-də isə “Çıraq-1” platformasından ilkin neftin istismarına başlanılmışdır.

Azəri, Çıraq yataqlarının və Günəşli yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin (ümumi sahəsi – 432,4 km²-dir) tammiqyaslı işlənməsi üç fazada həyata keçirilir. Birinci fazada Azəri yatağının mərkəzi hissəsi hasilat, qazma qurğuları və yaşayış bloklarını özündə birləşdirən platforma, qazın yenidən laya vurulması üçün körpü ilə birləşdirilən kompressor platforması, 30 düym sualtı neft kəməri, 28 düym sualtı qaz kəməri vasitəsilə və Səngəçal terminalının genişləndirilməsi yolu ilə işlənəcəkdir. İşlərin icrasına başlamaq üçün layihə 2001-ci ilin avqustun 30-da prezident Heydər Əliyevin iştirakı ilə təsdiq olunmuşdur. Qabaqlayıcı quyular 2002-ci ilin martında “Dədə Qorqud” qazma qurğusu ilə qazılmağa başlanılmışdır. İlkin neftin 2004-cü ilin sonu - 2005-ci ilin əvvəlində hasil ediləcəyi gözlənilir.

İkinci fazada Azəri yatağının qərb və şərq hissələrinin işlənməsi tamamlanacaq. Bu faza Azəri yatağının qərb hissəsində yaşayış bloklu hasilat və qazma platforması, yatağın şərq hissəsində oxşar bir platforma, birinci faza platformasında quraşdırılan əlavə su və qaz vurma qurğuları, 30 düym sualtı neft kəməri və Səngəçal terminalının genişləndirilməsini əhatə edir. İkinci faza 2002-ci ilin sentyabrın 18-də sanksiyalaşdırılmışdır.²⁶⁹ Layihə üzrə birinci neft 2006-cı ilin ikinci rübü və 2007-ci ilin birinci rübündə hasil edilməsi nəzərdə tutulur.

Üçüncü fazada Günəşli yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsi işlənəcəkdir. Bu faza üzrə işlər 2004-cü ilin ikinci rübündə sanksiyalaşdırılacaq və ilkin neft 2007-ci ilin sonunda hasil ediləcək. Yataqların tam işlənməsi üzrə qurğular və qazma işləri üçün nəzərdə tutulan ümumi xərclər təxminən 10 milyard dollar məbləğində olacaq.²⁷⁰ Azəri-Çıraq-Günəşli neft yataqlarında pronozlaşdırılan neft ehtiyatları 5,4 milyard barel təşkil edir. 2010-cu ildə yataqlarının tammiqyaslı işlənməsi nəticəsində gün ərzində bir milyon bareldən artıq neftin hasilatı nəzərdə tutulur.²⁷¹

Azəri, Çıraq və Dərinsulu Günəşli yataqlarının tammiqyaslı işlənməsi layihəsində iştirak edən şirkətlərin pay bölgüsü (2003-cü il)

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü
1. bp (operator)	Böyük Britaniya	34,1367 %
2. Yunokal	ABŞ	10,2814 %
3. ARDNŞ	Azərbaycan	10,0000 %
4. İNPEX	Yaponiya	10,0000 %
5. Statoyl	Norveç	8,5633 %
6. EksonMobil	ABŞ	8,0006 %
7. TPAO	Türkiyə	6,7500 %
8. Devon Energy	ABŞ	5,6262 %
9. İtoçu	Yaponiya	3,9205 %
10. Amerada Hess	ABŞ/Səudiyyə Ərəbistanı	2,7213 %

Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarına nəqlindən ötrü boru kəmərlərinin əsasən iqtisadi cəhətdən xeyirli olması mövqeyindədir.²⁷² Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Keyt Vaz 1999-cu il dekabrın 7-də Kral Müdafiə Tədqiqatları İnstitutunda "Azərbaycan: XXI əsrə doğru" adlı seminarda etdiyi nitqində İngiltərənin çoxsaylı ixrac marşrutlarının olmasına üstünlük verdiyini bildirmişdir.²⁷³ Onun 2000-ci il martın 9-da "Xəzər dənizi regionunda siyasi və iqtisadi prespektivlər" konfransındakı çıxışında isə Londonun, o cümlədən Avropa İttifaqının bu məsələyə münasibətdə mövqeyinin ABŞ-ın mövqeyindən fərqləndiyi qeyd olunmuşdur.²⁷⁴ Forin Ofisin digər dövlət naziri xanım Coys Kvin isə Böyük Britaniya parlamentinin Xarici Əlaqələr Komitəsindəki nitqində Dauning Stritin ixrac kəmərlərinin tikintisi üçün İran ərazisinin də istifadə edilməsinə qarşı çıxmadığını söyləmişdir.²⁷⁵ Qeyd olunmalıdır ki, hələ 1999-cu ildə "Monument oyl ənd qaz" şirkəti öz türkmən neftini xarici bazara daşımaq üçün cənub marşrutundan istifadə edirdi.²⁷⁶

Bununla yanaşı 2001-ci ilin iyununda Bakıda prezident Heydər Əliyev ilə görüşündə bp şirkətinin rəhbəri Con Braun Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac kəməri layihəsini dəstəklədiyini söyləyərək rəhbərlik etdiyi strukturun həmin layihənin maliyyələşməsində iştirak etməyə hazır olduğunu vurğulamışdır. O, həmçinin bp şirkətinin yaxın beş il ərzində Azərbaycanın neft sektoruna 15 milyard dollar həcmində investisiya edəcəyini bildirmişdir.²⁷⁷

Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin tarixi hələ 1991-ci ildən başlayır. Azərbaycana gəlmiş ilk əcnəbi neft şirkətləri Xəzər dənizi neftinin nəqlinin mümkün marşrutlarının tədqiqini "JP Kenny" şirkətinə tapşırır. Nəticədə, Bakı-Novorossiysk, Bakı-Poti, Bakı-Ceyhan və Bakı-İran körfəzi marşrutları tədqiq olunur. Artıq prezident Əbülfəz Elçibəyin dövründə Bakı-Ceyhan marşrutu əsas variant kimi nəzərdən keçirilmiş, Ankara və Tehran ilə hökumətlərarası danışıqlara başlanılmışdır.²⁷⁸ O zamankı Bakı-Ceyhan marşrutunun variantı İran ərazindən keçirdi. Danışıqlar nəticəsində hətta 1993-cü ilin fevralında Türkiyə hökuməti ilə ilkin saziş də imzalanmışdır.²⁷⁹ Lakin baş vermiş qiyam nəticəsində hakimiyyət dəyişikliyindən sonra bu nailiyyətlər unudulmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisi layihəsinin həyata keçirilməsində Əbülfəz Elçibəyin böyük xidmətləri nəzərə alınaraq 2002-ci ilin noyabrda Ceyhan şəhərində bələdiyyənin qərarı ilə Azərbaycanın mərhum prezidentinin adına parkın və abidənin açılış mərasimi keçirilmişdir.²⁸⁰

1997-ci ilin sentyabrında Azərbaycanda Əsas İxrac Kəməri üzrə işçi qrupu, həmin ilin noyabrında Gürcüstanda, 1998-ci ilin aprelində isə Türkiyədə analogi qurumlar yaradılmışdır. 1997-ci ildə Səngəçal terminalı tikilmişdir. Artıq 1998-ci ildən başlayaraq iki boru kəməri vasitəsilə Azərbaycan neftinin Qara dənizə ixrac olunmasına başlanılmışdır. Bunlardan birincisi həmin ilin fevralında istifadəyə verilmiş Bakı-Novorossiysk Şimal boru kəməri (uzunluğu-1347 km, diametri-720 mm, ildə 6 milyon ton neft nəql edir), ikincisi isə dekabr ayından fəaliyyət göstərən Bakı-Supsa Qərb boru kəməridir (uzunluğu-860 km, diametri-530 mm, ildə 5 milyon ton neft nəql edir).²⁸¹

1998-ci il oktyabrın 29-da Türkiyə Böyük Millət Məclisinin binasında Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan

prezidenti Eduard Şevardnadze, Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev, Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl və baş naziri Məsud Yılmaz, ABŞ-ın energetika naziri Bill Riçardson Xəzər regionunun enerji ehtiyatlarının, xüsusən də Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çatdırılması üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutunun müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutan Ankara Bəyannaməsini imzalamışdılar.²⁸²

1999-cu il noyabrın 18-də isə ATƏT-in İstanbul Zirvə Toplantısında Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinə dəstəkləyən Hökumətlər-arası Saziş imzalanmışdır.²⁸³ Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ilə Transizt Əraziyə Malik Ölkə Hökumətləri ilə Sazişlər (TƏMÖHS), birdəfəlik məbləğdə dəyişməz qiymətlə "açar təhvil" sazişi və boru kəmərinin Türkiyədən keçən hissəsi üçün Türkiyə hökumətinin zəmanəti də hökumətlərarası sazişə əlavə olunmuşdur. Elə həmin sammitdə Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Qazaxıstan və ABŞ prezidentləri İstanbul Bəyannaməsini də imzalamışdılar. 2000-ci ildə bu sənədlər Azərbaycan (26 may), Gürcüstan (31 may) və Türkiyə (21 iyun) parlamentləri tərəfindən ratifikasiya edilmişdir.²⁸⁴

2000-ci ilin oktyabrından 2001-ci ilin iyununadək BTC layihəsi üzrə ilkin mühəndislik işləri, 2001-ci ilin iyulundan 2002-ci ilin avqustunadək isə ətraflı mühəndis işləri aparılmışdır. Uzunluğu 1760 km (Azərbaycanda - 445 km, Gürcüstanda - 245 km və Türkiyədə - 1070 km) olan bu boru kəməri başlanğıcını Bakı şəhərinin yaxınlığındakı Səngəçal sahil terminalından götürür. Xam neft boru kəməri vasitəsilə Xəzər dənizindəki Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarından Gürcüstan ərazisindən keçərək Türkiyənin Aralıq dənizi sahilində yerləşən yeni Ceyhan ixrac terminalına çatdırılacaq və buradan tankerlərə doldurulacaq. Ən azı bir metr dərinlikdə basdırılacaq boru kəməri 1500-dən artıq çaylarla kəsişəcək və 2800 metrdən artıq bir yüksəklikdən də keçəcəkdir. BTC boru kəməri gündəlik olaraq bir milyon barel, yaxud ildə 50 milyon ton neftin nəqli üçün layihələndirilir. Xəttin çəkilməsinin tamamlanması 2005-ci il üçün nəzərdə tutulub.²⁸⁵ BTC layihəsi çərçivəsində Azərbaycanda 8 milyon dollar dəyərində Sosial Sərmayə Proqramı, 2 milyon dollar dəyərində Ekoloji Sərmayə Proqramı keçiriləcək.

BTC boru kəmərinin tikintisi layihəsi 2,9 milyard dollara başa gələcək.²⁸⁶ Bu məbləğin üçdə ikisi beynəlxalq kredit institutlarından alınan borcların hesabına təmin ediləcək. Maliyyə vəsaitləri layihəyə müxtəlif beynəlxalq kredit təşkilatlarından – Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, o cümlədən xarici ölkələrin milli İxrac Əməliyyatlarının Kreditləşdirilməsi Agentliklərindən daxil olacaq. 2003-cü ilin sentyabrında isə bp şirkəti BTC boru kəmərinin tikintisi üçün 500 milyon dollar ayırmışdır. Diametri 117/107/86 sm (46/42/34 düym) olacaq BTC boru kəməri ən azı 40 il müddətində istismar olunmaq üçün layihələşdirilir.²⁸⁷

2002-ci il avqustun 1-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri Şirkəti (Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Company – BTC Co) yaradılmışdır. Sentyabrın 18-də Səngəçal terminalında Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentləri Heydər Əliyev, Əhməd Nəcəf Sezər və Eduard Şevardnadze, o cümlədən ABŞ-in energetika naziri Spenser Abrahamın iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməlinin qoyulması münasibətilə təntənəli mərasim keçirilmişdir.²⁸⁸ Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri Şirkəti direktorlar şurasının 2002-ci il oktyabrın 29-30-da Tbilisidə keçirilmiş iclasında bp şirkəti özünün 2,5 faiz iştirak payını ABŞ-in “Konoko/Filips” (“ConocoPhilips”) şirkətinə verməsi haqqında saziş imzalanmışdır.²⁸⁹

Hazırda BTC layihəsini həyata keçirəcək bu beynəlxalq konsorsiuma 11 şirkət - ARDNŞ (Azərbaycan), bp (Böyük Britaniya), TPAO (Türkiyə), Statoil (Norveç), Yunokal (ABŞ), İtoçu (Yaponiya), Amerada Hess (ABŞ/Səudiyyə Ərəbistanı), Eni (İtaliya), TotalFinaElf (Fransa), İNPEX (Yaponiya) və Konoko/Filips (ABŞ) şirkətləri daxildir.²⁹⁰ Layihənin operatoru bp şirkətidir.

BTC layihəsi üzrə Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMSSTQ) sənədi 2002-ci ilin oktyabrında Azərbaycan və Türkiyə, noyabrın 30-da isə Gürcüstan hökumətləri tərəfindən təsdiq olunmuşdur. BTC layihəsi üçün tikinti podratçılarının seçilməsi prosesi 18 ay çəkmişdir. Böyük Britaniyanın “Con Braun Haydrokarbonz” və “Bextel” şirkətləri BTC boru kəməri və obyektlərinin Azərbaycan və Gürcüstan hissələri ilə bağlı mühəndis-layihə və təchizat xidmətlərini göstərir.

Bakı-Tbilisi-Ceyşan Boru Kəməri layihəsində iştirak edən şirkətlərin pay bölgüsü (2003-cü il)

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü
1. bp (operator)	Böyük Britaniya	30,10 %
2. ARDNŞ	Azərbaycan	25,00 %
3. Yunokal	ABŞ	8,90 %
4. Statoyl	Norveç	8,71 %
5. TPAO	Türkiyə	6,53 %
6. Eni	İtaliya	5,00 %
7. TotalFinaElf	Fransa	5,00 %
8. İtoçu	Yaponiya	3,40 %
9. İNPEX	Yaponiya	2,50 %
10. Konoko/Filips	ABŞ	2,50 %
11. Amerada Hess	ABŞ/Səudiyyə Ərəbistanı	2,36 %

Azərbaycanda boru kəmərinin çəkilməsi üçün əsas tikinti podratçısı Yunanıstanın “Konsalideytid Kontraktors İntənəşnl Kompani”dir (Consolidated Contractors International Company-CCIC). Livanda təsis edilmiş bu şirkət Orta Şərq və Afrikada tikinti işləri sahəsində ixtisaslaşır. Boru kəmərinin Gürcüstan hissəsinin inşası “Spie Capag/US Petrofac” (Fransa-ABŞ) birgə müəssisəsi tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda bu şirkət Azərbaycan və Gürcüstanda nasos stansiyaları və yerüstü qurğuların tikintisinə görə də məsuliyyət daşıyacaqdır.

Türkiyədə boru kəmərinin tikintisi birdəfəlik məbləğdə dəyişməz qiymətlə “açar təhvil” sazişinə uyğun olaraq qonşu ölkənin dövlət şirkəti “BOTAS” tərəfindən yerinə yetiriləcək.²⁹¹ 1974-cü ildə yaradılmış “BOTAS” şirkəti hazırda Rusiyadan təbii qazın Türkiyəyə gətirilməsi üçün Qara dənizin dibində 2141 metr dərinlikdə “Mavi axın” qaz xəttini inşa edir. Artıq 2003-cü il mayın 8-də Səngəçal terminalı yaxınlığında BTC əsas ixrac boru kəmərinin Azərbaycan ərazisindəki işlərinə başlanılmışdır.²⁹² Gürcüstan ərazisindən keçəcək hissənin təməli isə mayın 23-də Tetri Skaro şəhərində qoyulmuşdur.²⁹³

Son dövrlər bəzi beynəlxalq ekologiya və hüquq-müdafiə qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft

kəmərinin tikintisinə qarşı kampaniya həyata keçirilməyə başlanılmışdır. BTC layihəsinə qarşı ABŞ, Böyük Britaniya, Cənubi Afrika Respublikası, Gürcüstan və başqa ölkələrdə müxtəlif etiraz aksiyaları keçirilmişdir. 2002-ci il oktyabrın 28-də Böyük Britaniya parlamentinin Lordlar Palatasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin əleyhdarı lord Aveböri tərəfindən seminar təşkil olunmuşdur.²⁹⁴ Ümumiyyətlə, BTC əleyhdarlarının əsas iddiaları kimi ətraf mühitin çirkləndirilməsi, neftin nəqli və sosial məsələlər göstərilir. Onların fikrincə, yerin altından çəkiləcək neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi nəticəsində ekoloji disbalans yaranacaqdır. Bu cür əsassız və qərəzli iddiaların qarşısının alınması məqsədilə 2002-ci il noyabrın 1-də Bakıda Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin həyata keçirilməsinin tərəfdarları olan Qeyri-hökumət təşkilatlarının beynəlxalq koalisiyası təsis edilmişdir.²⁹⁵

Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri ilə bağlı işlər digər bir layihə – Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) layihəsi ilə koordinasiya edilir. 1996-cı ildə imzalanmış “Şahdəniz” layihəsi üzrə 1998-ci ilin sentyabrında “İstiqlal” qazma qurğusunun modernləşdirilməsi başa çatdırılmış, 1999-cu ilin iyunundan 2000-ci ilin yanvarınadək işə qaz-kondensat yatağının qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir.²⁹⁶

“Şahdəniz” strukturunda qazılmış üç quyu dünya səviyyəli bir qaz kondensat yatağının varlığını aşkarlamışdır. Bu yatağın ümumi ehtiyatlarının həcmi 625 milyard kub metr (22,1 trilyon kub fut) qaz və 101 milyon ton (750 milyon barel) kondensat olması güman edilir. Uzunluğu 690 km (Azərbaycanda - 442 km, Gürcüstanda - 248 km) olacaq Cənubi Qafqaz Qaz Kəmərinin tikintisi təqribən 1 milyard dollara başa gələcək.²⁹⁷

2001-ci il martın 12-də CQBK layihəsi üzrə Azərbaycan və Türkiyə arasında Hökumətlərarası Saziş və Alqı-Satqı Müqaviləsi (ASM) imzalanmışdır. Hökumətlərarası saziş 2001-ci ilin mayında Azərbaycan, 2002-ci ilin mayında isə Türkiyə parlamentləri tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Sentyabrın 29-da Bakıda Azərbaycan və Gürcüstan arasında Cənubi Qafqaz boru kəməri vasitəsilə təbii qazın Azərbaycan və Gürcüstan ərazilərindən və onların hüduqlarından kənarda tranziti, nəqli və satışı haqqında saziş imzalanmışdır.²⁹⁸

2002-ci il fevralın 20-də Səngəçal terminalının genişləndirilməsi işlərinin başlanması münasibətilə təntənəli mərasim keçirilmişdir.²⁹⁹ Fevralın 21-də isə Bakıda Azərbaycan hökuməti ilə “Şahdəniz” layihəsinin səhmdarları arasında dörd saziş imzalanmışdır.³⁰⁰ “Şahdəniz” qaz istehsalı və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri layihələri üzrə Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMSSTQ) sənədi 2002-ci ilin oktyabr-dekabrında Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri tərəfindən təsdiq olunmuşdur.

2003-cü il fevralın 27-də “Şahdəniz” yatağının birinci mərhələsinin işlənməsi haqqında qərar verilmişdir.³⁰¹ Birinci mərhələ üzrə hasilatın 178 milyard kub metr qaz və 34 milyon ton (250 milyon barel) kondensat olacağı gözlənilir. Birinci mərhələnin sərmayə qoyuluşu 3,2 milyard dollar olmaqla işlənmə, hasilat, eləcə də nəqliyyat sahələrindən ibarətdir. Diametri 42 düym olan kəmərin tikinti işlərinə 2004-cü ilin ikinci rübündə başlanılacaq və 2006-cı ilin üçüncü rübündə ilkin qaz Türkiyəyə nəql ediləcək.

“Şahdəniz” yatağı üzrə olan tərəfdaş olan şirkətlər eyni zamanda Cənubi Qafqaz Qaz Kəməri layihəsinin də səhmdarlarıdır. CQBK layihəsinin ikili operatorluğu həyata keçirilir. bp şirkəti texniki operator kimi obyektlərin tikintisi və istismarı üçün məsuliyyət daşıyacaq. “Statoyl” şirkəti isə biznes mərhələsinə və inzibati işlərə cavabdeh olacaq.

Cədvəl 6.

Şahdəniz və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri layihəsində iştirak edən şirkətlərin pay bölgüsü (2003-cü il)

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü
1. bp (operator)	Böyük Britaniya	25,5 %
2. Statoyl (operator)	Norveç	25,5 %
3. ARDNŞ	Azərbaycan	10,0 %
4. LukAgip	Rusiya/İtaliya	10,0 %
5. NICO	İran	10,0 %
6. TotalFinaElf	Fransa	10,0 %
7. TPAO	Türkiyə	9,0 %

Hasıl olunacaq təbii qazın satılmasına dair Türkiyənin “BOTAS” şirkəti (ildə 6,3 milyard kub metr), ARDNŞ (1,5 milyard kub metr) və Gürcüstan Beynəlxalq Neft Korporasiyası (0,8 milyard kub metr) ilə müqavilələr bağlanıb.³⁰² Qazın satışı Azərbaycan Qaz Təchizatı Şirkəti tərəfindən həyata keçiriləcək. Şirkətin operatoru “Statoyl”dur. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri layihəsi üzrə Azərbaycan və Gürcüstanda 7,5 milyon dollar dəyərində Sosial Sərmayə Proqramı və 4 milyon dollar dəyərində milli və transmilli Ekoloji Sərmayə Proqramları həyata keçiriləcək.³⁰³

Cədvəl 7.

Araz-Alov-Şərq layihəsində iştirak edən şirkətlərin pay bölgüsü (2003-cü il)

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü
1. ARDNŞ	Azərbaycan	40 %
2. bp (operator)	Böyük Britaniya	15 %
3. Statoyl	Norveç	15 %
4. EksonMobil	ABŞ	15 %
5. TPAO	Türkiyə	10 %
6. EnCana		5 %

Hal hazırda Azərbaycanın neft-qaz yataqlarının işlənməsi layihələrində Böyük Britaniyanın bp və “Şell” şirkətləri iştirak edir. 1999-cu ilin fevralında bp-nin 30 faiz payı olan “Dan-Ulduzu, Əsrəfi” perspektiv strukturları üzrə saziş ləğv olunmuşdur. 2000-ci ilin iyulunda isə “Remko” şirkəti “əsrin müqaviləsi”ndəki 2,0825 faiz payını ABŞ-ın “Amerada Hess” şirkətinə 150 milyon dollara satılması haqqında razılaşmışdır.³⁰⁴ 2001-ci il iyunun 22-də isə “Remko” şirkəti “Muradxanlı-Cəfərli-Zərdab” bloku üzrə işlərin dayandırılması haqqında ARDNŞ ilə saziş imzalamışdır. Həmin sazişə əsasən, “Remko” şirkəti ARDNŞ-a kompensasiya şəklində 250 min dollar da ödəmişdir.³⁰⁵ 2001-ci ilin noyabrın 26-dan “Muradxanlı-Cəfərli-Zərdab” bloku üzrə kontraktın fəaliyyəti başa çatmışdır. Böyük Britaniyanın “Lazmo” şirkəti “Monument Oyl ənd qaz” şirkətini aldıqdan sonra 2000-ci ilin martında “İnam” perspektivli strukturu üzrə bağlanmış

müqavilədəki 12,5 faizlik payını, bunun ardınca isə Rusiyanın “Mərkəzi Yanacaq Şirkəti” həmin layihədəki 12,5 faiz payını İngiltərənin “Şell” şirkətinə satmışdılar.³⁰⁶ Nəticədə, “Şell” şirkəti “İnam” layihəsində 25 faizlik paya sahib olmuşdur.

Cədvəl 8.

**İnam layihəsində iştirak edən şirkətlərin
pay bölgüsü (2003-cü il)**

Şirkətin adı	Ölkə	Pay bölgüsü
ARDNŞ	Azərbaycan	50 %
bp (operator)	Böyük Britaniya	25 %
Şell	Böyük Britaniya	25 %

Göründüyü kimi, Bakı və London arasında neft-qaz ehtiyatlarının istismarı sahəsində sıx əməkdaşlıq mövcuddur. Bu, həmçinin ikitərəfli münasibətlərin əsas təməllərindən biridir. Yeni yüzillikdə dünya üzrə əsas karbohidrogen ehtiyatları baxımından Xəzər dənizi bölgəsinin ön sıralara çıxması Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında energetika sahəsində əməkdaşlığın da inkişafına təsir edir.

3.2 İQTİSADİYYATIN DİGƏR SAHƏLƏRİNDƏ ƏMƏKDAŞLIQ

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında siyasi münasibətlərlə yanaşı iqtisadi əlaqələr də çox inkişaf etmişdir. Ölkələrimiz arasında iqtisadi əməkdaşlığın əsasən neft-qaz sənayesi ilə bağlı olmasına baxmayaraq digər sahələrdə də əməkdaşlıq əlaqələrimiz getdikcə genişlənir. 2003-cü ilin məlumatlarına görə, respublikamızda xalq təsərrüfatının bir çox sahələri ilə məşğul olan 100-dən artıq ingilis şirkəti fəaliyyət göstərir və onların sayı artmaqda davam edir.

Böyük Britaniyadan respublikamıza əsasən əczaçılıq məhsulları, tele-radio və telefon aparatları, elektron avadanlıq, müxtəlif növ cihazlar və alətlər, maşın hissələri, mühərrik və nasoslar, borular, sintetik yuyucu maddələr, kağız və poliqrafiya məhsulları, ərzaq məhsulları idxal edilir, əksinə Azərbaycandan isə İngiltərəyə neft və neft məhsulları, əlvan metallar, müxtəlif maşın və cihaz hissələri, kimyəvi turşular, pambıq məhlıci və s. ixrac edilir. Hələ 1993-cü ilin əvvəlində ölkəmizin məhsullarının dünya bazarına çıxarılması və satışının təşkili sahəsində əməkdaşlıq haqqında İngiltərənin "Vörlədveyd" şirkəti ilə saziş imzalanmışdır.³⁰⁷

Doqquzuncu cədvəldə 1992-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətində Böyük Britaniyanın xüsusi çəkisi göstərilmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycandan Birləşmiş Krallığa ən böyük ixrac 1992-ci ildə 144907,5 min ABŞ dolları və ən aşağı ixracı 1997-ci ildə 1431 min ABŞ dolları, ən böyük idxal 2002-ci ildə 85239,8 min ABŞ dolları və ən aşağı idxal 1993-cü ildə 5304,7 ABŞ dolları olmuşdur. İkitərəfli ticarət dövriyyəsinin ən yüksək saldosu 1992-ci ildə 103479,2 ABŞ dolları və ən aşağı saldosu isə 2002-ci ildə -76152,4 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, 1995-ci ildən sonra ikitərəfli ticarət dövriyyəmizdə həmişə mənfəi saldo yaranmışdır.

Azərbaycan ilə Birləşmiş Krallıq arasında iqtisadi əməkdaşlığın əsas istiqamətlərindən biri maliyyə sahəsidir. Böyük Britaniyanın maliyyə sistemi dünyanın ən qüdrətli sistemlərindəndir. Bank işinin müasir prinsipləri məhz Birləşmiş

Cədvəl 9.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətində Böyük Britaniyanın
xüsusi çəkisi (min ABŞ dolları ilə)³⁰⁸

a. İdxal üzrə:

İllər	Ümumi idxal	Böyük Britaniya üzrə	Faizlə	Sıra yeri
1992	939862,0	41428,3	4,41	
1993	628806,0	5304,7	0,84	
1994	777910,5	6929,3	0,89	
1995	667657,2	9267,5	1,39	
1996	960636,3	14887,2	1,55	
1997	794343,2	14355,2	1,81	12
1998	1076497,4	68991,2	6,41	4
1999	1035888,8	67106,5	6,48	4
2000	1172071,2	58871,6	5,02	5
2001	1430877,4	53961,4	3,77	9
2002	1665564,2	85239,8	5,12	7
2003	860000,0	54978,8	6,39	5
yanvar-may				

b. İxrac üzrə:

İllər	Ümumi ixrac	Böyük Britaniya üzrə	Faizlə	Sıra yeri
1992	1483973,0	144907,5	9,76	
1993	724661,1	2847,4	0,39	
1994	652734,2	61698,8	9,45	
1995	637199,3	48554,0	7,62	
1996	631245,5	13028,2	2,06	
1997	781309,7	1431,0	0,18	19
1998	606150,5	40357,1	6,66	6
1999	928663,6	10965,9	1,18	12
2000	1745219,9	18785,1	1,08	14
2001	2314282,4	35443,5	1,53	10
2002	2167500,1	9087,4	0,42	18
2003	857825,5	2063,2	0,24	
yanvar-may				

c. İxrac və idxalın fərqi (saldo):

<i>İllər</i>	<i>Saldo</i>
1992	103479,2
1993	-2457,3
1994	54769,5
1995	39286,5
1996	-1859,0
1997	-12924,2
1998	-28634,1
1999	-56140,6
2000	-40086,5
2001	-18517,9
2002	-76152,4
2003	-52915,6
yanvar-may	

Krallıqda yaranmışdır. Hələ 1694-cü ildə İngiltərə Bankının (The Bank of England) əsası qoyulmuşdur. Tarixən Böyük Britaniyanın maliyyə xidməti ilə məşğul olan şirkətləri Londonun mərkəzindəki “Kvadrat mil” (“Square Mile”) adlandırılan rayonda yerləşirdi və sonralar bu ərazi genişlənərək məşhur London Sitisini (The London City) yaratmışdır. Dünyanın ən iri maliyyə qurumları - bankları, sığorta şirkətləri, birjaları London Sitisində yerləşir. Buna görə də bu sahədə Böyük Britaniya ilə əməkdaşlıq çox vacibdir və bu respublikamızın maliyyə sisteminin təkmilləşməsinə və müasirləşməsinə kömək edir. Hal hazırda ölkələrimiz arasında maliyyə sahəsində “İkiqat vergiyə cəlbətməyə yol verilməməsi, gəlirlərə və əmlak dəyərlərinin artımına görə vergilərin ödənilməsindən yayınmanın qarşısının alınması haqqında” konvensiya və “İnvestisiyaların təşviqi və qorunması haqqında” sənəd mövcuddur.³⁰⁹ Maliyyə sahəsində əməkdaşlığın tənzimlənməsi və ölkəmizin makroiqtisadi siyasətinin qurulmasına yardım edilməsi məqsədilə Azərbaycanın Maliyyə Nazirliyində Böyük Britaniyalı mütəxəssis fəaliyyət göstərir.

Birləşmiş Krallıq ölkəmizin iqtisadiyyatına investisiya qoyan əsas dövlətlərdən biridir. Qeyd olunmalıdır ki, Böyük Britaniya xarici sərmayə qoyuluşu və həmçinin öz ölkəsinə investisiya cəlb edilməsi sahəsində bütün dünya üzrə ikinci yerdə durur.³¹⁰ Onuncu cədvəldə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici sərmayələrdə İngiltərənin xüsusi çəkisi göstərilmişdir.

Cədvəl 10.

Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici investisiyalarda Böyük Britaniyanın xüsusi çəkisi (mln. ABŞ dolları ilə)³¹¹

<i>İllər</i>	<i>Azərbaycana qoyulan ümumi xarici investisiyalar</i>	<i>Böyük Britaniya üzrə</i>	<i>Böyük Britaniyanın qeyri-neft sahələrinə investisiyaları</i>
1994	137,3	6 (4,4 %)	
1995	375,1	28 (7,5 %)	0,7
1996	620,5	81 (13,1 %)	1,2
1997	1307,3	184 (14,1 %)	47,2
1998	1472,0	210 (14,3 %)	47,4
1999	1091,1	163 (14,9 %)	45,8
2000	927,0		6,8
2001	1091,8		15,1

Birləşmiş Krallığın respublikamızda geniş fəaliyyət göstərən maliyyə qurumlarından biri HSBC Yaxın Şərq Bankı (HSBC Bank Middle East) olmuşdur. 1996-cı il avqustun 15-də HSBC Bank Qrupuna (HSBC Bank Group) daxil olan həmin bankın Bakı filialı fəaliyyətə başlamışdır.³¹² Bununla əlaqədar Honkonq-Şanxay Bank Qrupunun sədri Uilyam Pörvis Bakıya gəlmişdir.

Honkonq-Şanxay Bank Korporasiyası (The Hongkong and Shanghai Banking Corporation Limited) Çin və Avropa arasında artan ticarətin maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Bankın yaradıcısı “Yarımada və Şərq Buxar Gəmiçiliyi” Şirkətinin (Peninsular and Oriental Steam Navigation Company) Honkonq üzrə müdiri şotland Tomas Sazerlend olmuşdur. Bank 1865-ci il martın 3-də Honkonq şəhərində fəaliyyətə başlamış, bir ay sonra

isə onun Şanxayda filialı açılmışdır.³¹³ 1876-1902-ci illərdə icraçı müdir olmuş Ser Tomas Cekson sayəsində Honkonq-Şanxay Bank Korporasiyası erkən fəaliyyəti dövründə regionun əsas maliyyə qurumuna çevrilmişdir. On doqquzuncu yüzilliyin sonu və iyirminci yüzilliyin əvvəlində Çin, Yaponiya, Hindistan, Avropa, Şimali Amerikada və Cənub-Şərqi Asiya'nın bir sıra ölkələrində bankın geniş xidmət şəbəkəsi qurulmuşdur. İkinci dünya müharibəsi dövründə HSBC bankı bir çox filiallarını bağlamaq məcburiyyətində qalmış və bankın baş ofisi Londona köçürülmüşdür.

HSBC Bank Qrupunun üzvü olan HSBC Yaxın Şərq Bankı isə 1889-cu ilin sentyabrında "Röyter" (Reuters) agentliyinin banisi baron Culyəs Röyter tərəfindən Londonda yaradılmışdır. Onun ilkin adı Britaniya Yaxın Şərq Bankı ("The British Bank of Middle East") idi. O, həmçinin İran İmperial Bankı kimi də tanınırdı. Baron Röyter İran şahından bank fəaliyyəti üçün 60 illik konsessiya almışdır. 1890-1893-cü illərdə bankın İran ərazisində yeddi şöbəsi fəaliyyət göstərirdisə, artıq iyirminci yüzilliyin 20-ci illərində onların sayı 26-ya çatmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Britaniya Yaxın Şərq Bankının Bakıda da filialı var idi.³¹⁴

Hazırda HSBC Bank Qrupuna 14 bank daxildir və Avropa, Asiya, Sakit okean hövzəsi, Amerika, Yaxın Şərq və Afrikanın 80 ölkəsində şöbələri fəaliyyət göstərir. Bankın göstərdiyi maliyyə xidmətlərinə şəxsi, kommersiya, korporativ, investisiya və özəl bank işi; ticarət xidmətləri; sığorta; pension və investisiya fond menecmenti; qiymətli kağızlar xidməti və sair aiddir.

HSBC bankı respublikamızda əmanətlərin saxlanılmasına görə (60 million dollar) aparıcı yerlərdən birini tutmuşdur. Lakin bu bank öz fəaliyyətində bir qədər çətinliklər ilə üzləşmişdir. Hətta Britaniya parlamentinin İcmalar Palatasının 1999-cu ildə hazırladığı məruzədə bankın Yerevandakı filialının Bakıya nisbətən daha müvəffəqiyyətlə işləməsi bildirilmişdir.³¹⁵ Qeyd olunmalıdır ki, Birləşmiş Krallıq Ermənistanı da böyük investor ölkələrdəndir. 2001-ci il iyunun sonundan etibarən isə HSBC bankının Bakı filialı müştərilərə xidməti dayandırılmışdır.³¹⁶

1996-cı ilin mayında Böyük Britaniya hökuməti respublikamıza ixrac kreditlərinin verilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Birləşmiş Krallıq Azərbaycana bu cür zəmanətlər vermiş ilk Qərb

dövləti olmuşdur. 1997-ci ilin avqustunda isə Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında Bakıda yeni aerovağzal kompleksinin tikintisinə kredit ayrılması barədə zamanət sənədləri imzlanmışdır.

2000-ci il yanvarın 18-də Bakıda “Remko” şirkəti tərəfindən “Azərbaycana Qərb investisiyalarının cəlb olunması imkanları” mövzusunda simpozium keçirilmişdir. Tədbirə sədrliyi Böyük Britaniyanın müdafiə üzrə, həmçinin xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi olmuş Malkolm Rifkind etmişdir. Simpoziumda “Morrison Konstrakşn Qrup”un icraçı sədri Freyzer Morrison, ABŞ-ın Con Hopkins Universiteti yanında Qafqaz-Mərkəzi Asiya İnstitutunun sədri Frederik Starr, London Birjasının üzvü Florin Koseraru, “Tərəfdaşlıq Siyasəti” (“The Policy Partnership”) proqramının icraçı direktoru Endrü Smit, “Remko” şirkətinin rəhbəri Stiv Remp, Azərbaycan haqqında yazıları ilə tanınmış Qərb jurnalisti Tomas Qolts nitq söyləmişdilər.³¹⁷

2000-ci ilin dekabrından isə respublikamızın bankları arasında ilk olaraq Azərbaycan Beynəlxalq Bankının Londondakı nümayəndəliyi fəaliyyətə başlamışdır. 2003-cü il aprelın 24-də Londonda Azərbaycanın Birləşmiş Krallıqdakı səfirliyi və Böyük Britaniyanın “Taylor” hüquq şirkəti “Azərbaycanda sərmayə imkanları” mövzusunda birgə seminar keçirmişdilər. Tədbirdə respublikamızda sərmayə imkanlarının inkişafı məsələsi müzakirə edilmiş və infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində Avropa təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi yolları öyrənilmişdir.³¹⁸

Böyük Britaniyanın “Logica” şirkəti respublikamızda real zaman rejimində qarşılıqlı bank hesablaşma sisteminin qurulmasını həyata keçirmişdir. Azərbaycan Banklararası Ödəniş Sistemi (AZIPS) adlandırılan bu sistem global banklararası maliyyə telekommunikasiya sistemi (S.W.I.F.T.) bazasında yaradılmış və həmin sistemə daxil olmuşdur. Artıq 2001-ci il fevralın 16-dan Azərbaycanın kommersiya bankları pul ödənişlərini həmin sistem üzrə aparmağa başlamışdır.³¹⁹

Sığorta və broker işi sahəsində də ölkələrimiz arasında əməkdaşlıq getdikcə inkişaf etmək üzrədir. Qeyd olunmalıdır ki, London dünyanın ən aparıcı sığorta mərkəzidir. Böyük Britaniyanın “Lloyd” sığorta birliyi dünyanın ən iri sığorta qurumudur. Sığorta sahəsində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərdən biri “Secvik Qrupu”dur (“Sedgwick Group”). Bu

şirkət respublikamızda qeydiyyatdan keçmiş ilk xarici sığorta brokeri olmuşdur.³²⁰ Əsası 1865-ci ildə qoyulmuş "Secvik Qrupu" vasitəsilə mühüm sığorta əməliyyatları aparılır, investisiyalara təminat verilir. Hazırda onun xidmətlərindən dünyanın iri neft şirkətləri istifadə edir. 1994-cü ilin iyulunda şirkətin direktoru Böyük Britaniya parlamentinin üzvü lord Nikolas Con Aldert Feyrfaks respublikamıza gəlmişdir.³²¹ Onun Bakıya növbəti səfəri 1997-ci ilin yanvarında olmuşdur.³²²

Respublikamızda sığorta xidməti göstərən ingilis şirkətlərindən biri də "Londongate Azerbaijan" şirkətidir. 1998-ci ildən Azərbaycanda öz biznesinə başlayan bu şirkət sığorta və təkrar sığorta ilə məşğul olur.³²³ Hazırda ölkəmizdə "New London" və "Thames Insurance Group" kimi birgə Azərbaycan-Böyük Britaniya sığorta şirkətləri, həmçinin "AON-Azeri" və "Health Lambert Azerbaijan" birgə broker şirkətləri də fəaliyyət göstərir.³²⁴

1996-cı il oktyabrın 16-da "Azərinkom" İnformasiya-kommersiya assosiasiyası və İngiltərənin "Health" şirkəti arasında birgə "Caspian International Broking" şirkətinin yaradılması haqqında kontrakt imzalanmışdır.³²⁵ 1999-cu ilin avqustunda isə respublikamızın "Azərqarant" şirkəti ilə Böyük Britaniyanın "Miller Insurance" şirkəti arasındakı danışıqlar nəticəsində Azərbaycanda dövlət təminatı ilə qorunmamış xarici investisiyaların sığortası üzrə yeni sxemin tətbiqi barədə razılıq əldə edilmişdir. "Miller Insurance" şirkəti kontraktların yerinə yetirilməməsi (etiraz, öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi), valyuta əməliyyatlarının aparılması (valyuta kurslarının enib-qalxmasından zərər və valyutaların köçürülməsi problemləri), dövlət orqanlarının əsassız qarışmaları ilə əlaqədar risklərdən, o cümlədən siyasi risklərdən (müsadirə, ekspropriasiya, milliləşdirmə, müharibə və ya siyasi çaxnaşma) təminat xidmətinə həyata keçirir. Həmin sxem Azərbaycanda ilk dəfə tətbiq edilir və respublikamıza xüsusi sazişlər və suveren təminatlar ilə müdafiə olunmamış və qeyri-mükəmməl sahibkarlıq mühitində işləməyə məcbur olan xırda və orta xarici investorların axınına imkan yaradır.³²⁶

Respublikamızda geniş fəaliyyət göstərən ingilis şirkətlərindən biri də "Ernst ənd Yanq" ("Ernst & Young") audit şirkətidir. Bu

şirkətin meydana gəlməsi iki müxtəlif şəxs - A.Ernst və Artur Yanqın adları ilə bağlıdır. 1903-cü ildə "Ernst & Ernst", 1906-cı ildə isə "Arthur Young & Co." şirkətləri yaradılır. Hər iki şirkət tez bir zamanda dünya bazarına daxil olaraq 1924-cü ildə iri ingilis şirkətləri ilə Ernst "Whinney Smith & Whinney" şirkəti ilə, Yanq isə "Broads Patterson & Co." şirkəti ilə birləşir. Nəhayət ki, 1989-cu ildə müasir qloballaşma şəraitində onlar da öz aralarında birləşdikdən sonra "Ernst ənd Yanq" şirkəti fəaliyyətə başlayır.³²⁷

Hazırda bu şirkət dünyanın 130-dan artıq ölkəsində təmsil olunub və təqribən 100 mindən çox əməkdaşı var. "Ernst ənd Yanq" 1994-cü ildə Azərbaycanda öz nümayəndəliyini açmış ilk audit şirkəti olmuşdur.³²⁸ Azərbaycanın neft müqavilələrinin əksəriyyəti, neft sahəsində xidmət göstərən şirkətlərin mühüm bir hissəsi, o cümlədən Dövlət Neft Fondu, Abşeron Regional Səhmdar Su Cəmiyyəti, "Qaradağ Sement" Birgə Səhmdar Cəmiyyəti, "Azəriqaz" Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti və digər qurumlar "Ernst ənd Yanq" şirkətinin xidmət sferasına daxildir.

Azərbaycanda audit sahəsində "PricewaterhouseCoopers" şirkəti də çox məşhurdur. Hələ, 1854-cü ildə Londonda Uilyam Kuper özünün şirkətini təsis edir və yeddi il sonra şirkət "Cooper Brothers" adlandırılır. 1965-cü ildə "Price, Waterhouse & Co." şirkətinin, 1898-ci ildə isə "Lybrand, Ross Brothers and Montgomery" şirkətinin əsası qoyulur. "Cooper Brothers" şirkəti 1957-ci ildə "McDonald, Curie and Co" (Kanada) və "Lybrand, Ross Brothers and Montgomery" (ABŞ) şirkətləri ilə birləşərək "Coopers & Lybrand" şirkətini yaradırlar. 1998-ci ildə "Price Waterhouse" və "Coopers & Lybrand" şirkətlərinin əsasında "PricewaterhouseCoopers" şirkəti meydana gəlir.³²⁹

Hazırda "PricewaterhouseCoopers" şirkəti 140-dan çox ölkədə bizneslə məşğuldur. 1995-ci ildən Bakıda fəaliyyətinə başlamış bu şirkət əsasən vergi, biznes mühasibat uçotu sahələrində məsləhət, beynəlxalq və yerli standartlara müvafiq olan audit xidmətləri daxildir. "PricewaterhouseCoopers" şirkəti Azərbaycan Beynəlxalq Bankının da auditini aparır.³³⁰

Böyük Britaniya respublikamızın qiymətli kağızlar bazarının inkişafında da yaxından iştirak edir. Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət daxili uduşlu istiqrazları, o cümlədən özəlləşdirmə çekləri İngiltərənin "De Lya Ru" ("De La

Rue”) şirkəti tərəfindən hazırlanmışdır.³³¹ 2003-cü ildə Birləşmiş Krallığın “Securities Research Associated” şirkəti “Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” layihəsinin həyata keçirilməsi üzrə TASİS tərəfindən elan edilmiş tenderdə qalib gəlmişdir. 18 aylıq bu layihənin dəyəri 1 milyon 300 min avro təşkil edir. Layihənin əsas məqsədi treninqlərin keçirilməsi, normativ-hüquqi bazanın analizi, qiymətli kağızlar bazarında iş üzrə tələbnamələr məcmuəsinin tərtib edilməsi (rule book), yeni bazar vasitələrindən istifadənin genişləndirilməsi üçün mexanizmlərin hazırlanması, o cümlədən Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsinin elektron bazasının yaradılması, investorların hüquqlarının müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsidir.³³²

Azərbaycan və İngiltərə arasında nəqliyyat sahəsində də əməkdaşlıq xeyli irəli getmişdir. Böyük Britaniya Ticarət Şurasının prezidenti, ticarət və sənaye naziri Maykl Hezeltayn başda olmaqla nümayəndə heyətinin 1992-ci ilin sentyabrında respublikamıza səfəri gedişində aviasiyanın texniki cəhətdən nizamlanması, hava limanlarının qəbul imkanlarının genişləndirilməsi, uçuş heyətinin ixtisas keçməsi sahələrində əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmişdir.³³³

1994-cü il fevralın 23-də Londonda prezident Heydər Əliyev və baş nazir Con Meycor ölkələrimiz arasında hava nəqliyyatı haqqında saziş və məhdudiyyətsiz hərəkət azadlığına dair anlaşma haqqında memorandum imzalamışdılar. Respublikamızda fəaliyyət göstərən ilk Qərbi Avropa aviasiya təşkilatı Böyük Britaniya Hava Yolları Şirkəti - “Britiş Eyrveys” (“British Airways”) olmuşdur. 1995-ci ilin martından “Britiş Eyrveys” London-Bakı-London marşrutu ilə müntəzəm reyslər yerinə yetirməyə başlamışdır.

Birləşmiş Krallığın aviasiya və gəmiçilik naziri lord Con Qoşen 1996-cı il sentyabrın 28-dən oktyabrın 1-dək respublikamızda səfərdə olmuşdur. Böyük Britaniya nümayəndə heyətinin tərkibinə iqtisadiyyatın bir çox sahələrində əməkdaşlıq təklif edən müxtəlif yönümlü on bir şirkətinin təmsilçiləri daxil idi. Onlar ikitərəfli əməkdaşlıq imkanlarını arayaraq Azərbaycanın demək olar ki, bütün əsas nəqliyyat idarələrinə baş çəkmişdilər. Səfərin sonunda prezident Heydər Əliyev ilə görüş zamanı lord Qoşen Londonun iki ölkə arasında nəqliyyat sektorunda idxal-ixrac əməliyyatlarını sığortalamağa hazır olduğunu bildirmişdir. O,

Böyük Britaniya ixracın dəstəklənməsi departamentinin tezliklə əməkdaşlığa dair konkret təkliflərini Azərbaycan tərəfinə təqdim edəcəyini deyərək ingilis şirkətlərinin respublikamızın özəl sektoru ilə əməkdaşlığı yoluna qoymağa hazır olduğunu, eləcə də ölkədə hava limanı ilə aviasiya xidmətlərinin modernləşdirilməsi üzrə plan təklif etdiyini vurğulamışdır.³³⁴

Həmin ilin oktyabrında isə "Azərbaycan Hava Yolları" ("AZAL") Dövlət Konserninin baş direktoru Cahangir Əsgərov, maliyyə naziri Fikrət Yusifov və Beynəlxalq Bankın idarə heyətinin sədri Fuad Axundovun daxil olduğu respublikamızın nümayəndə heyəti uçuşları idarəetmə sisteminin modernləşdirilməsi üçün kredit müqavilələri layihəsinin müzakirəsi məqsədilə Londonda olmuşdur.³³⁵ Artıq 1997-ci il avqustun 6-da Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya İxrac Kreditləri Zəmanəti Departamenti arasında və Azərbaycan Respublikası ilə HSBC İnvestisiya Bankı, Nəşnl Vestminstr Bank, Avstriya Bankı, Bayerişe Landesbank banklar konsorsiumu arasında Bakı Hava Limanında aerovağzal kompleksinin tikintisinə kredit ayrılması barədə zəmanət sazişləri imzalanmışdır.

Binə beynəlxalq aerovağzalının yeni kompleksi Böyük Britaniyanın "Simens-Plessi", "Börnzs Assoşieyts", "Kura Treyd ənd Divələpmənt", İrlandiyanın "MDA Qrup", "Avia İntənəşnl" və Türkiyənin "Burc-Enka" şirkətlərinin daxil olduğu "MDA" konsorsiumunun layihəsi əsasında tikilmişdir. 64 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait sərf edilmiş həmin kompleks 16 ay müddətində tikilib başa çatdırılmışdır. 1999-cu il sentyabrın 30-da Binə beynəlxalq aerovağzalının yeni kompleksinin təntənəli açılış mərasimi keçirilmişdir.³³⁶ Həmin ilin oktyabrında isə Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Con Bətl respublikamıza səfəri çərçivəsində "AZAL"-ın baş direktoru Cahangir Əsgərov ilə Binə beynəlxalq aerovağzalında yeni yük terminalının tikintisi və maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsi haqqında niyyət protokolu imzalamışdır.

2000-ci ilin iyulunda Böyük Britaniyanın Ətraf Mühitin, Nəqliyyat və Regionların Birinci Departamentinin Beynəlxalq Aviasiya Daşımaları İdarəsi direktorunun köməkçisi xanım Şila Evansın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti respublikamızda olmuşdur. Səfər gedişində "AZAL" rəhbərliyi ilə iki ölkə arasında

hava yollarının vəziyyəti müzakirə edilmiş, sərnişin, yük, çarter daşımaları, kommersiya hüququ, viza-immiqrasiya nəzarəti, kodlardan birgə istifadə, vergilər sahəsində əməkdaşlığın istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, qarşılıqlı anlaşma haqqında memorandum imzalanmışdır.³³⁷ 2001-ci il martın 1-dən etibarən isə "Britiş Eyrveys" şirkəti respublikamızda işgüzar uçuşlara olan tələbatı müşahidə edərək London marşrutu üzrə uçuş əməliyyatlarının sayını həftədə altı reysə,³³⁸ 2002-ci ildə isə yeddi reysə çatdırmışdır.

Ölkələrimiz arasında iqtisadi əməkdaşlıq sahələrindən biri də rabitədir. 1992-ci il iyunun 6-da Azərbaycanın baş nazirinin birinci müavini Vahid Əhmədovun Böyük Britaniyanın kommunikasiya və rabitə üzrə ixtisaslaşan "İntənəşnl Makiting serviz", "Komsalport", "Kompleks treyding limitid" və "Ey-Si Braun Boveri" şirkətlərinin Bakıya gəlmiş bir qrup rəhbərləri ilə görüşündə respublikamızın rabitə sistemini yeniləşdirmək məsələləri müzakirə edilmiş, yeniləşmə layihəsini hazırlamaq üçün İngiltərədən bir qrup müstəqil ekspert dəvət etmək barədə razılıq əldə olunmuşdur.³³⁹

1993-cü ilin fevralında Bakıda Azərbaycanın Rabitə Nazirliyi və Birləşmiş Kralığın "Ci-Pi-Ti Limitid" ("GPT Limited") şirkəti arasında 15 illik struktur müqaviləsi, 1994-cü ilin yanvarında isə nazirlik və "Britiş Telekom" ("British Telecom") şirkəti arasında kontrakt bağlanmışdır.³⁴⁰ Prezident Heydər Əliyevin 1994-cü ilin fevralında Londona birinci rəsmi səfəri gedişində isə rabitə naziri Siruz Abbasbəyli və Böyük Britaniyanın energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar ölkələrimiz arasında rabitə sahəsində qarşılıqlı anlaşma haqqında memorandum imzalamış, "Ci-Pi-Ti" şirkətinin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda rabitə sisteminin təməmilə yenidən qurulması və modernləşdirilməsi sahəsində əməkdaşlıq imkanları hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir.³⁴¹

Əldə olunmuş sazişlərə müvafiq olaraq artıq 1994-cü il iyunun 28-də Bakı və London arasında birbaşa peyk telefon rabitəsi xətti açılmışdır. Peyk rabitə sistemini respublikamıza "Britiş Telekom" şirkəti göndərmişdir. Təntənəli açılışda iştirak edən prezident Heydər Əliyevin Böyük Britaniyanın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd ilə birbaşa telefon danışığı da olmuşdur.³⁴²

1995-ci il dekabrın 26-da prezident Heydər Əliyevin sərəliyi ilə keçirilmiş müşavirədə 20 min nömrəlik 92 və 97 nömrəli ATS-lərdəki avadanlıq quraşdırılmasına 7,5 milyon dollar investisiya qoyulması haqqında “Ci-Pi-Ti” ilə imzalanmış müqavələnin yerinə yetirilməsi vəziyyəti müzakirə edilmişdir.³⁴³ 1995-ci il iyunun 7-də Azərbaycanın Rabitə Nazirliyi və Rusiyanın “Lukoil” neft şirkəti əməkdaşlıq haqqında saziş imzalamış, avqust ayında isə “AzAvroTel” (“AzEuroTel”) Azərbaycan-Böyük Britaniya müştərək müəssisəsi yaradılmışdır.³⁴⁴ Birgə müəssisənin təsisçiləri “LUKOil Europe Ltd” şirkəti (Böyük Britaniya) və Azərbaycan Respublikası Rabitə Nazirliyidir. “AzAvroTel”-in sentyabr ayında adları çəkilən ATS-lərin yenidən qurulması və genişləndirilməsi layihəsi üzrə keçirdiyi müsabiqədə “Ci-Pi-Ti” şirkəti qalib gəlmişdir. Bunun əsasında həmin ilin noyabrında Londonda “Ci-Pi-Ti” və “Lukoil” şirkətləri arasında imzalanmış sazişdə 10 milyon dollarlıq lazımi avadanlıq göndərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.³⁴⁵ Nəhayət, 1996-cı il mayın 10-da “SYSTEM X” texnologiyası əsasında yenidən qurulan müasir rəqəmli 92/97 nömrəli Avtomat-Telefon Stansiyasının açılışı olmuşdur.³⁴⁶

Hazırda “AzAvroTel” yerli telefon şəbəkəsinin yaradılması və istismarı, peyk rabitəsinin ayrılmış beynəlxalq və şəhərlərarası kanallarının təşkili, telematik rabitə və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması, video-konfrans rabitəsi xidmətinin göstərilməsi, danışq məntəqələrinin təşkili, yerli, şəhərlərarası və beynəlxalq taksofonların quraşdırılması və istismar edilməsi üzrə fəaliyyət göstərir.³⁴⁷ 1998-ci ildə “Avropa Ticarət Liderləri Klubu” tərəfindən “AzAvroTel” birgə müəssisə iki mükafata – “Əla ticarət adına görə mükafat” (“Award for the best trade name”) və “Keyfiyyətə görə 10-cu Qızıl Amerika Mükafatı”na (“10-th Golden America Award for Quality”) layiq görülmüşdür.³⁴⁸

Böyük Britaniya şirkətləri respublikamızla tikinti sahəsində də əməkdaşlıq edirlər. Bu sahədə “Morrison” şirkətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Həmin şirkət 1992-ci ildən başlayaraq ölkəmizdə tikinti sahəsində xeyli işlər görmüşdür. 1994-cü ilin iyulunda “Morrison Konstrakşn Qrup” konserninə başçısı Freyzer Morrison Bakıda səfərdə olmuşdur.³⁴⁹ 1998-ci il iyulun 21-də isə Londonda Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Rafael Allahverdiyev və “Morrison” şirkətinin rəhbəri Freyzer Morrison

Azərbaycan Respublikasında - Bakı şəhərinin dənizkənar parkında mehmanxana-ofis kompleksinin tikintisi ilə əlaqədar niyyətlər haqqında birgə bəyannamə imzalamışdılar. 1999-cu ildə "Morrison" şirkəti tenderdə qalib gələrək Bakının Fəvvarələr Meydanında "MakDonalds" ("McDonalds") restoranını tikmişdir.³⁵⁰ Bundan əlavə "Morrison" şirkəti bp şirkətinin yana-cıq dolmurma məntəqələrini inşa etmiş və Zabrat aeroportunda generatorlar quraşdırmışdır.³⁵¹ 2000-ci ildə "Morrison" şirkətini başqa bir ingilis şirkəti - "AWG" tərəfindən alınmışdır. Şirkətin yeni siyasətinə uyğun olaraq "Morrison" xaricə nisbətən Böyük Britaniya ərazisində daha çoxlu işlər görməlidir. Bununla əlaqədar bu ingilis şirkətinin Bakıdakı fəaliyyəti demək olar ki, qurtarmaq üzrədir.³⁵²

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ingilis şirkətlərindən biri də İngiltərənin "Spearhead Exhibitions Ltd" ("Spearhead Exhibitions Ltd.") şirkətidir. 1969-cu ildə yaradılmış bu şirkət energetika, müdafiə və aviasiya, okeanologiya, kənd təsərrüfatı və yüngül sənaye, infrastruktur sahələrini əhatə edən beynəlxalq ticarət sərgiləri və konfranslarının təşkilatçısıdır. Hal hazırda həmin şirkətin hər il energetika sahəsi üzrə keçirdiyi tədbirlər siyahısına "Xəzər neft və qaz" (Bakı, Azərbaycan), "Avropa üzrə dənizdə neftçixarma texnologiyası" (Aberdin, Şotlandiya), "Şimali Afrika neft və qaz" (Tunis), "Avropa üzrə dənizdə neft-qaz sənayesi üçün kommunikasiyalar" (Aberdin, Şotlandiya) sərgi-konfransları daxildir.³⁵³ "Spearhead Exhibitions Ltd" şirkətinin nümayəndələrinin Bakıya ilk səfəri hələ 1993-cü ilin yanvarında olmuş və indiyədək şirkət respublikamızdakı fəaliyyətini genişləndirmişdir.

Beynəlxalq sərgilərin keçirilməsi ilə məşğul olan digər ingilis şirkəti "ITE Group plc" də Azərbaycanda geniş fəaliyyətlə məşğuldur. "ITE Group plc" şirkəti hər il dünya üzrə 300-dən çox sərgi keçirir. 2000-ci ildən bu şirkətin Cənubi Qafqazdakı eksklüziv partnyoru "Iteca Caspian Ltd." tərəfindən hər il altı ixtisaslaşdırılmış – yeyinti sənayesi, nəqliyyat, turizm, səhiyyə, inşaat, telekommunikasiya və kompüter texnologiyaları sərgiləri təşkil olunur.³⁵⁴

1997-ci ilin iyulunda Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri Kəmaləddin Heydərov başda olmaqla Azərbaycan nümayəndə heyəti Birləşmiş Krallıqda rəsmi səfər etmişdir. Səfər zamanı

azərbaycanlı nümayəndələr Duvr, Felikstou limanlarında və Hitrou aeroportunda gömrük xidmətinin fəaliyyəti ilə yaxından tanış olmuş, Kəmaləddin Heydərov və Böyük Britaniyanın Gömrük və Aksiz İdarəsinin rəhbəri xanım Valeriya Straxan Azərbaycan Respublikası hökuməti və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallıq hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardım haqqında razılaşma memorandumunu imzalamışdılar.³⁵⁵

Böyük Britaniya şirkətləri respublikamızın metallurgiya sənayesi ilə də maraqlanmışdılar. "Kayzer İnciniring" şirkəti "Sumqayıt Alüminium" İstehsalat Birliyinin (keçmiş alüminium zavodu) yenidən qurulması,³⁵⁶ "Trans Völd Metalz" şirkəti isə Gəncə "Gil-Torpaq" İstehsalat Birliyinin (keçmiş alüminium oksidi zavodu) fəaliyyətini bərpa etmək təklifləri ilə çıxış etmişdilər.³⁵⁷ Lakin ilkin hesablamalardan sonra adı çəkilən layihələr üçün böyük miqdarda vəsaitin lazım olduğundan həmin danışıqlar kəsilmişdir.

1997-ci ildə Böyük Britaniyanın "Sikyuriti Dıvələpmənt Es. Ey." ("Security Developement S.A.") şirkəti Azərbaycan hökuməti ilə "Azneftkimyamaş" Dövlət Şirkətinə daxil olan Bakı Poladtökme Zavodunun idarəçiliyə götürülməsi haqqında saziş imzalamışdır.³⁵⁸ 2003-cü ilin martında isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin "Azərboru" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin səhmlərinin satışı üzrə keçirdiyi investisiya müsabiqəsində Böyük Britaniyanın "Targol Investments Ltd." şirkəti qalib gələrək ASC-nin 97,39 faiz səhmlərini əldə etmişdir.³⁵⁹

Ölkələrimiz arasında kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq isə çox zəifdir. Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında bu sahədə iri proqram və layihələr həyata keçirilmir. 1997-ci ilin iyununda Böyük Britaniyanın "Spished Ekzibişns Ltd" şirkəti və Azərbaycan Ticarət-Sənaye Palatası tərəfindən Bakıda "Xəzər hövzəsi ölkələrinin ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsulları" mövzusunda beynəlxalq sərgi təşkil olunmuşdur.

1998-ci il iyulun 2-dən 11-dək respublikamızın bir qrup aqrar mütəxəssisi Böyük Britaniyanın Kral Kənd Təsərrüfatı Cəmiyyətinin 149-cu beynəlxalq sərgisində iştirak etmişdir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı naziri İrşad Əliyev, "Miripak" sənaye-ticarət və "Səmədoğlu-Atatürk" aqrar şirkətlərinin rəhbərləri və başqaları

tədbirdə olmuş, respublikamızın müxtəlif növ ərzaq məhsulları, o cümlədən Bakı və Gəncənin şərab zavodlarının məhsulları sərgidə nümayiş etdirilmiş və yüksək qiymətləndirilmişdir.³⁶⁰ 2000-ci ilin iyulunda Londonda Birləşmiş Krallığın Ticarət və Sənaye Nazirliyi ilə ölkəmizin Böyük Britaniyadakı səfirliyi Azərbaycanda ərzaq və kənd təsərrüfatı üzrə imkanlar haqqında birgə seminar keçirmişdilər. Bununla əlaqədar baş nazirin birinci müavini Abbas Abbasovun rəhbərliyi ilə respublikamızın aqrar-sənaye sahəsini təmsil edən nümayəndə heyəti İngiltərədə səfərdə olmuşdur.

Ölkələrimiz arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafında Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasının mühüm rolu vardır. 1995-ci il noyabrın 29-da prezident Heydər Əliyev Adam Smit İnstitutunun təşkil etdiyi "Azərbaycanda investisiya imkanları" mövzusunda beynəlxalq konfransda iştirak etmək məqsədilə Londonda olarkən Birləşmiş Krallığın ticarət və sənaye naziri Yan Lanq ilə Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasının yardılması haqqında memorandum imzalamışdır.³⁶¹ Azərbaycan Respublikasının prezidentinin 1996-cı il 20 yanvar tarixli sərəncamı ilə Şuranın Azərbaycan tərəfindən həmsədri xarici işlər nazirinin müavini Mahmud Məmmədquliyev təyin edilmişdir.³⁶² Böyük Britaniya tərəfindən şuranın həmsədri isə Corc Riçes olmuşdur. Həmin il iyunun 5-də isə Bakıda Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasının birinci sessiyası keçirilmişdir.³⁶³

Şuranın qarşısında duran əsas məsələ Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinin koordinasiyası və genişləndirilməsidir. Bununla yanaşı şura respublikamıza xarici investisiyaların cəlb olunması, Azərbaycanda bizneslə məşğul olmaq istəyən ingilis şirkətlərinə, o cümlədən Böyük Britaniya ilə işgüzar əlaqələr qurmağa çalışan Azərbaycan şirkətlərinə yardım edilməsi sahəsində fəaliyyət göstərir. 2002-ci ilin oktyabrında şuranın həmsədri Corc Riçes başda olmaqla Britaniya ticarət missiyası Azərbaycanda olmuşdur.³⁶⁴

Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasından başqa Birləşmiş Krallığın digər iqtisadi təşkilatları da respublikamıza maraq göstərirlər. 1996-cı ilin oktyabrında Böyük Britaniyanın 2500 şirkətini özündə birləşdirən Şərqi Avropa Ticarət Şurasının sədri Ceym Neys başda olmaqla nümayəndə

heyəti Bakıda olmuşdur.³⁶⁵ 1998-ci ildə London Ticarət Palatasının üzvləri Azərbaycanca gəlmişdir. 1999-cu ilin yanvar-fevralında, 2000-ci ilin yanvar-fevralında və 2002-ci ilin fevralında Aberdin Ticarət-Sənaye Palatasının nümayəndə heyətləri Bakıya səfərlər etmişdir.³⁶⁶ 1999-cu ilin fevralında isə Liverpool Palatası üzvləri respublikamızda olmuşdur. 1996-cı ilin iyununda Bakıda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ingilis şirkətləri tərəfindən Britaniya Biznes Qrupunun (British Business Group) əsası qoyulmuşdur.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində "Britaniya Beynəlxalq Ticarət" ("British Trade International") təşkilatı xeyli iş görmüşdür. "British Trade International" Birləşmiş Krallıq hökumətinin ticarət və investisiya təşkilatı kimi 1999-cu ildə yaradılmışdır.³⁶⁷ Bu təşkilat əsasən Ticarət və Sənaye Nazirliyi və Xarici İşlər Nazirliyinin fəaliyyətlərini əlaqələndirir, ölkədaxili və xaricdə ixrac və idxal ilə məşğul olan ingilis şirkətlərinə yardım edir. "British Trade International" təşkilatı öz fəaliyyətini iki qurum - "Trade Partners UK" və "Invest UK" vasitəsilə həyata keçirir. Bunlardan birincisi Britaniya şirkətlərinə xarici bazarların tapılmasında, ikincisi isə Birləşmiş Krallıqda olan xarici şirkətlərə köməklik göstərir. Son dövrlər ölkəmiz arasında iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və xarici investisiyaların respublikamıza cəlb edilməsi sahəsində "Trade Partners UK" təşkilatının rolu olmuşdur. Hazırda bu təşkilat Ticarət və Sənaye Nazirliyi və Forin Ofis vasitəsilə Böyük Britaniyada yerləşən şirkətlərə onların eksport imkanlarının artırılmasına yardım etməklə məşğuldur.³⁶⁸

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında iqtisadi əməkdaşlıq baxımından Birləşmiş Krallıq hökumətinin Mərkəzi və Şərqi Avropa və keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrinə ikitərəfli texniki yardım proqramı olan "Nou Hau Fondu"nun (Know How Fund) fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. 1989-cu ildə yaradılmış bu fondun məqsədi həmin ölkələrə demokratik pluralizmə və bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yardım göstərməkdən ibarətdir. Fond bir çox praktik və effektiv proqramların yerinə yetirilməsini və onların maliyyələşməsini təmin etmiş, o cümlədən regionun iqtisadiyyatına sərmayə qoymaq istəyən ingilis şirkətlərinə köməklik göstərmişdir. Hal hazırda "Nou Hau Fondu" respublikamızda makroiqtisadi siyasət, sosial təminat, ətraf mühitin

qorunması, sahibkarlığa yardım, mərkəzi və yerli seçkilər, insan hüquqları, münafişələrin həlli və bir sıra digər problemlər üzrə layihələr həyata keçirir. Ümumiyyətlə, 1995-ci ildən bəri fondun Azərbaycandakı proqramlarına 1,5 milyon funt sterlinqdən çox məbləq xərclənmişdir.³⁶⁹

Beləliklə, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərindən olan Böyük Britaniya ilə iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi yenidən azad bazar iqtisadiyyatına qədəm qoymuş Azərbaycan üçün çox gərəklidir. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ölkələrimiz arasında iqtisadiyyatın bir çox sahələrində sıx əlaqələr qurulmuşdur. Bu əsasən maliyyə, sığorta, nəqliyyat, rabitə, inşaat və sair sahələri əhatə etmişdir. Ümidvarıq ki, yaxın gələcəkdə ikitərəfli iqtisadi münasibətlərimiz daha da inkişaf edəcəkdir.

3.3 AZƏRBAYCAN-İNGİLTƏRƏ HUMANİTAR (ELMİ-MƏDƏNİ) ƏLAQƏLƏRİ

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında siyasi-iqtisadi münasibətlərlə yanaşı elmi-mədəni əlaqələrimiz də genişlənməkdədir. Dünyanın əsas elm mərkəzlərinin məhz Birləşmiş Krallıqda yerləşməsi, İngiltərənin platemizin ən mədəni və sivil dövlətlərindən biri olması bu sahədə ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafını zəruri edir. Hələ 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş imzalanmışdır.

Respublikamızın sıx əməkdaşlıq etdiyi Böyük Britaniyanın elm mərkəzlərindən biri London Kral Cəmiyyətidir. İngiltərənin başlıca elm müəssisəsi olan London Kral Cəmiyyəti əsasən təbiət haqqında biliklərin inkişafı ilə məşğuldur. Cəmiyyət 1660-cı ildə yaradılmış, 1662-ci ildə isə kral xartiyası ilə təsdiq edilmişdir. 1994-cü ildə prezident Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya rəsmi səfəri günlərində Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti akademik Eldar Salayev və London Kral Cəmiyyətinin xarici katibi Doktor Ann MakLaren iki elm ocağı arasında elmi əməkdaşlıq haqqında anlaşıma memorandumunu imzalamışdılar. Əldə edilmiş razılaşmaya əsasən hər il 10 nəfər azərbaycanlı alim Birləşmiş Krallığın elm müəssisələrində təcrübə keçirlər. 1996-cı ilin əvvəlində isə akademik Eldar Salayev ongünlük səfərlə Böyük Britaniyada olmuş, Kral Elm Cəmiyyətinin, Kral Mühəndislik Akademiyasının, "Bi-Pi" şirkətinin elmi mərkəzlərində mühüm əhəmiyyətli danışıqlar aparmışdır.³⁷⁰

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Geologiya İnstitutu da Böyük Britaniyanın elm mərkəzləri ilə çox əməkdaşlıq etmişdir. 1992-ci ildə "Bi-Pi-Statoyl" alyansı ilə olan razılaşma çərçivəsində respublikamızın palçıq vulkanlarının tədqiqinə həsr edilmiş ilk beynəlxalq Azərbaycan-İngiltərə-Norveç ekspedisiyası çöl işləri aparmışdır. Götürülmüş nümunələr "Bi-Pi"-nin Londondakı tədqiqat mərkəzində öyrənilmişdir. 1993-cü ildə isə institutun 15 əməkdaşı birgə elmi iş aparmaq məqsədilə İngiltərəyə ezam olunmuş, Şamaxı, Siyəzən, Quba və Qobustan rayonlarının neft-

qazılıq perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə birgə ekspedisiya keçirilmişdir.³⁷¹

1992-ci ilin dekabrında "Bi-Pi" şirkətinin dəvətilə Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsinin sədri Arif Mansurovun başçılığı altında Azərbaycanın nümayəndə heyəti Böyük Britaniyaya səfər etmişdir. Səfər gedişində nümayəndə heyəti Şotlandiyaya da getmiş və Aberdin Kral Universitetində "Azərbaycan Respublikası günü" keçirilmiş, Xəzər dənizi problemlərinə dair seminar təşkil olunmuşdur. Tədbirdə respublikamızdakı son hadisələr – Bakıdakı "Qara yanvar", Xocalı faciəsi haqqında filmlər nümayiş etdirilmişdir.³⁷²

1994-cü il fevralın 5-də Londondakı Britaniyanın Tarix Muzeyində Azərbaycana həsr olunmuş "Odlar diyarı" adlı sərgi keçirilmiş, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktoru Arif Abbasov, Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru Püstəxanım Əzizbəyova və başqaları orada iştirak etmişdilər. 1998-ci ildə Şərqsünəşliq İnstitutunun şöbə müdiri Fərdi Əsədov müsabiqə nəticəsində Oksford Universitetinin İslam Tədqiqatları Mərkəzinin "İmam Tirmizi" adına təqaüdünə layiq görülmüş və dörd ay müddətinə həmin mərkəzdə elmi-tədqiqat işləri aparmaq üçün ezam olunmuşdur. Ümumiyyətlə, bu dövrdə respublikamızın bir sıra alimləri - Geologiya İnstitutunun direktoru akademik Akif Əlizadə və direktor müavini İbrahim Quliyev, Fizika İnstitutunun akademiki Maqşud Əliyev, EA İnformasiya-Telekommunikasiya Elmi Mərkəzinin direktoru Əli Abbasov, Fiziologiya İnstitutunun şöbə müdiri, EA-nın müxbir üzvü Rafiq Qasımov, Azərbaycan Tibb Universitetinin professoru Səbzəli Cavadov, Botanika İnstitutunun böyük elmi işçisi Namiq Mirbabayev, Mexanika-riyaziyyat İnstitutunun elmi işçisi Eldar Abdullazadə və başqaları müxtəlif dövrlərdə Böyük Britaniyada olmuş, elmi tədqiqat işləri aparmışdılar.

Təhsil sahəsində əməkdaşlıq baxımından isə 1995-ci ilin fevralında Azərbaycanın təhsil naziri Lidiya Rəsulova, M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin rektoru Murtuz Ələsgərov Londonda səfərdə olmuşdular. Respublikamızın nümayəndələri Böyük Britaniyanın Təhsil Departamentində, Ali Məktəblərin Vitse-Kanslerləri və Rektorları Komitəsində, Britaniya Şurasında, Ali Təhsilin Maliyyələşdirilməsi Şurasında,

Ali Təhsilin Keyfiyyəti Şurasında, Oksford Universitetində, Notingem-Trent Universitetində, Londondakı Kuintin Kinaston məktəbində olmuş, ikitərəfli elm-təhsil sahəsində əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etmişdilər.³⁷³

Ölkələrimiz arasında elmi-mədəni əlaqələrin qurulmasında Birləşmiş Krallığın təhsil və mədəni əlaqələr üzrə beynəlxalq təşkilatı olan Britaniya Şurasının ("The British Council") böyük rolu vardır. Şura 1934-cü ildə Xarici Ölkələrlə Əlaqələr Üzrə Britaniya Komitəsi adı ilə könüllü təşkilat kimi yaradılmışdır. Sonralar "Komitə" sözü "Şura" sözü ilə əvəzlənmiş, 1936-cı ildən isə təşkilatın tam adı qısaldılaraq Britaniya Şurası adlandırılmışdır. 1940-cı ildə şura Kral xartiyası ilə rəsmiləşdirilmiş, 1993-cü ildə isə əlavə xartiya qəbul olunmuşdur. Britaniya Şurası 1938-ci ildə Misir, Polşa və Portuqaliyada özünün xarici ölkələrdəki ilk nümayəndələrini təyin etmişdir.³⁷⁴ Hazırda şuranın fəaliyyəti dünyanın 111 ölkəsinin 229 şəhərini əhatə edir.

Yuxarıda adı çəkilən 1994-cü il sazişində Britaniya Şurasının razılaşmaların yerinə yetirilməsində Birləşmiş Krallıq hökumətinin əsas vasitəçisi olacağı göstərilmişdir. Şuranın respublikamızdakı nümayəndəliyi 1993-cü ildən fəaliyyətə başlamışdır.³⁷⁵ Britaniya Şurası Azərbaycanda ingilis dilinin tədrisi, təhsil, elm, mədəniyyət, incəsənət və s. sahələrdə xidmətlər və tədbirlər həyata keçirir.

1998-ci ilin mayında Britaniya Şurası tərəfindən təhsil naziri Misir Mərdanovun Birləşmiş Krallığa səfəri təşkil olunmuşdur. Səfər zamanı Azərbaycanın Təhsil Nazirliyi və Britaniya Şurası arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında niyyət protokolu və saziş imzalanmışdır. Prezident Heydər Əliyev 1998-ci ildə Londona rəsmi səfəri zamanı iyulun 20-də Britaniya Şurasının baş direktoru Deyvid Driyuri ilə görüşündə azərbaycanlı gənc alimlərlə birlikdə elmi tədqiqat işlərinin aparılması, şuranın respublikamızda elm, mədəniyyət sahələrinə və peşə strukturlarının inkişafına göstərdiyi yardım məsələləri müzakirə olunmuşdur.

Tədqiq edilən dövrdə ikitərəfli mədəni əlaqələr də xeyli genişlənmişdir. Hələ 1991-ci ilin sentyabrın əvvəlində Londondakı "Kelati" şirkətinin salonunda Azərbaycan xalçaçısı Eldar Mikayılovun əsərlərinin sərgisi keçirilmişdir. Bir vaxtlar həmin şirkət xalça sənətimizin ağsaqqalı Lətif Kərimovun da əsərlərini İngiltərədə nümayiş etdirmişdir.³⁷⁶ 1993-cü ilin iyulunda isə

Londonun “Mel” qalereyasında Azərbaycan xalq sənətinin nümunələrindən ibarət sərgi olmuşdur. “Britiş Pitrouləm” şirkətinin təşəbbüsü və sponsorluğu ilə keçirilən həmin tədbirdə Azərbaycan Dövlət Xalça Muzeyinin nadir və qiymətli esponatlarından olan palaz, sumaq, kilim, zili, xurcun, məfrəş, çul, yəhərüstü və çantalar nümayiş etdirilmişdir.³⁷⁷ Həmin ilin avqustunda isə Bakı xoreografiya məktəbinin, Lökbatan qəsəbəsinin 9 saylı musiqi məktəbinin və Tofiq İsmayilov adına uşaq yardımçılıq sarayının 70 nəfərdən ibarət qrupu Şotlandiyanın Aberdin şəhərində keçirilən beynəlxalq uşaq festivalında böyük müvəffəqiyyətlə çıxış etmişdir.

1994-cü ilin noyabrında Böyük Britaniyada Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilmişdir. Xalq artistləri Fidan və Xuraman Qasımovaların, bəstəkar Fərhad Bədəlbəylinin iştirakı ilə “Olimpiya Hilton” mehmanxanasında, “Tauer Holl” konsert salonunda tədbirlər olmuş, Bakı İncəsənət Mərkəzinin səylərilə Londonda respublikamız barədə fotosərgi təşkil edilmişdir. Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü xalq rəssamı, akademik Ömər Eldarov və Britaniya Kral Rəssamlıq Akademiyasının katibi Rocers tələbə musiqiçilərin və heykəltəraşların mübadiləsi haqqında razılığa gəlmişdilər.³⁷⁸

1995-ci il mayın 6-da Heydər Əliyev Londonda Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir. Mərkəz Azərbaycanın Böyük Britaniyadakı səfirliyinin yaxından köməyi, bəstəkar Fərhad Bədəlbəylinin və mərhum Müslüm Eldarovun iştirakı ilə qısa müddətdə yaradılmışdır. 1998-ci il iyunun 24-də isə həmin mərkəzdə Azərbaycan sənət ustalarının əsərlərindən ibarət sərgi keçirilmişdir. Tədbirdə dünya şöhrətli rəssam Səttar Bəhlulzadənin “Neft ritmləri”, Ömər Eldarovun “Fəhlə portreti”, Elbəy Rzaquliyevin “Kompozisiya”, Tağı Tağıyevin “Neft daşlarında gecə”, Ələkbər Rzaquliyevin “Bayılda rezervuarlar”, Nadir Qasımovun “Xəzər mənzərəsi”, Mirismayıl Cəfərovun “Neft daşları”, Arif Hüseynovun “Abşeron motivi”, Anar Ələsgərovun “Qara sahil”, Toğrul Dadaşovun “Konstruksiya”, Mirzağa Qafarovun “Xəzər mənzərəsi” əsərləri nümayiş etdirilmişdir.

1997-ci ildə Londonda Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi nəzdində “Humay” qalereyası yaradılır. Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin təşəbbüsü ilə 1999-cu il martın 3-də Londonda azərbaycanlı uşaqların rəsmlərinin, iyulun 7-də xalq rəssamı Kamil

Nəcəfzadənin əsərlərinin, avqustun 5-də xalq rəssamı Kamil Əliyevin xalçalarının, 2001-ci ilin iyun-iyulunda isə rəssam İsmayıl Məmmədovun qrafik işlərinin sərgiləri keçirilmişdir.³⁷⁹ Mərkəzdə həmçinin 1999-cu il aprelin 15-də Azərbaycan və qazax incəsənət nümayəndələrinin, 2000-ci ildə türkmən rəssamı İzzət Kliçevin, 2001-ci ildə qazax rəssamı Aktotu və Azərbaycan rəssamı Qəyyur Yunusun sərgiləri təşkil olunmuşdur.

1995-ci il noyabrın 29-da Londonda Adam Smit İnstitutu tərəfindən təşkil edilən "Azərbaycanda investisiya imkanları" mövzusunda beynəlxalq konfransın keçirildiyi mehmanxanada rəssam Səttar Bəhlulzadənin əsərlərindən ibarət gözəl sərgi açılmışdır. 1998-ci ilin yanvarında isə Londonun məşhur "Madam Tüssö" Muzeyinin rəhbərliyi üç nəfər Azərbaycanlı rəssamı işə dəvət etmişdir.³⁸⁰ Həmin ildə Londonda Kral Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu tərəfindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 80-ci ildönümünə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin 1998-ci ilin iyulunda Böyük Britaniyaya rəsmi səfəri zamanı Londonun "Viktoriya və Albert" muzeyində Azərbaycan incəsənət ustalarının iştirakı ilə konsentr olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Veriləşləri Şirkətinin simfonik orkestrinin, xalq artistləri Fidan və Xuraman Qasımovaların, Azər Zeynalovun, əməkdar artist Brilyant Dadaşovanın, müğənni Mübariz Tağıyevin və gənc müğənni Amil Məmmədovun təqdim etdikləri musiqi çaləngi böyük maraqla qarşılanmışdır.³⁸¹ Həmin ilin dekabrında isə Bakıda Britaniya Şurası və Üzeyir Hacıbəyov adına Bakı Musiqi Akademiyası birlikdə ingilis musiqisi gecəsi keçirmişdir. Musiqi Akademiyasının aspirant və müəllimlərinin ifasında instrumental və vokal musiqidən ibarət konsertin proqramına on səkkizinci – iyirminci əsrlər ingilis bəstəkarları Persell, Ekkls, Kraft, Elqar, Britten və başqalarının əsərləri daxil edilmişdir.³⁸²

1999-cu il martın 24-də respublikamızın Böyük Britaniyadakı səfirliyi ilə "Kambrian Prodakşn Ltd." ("Cambrian Production Ltd.") ingilis təşkilatının təşəbbüsü ilə Londonun "Kraliça Yelizaveta" ("Queen Elizabeth Hall") sarayında Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Kamera Orkestrinin konserti, mayın 11-də isə

Londonun "Royal festival holl" musiqi salonunda Azərbaycanın gənc bəstəkarı Firəngiz Əlizadənin yaradıcılıq gecəsi olmuşdur.³⁸³

1999-cu il oktyabrın 10-dan 16-dək respublikamızda "Britaniya təsvirləri" ("Vision of Britain") adlı Böyük Britaniya həftəsi keçirilmişdir. "Azərbaycan və Böyük Britaniya-yeni minilliyə doğru" ("Azerbaijan and Britain into the new Millenium") devizi altında keçirilən bu həftə çərçivəsində Bakı, Gəncə və Sumqayıtda İngiltərənin incəsənət nümayəndələrinin iştirakı ilə müxtəlif mədəniyyət və idman tədbirləri olmuşdur.³⁸⁴ Həmin dövrdə Bakıda "Spied Ekzibitsns Ltd" şirkəti tərəfindən "Xəzər regionunun iqtisadi inkişafı" mövzusunda konfrans və ilk dəfə olaraq Britaniya ticarət yarmakası təşkil edilmişdir. Bütün bunlarla əlaqədar Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Con Bətl Azərbaycana gəlmişdir.³⁸⁵

2000-ci ilin sonunda İngiltərənin "Bullies Ballerinas" rəqs qrupu,³⁸⁶ 2001-ci ilin dekabrında³⁸⁷ və 2002-ci ilin noyabrında Britaniya Kral Musiqiçiləri Cəmiyyətinin ən gənc üzvü, görkəmli pianoçu Daniyel Qrinvud,³⁸⁸ 2002-ci ilin sentyabrında məşhur ingilis təbilçisi Pit Loket respublikamıza səfərlər etmişdilər.³⁸⁹ 2003-ci ilin iyununda Böyük Britaniyanın "Volcano" teatrının Pol Devis, Ceyms Piter Hevison və Fern Smitdən ibarət "trio"-su Bakıya qastrola gəlmişdir. Onlar Musiqili Komediya Teatrında Şekspirin əsəri əsasında "L.O.V.E." adlı tamaşanı göstərmişdilər.³⁹⁰

Bakı İncəsənət Mərkəzində vaxtaşırı Böyük Britaniya ilə bağlı bir sıra mədəni tədbirlər keçirilir. 1999-cu ildə ingilis foto-rəssamı Culian Qermaynın işləri, 2000-ci ildə rəssam Dik Vodun "Görünən lətifələr" ("Visual Anecdotes") adı altında kağız üzərində rəsmləri mərkəzdə nümayiş etdirilmişdir. 2003-cü ilin fevral-mart aylarında ingilis fotoqrafı Ənn Doertinin Bakı İncəsənət Mərkəzində foto-sərgəsi olmuşdur. "Şimali Qafqaz: ümumi humanizm" adlanan sərgidə onun Qüzey Qafqaz bölgələrinə səfəri dövründə və Bakıda birincə dəfə olduğu zaman çəkdiyi əsərlər nümayiş etdirilmişdir. Xanım Doerti həmçinin Azərbaycan foto-müxbirləri və Fotoqraflar İttifaqının üzvləri üçün iki master-klass keçirmişdir.³⁹¹

2003-cü il sentyabrın 27-28-də isə Britaniya Şurasının respublikamızdakı fəaliyyətinin on illiyi münasibətilə Bakıdakı

milli parkda Britaniya hip hopu nümayəndələrinin konserti keçirilmişdir.

Azərbaycanın Böyük Britaniya ilə radio-televiziya sahəsində də sıx əməkdaşlığı qurulmuşdur. Respublikamızla əlaqə qurmuş ilk ingilis tele-radio şirkətlərindən biri Britaniya Radio Verilişləri Korporasiyası (British Broadcasting Corporation-BBC) olmuşdur. Bi-Bi-Si 1922-ci il oktyabrın 18-də yaradılmış və noyabrın 14-dən Londonda gündəlik radio-efirə çıxmışdır.³⁹² 1927-ci ildə Bi-Bi-Si Kral Xartiyası ilə təsdiqlənmiş və şirkətin ilk baş meneceri Con Reyzo zadəgan titulu verilmişdir. 1936-cı il noyabrın 2-dən isə dünyada ilk dəfə olaraq daimi yüksək aydınlıqlı televiziya verilişləri xidmətini həyata keçirməyə başlayan Bi-Bi-Si tezliklə, nəinki Böyük Britaniyanın, o cümlədən Avropanın və dünyanın aparıcı radio-televiziya şirkətinə çevrilmişdir.³⁹³

1994-cü il noyabrın 30-da Bəhrüz Afaq Təbrizinin başçılıq etdiyi Bi-Bi-Si-nin Mərkəzi Asiya və Qafqaz Xidməti Azərbaycan, rus və özbək dillərində fəaliyyətə başlamışdır.³⁹⁴ 1995-ci il noyabrın 30-da prezident Heydər Əliyev Böyük Britaniyaya işgüzar səfəri gedişində Bi-Bi-Si-nin Azərbaycan xidmətinin açılmasının bir ili tamam olan günü Bi-Bi-Si Ümumdünya Xidmətinin Londondakı baş qərargahında olmuş, Bi-Bi-Si-nin Direktorlar Şurasının sədri Marmadyuk Xasi ilə görüşmüşdür.³⁹⁵ Bundan əlavə, 1995-ci ilin iyununda Azərbaycanın "ANS" müstəqil teleşirkəti Böyük Britaniyanın əsasən gənclər üçün musiqi və əyləncə verilişləri hazırlayan məşhur "Em-Ti-Vi" (MTV) televiziya şirkəti ilə əməkdaşlıq haqqında saziş imzalamışdır. 1996-cı ilin fevralında "Em-Ti-Vi" şirkətinin vitse-prezidenti İyen Renvik respublikamızda olmuşdur.³⁹⁶ Həmin ilin martında isə Bi-Bi-Si Korporasiyasının nümayəndəsi xanım Şəhrizad Quraşian Azərbaycana səfər etmişdir.³⁹⁷

2000-ci ilin martında Bakıda Azərbaycan-Böyük Britaniya Gənclər Cəmiyyətinin əsası qoyulmuşdur. Cəmiyyət ölkələrimiz arasında gənclik, elm, mədəniyyət sahələrində əlaqələrin genişləndirilməsi üzrə fəaliyyət göstərir. Azərbaycan-Böyük Britaniya Gənclər Cəmiyyəti tərəfindən 2000-ci ilin aprelində "Azərbaycan-Böyük Britaniya yeni minilliyə doğru" mövzusunda elmi-praktik konfrans, may ayında isə "Dumanlı Albion" adlı seminar keçirilmişdir.

Ölkələrimiz arasında humanitar əlaqələrdən danışdıqda Böyük Britaniyada yaşayan soydaşlarımıza da toxunmaq lazımdır. Hal hazırda Birləşmiş Krallıqda təxminən otuz min nəfər azərbaycanlı yaşayır. Bu göstərici Avropanın digər ölkələrinə nisbətən xeyli azdır. Soydaşlarımızın əksəriyyəti London, Mançester və Edinburq şəhərlərində məskunlaşmışdır. Onların çoxu 1979-cu ildə İranda baş vermiş islam inqilabından sonra Güney Azərbaycandan İngiltərəyə mühacirət etmişdilər.

Birləşmiş Krallıqda yaşayan soydaşlarımızın bir sıra təşkilatları vardır. Onlardan ilk yarananlarından biri Londonda fəaliyyət göstərən "Azərbaycan Dayaqqıları" Cəmiyyətidir (Azerbaijan Support Group). Təşkilatın əsas məqsədi Azərbaycanda baş verən hadisələr, demokratik proseslər, Ermənistanın respublikamıza qarşı apardığı təcavüz haqqında həqiqəti dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqdır. Cəmiyyətin söyləri nəticəsində dəfələrlə - 1990-cı ilin yanvarın 20-də həlak olan şəhidlərin xatirə günü, 1991-ci ilin noyabrında vertolyot qəzası ilə əlaqədar, həmçinin Xocalı faciəsindən sonra Londonda müstəqil Azərbaycan Respublikasının bayraqları altında "Azərbaycanda erməni təcavüzünə son qoy-malı!" sözləri yazılmış transparantlarla nümayişlər keçirilmişdir. Nümayişlərdə yerli soydaşlarımızla yanaşı İngiltərədə yaşayan digər türkdilli xalqların nümayəndələri də iştirak edirdi. Cəmiyyətin fəal iştirakı ilə İngiltərənin "İndependənt" ("Independent") qəzeti Xocalı faciəsi, erməni təcavüzkarlarının torpaqlarımızda törətdikləri vəhşiliklər haqqında bir səhifəlik material vermişdir. Xaricdə yaşayan həmvətənlərlə Azərbaycan mədəni əlaqələr cəmiyyəti-"Vətən" Cəmiyyətinin təşəbbüsü ilə 1992-ci ilin aprelində "Azərbaycan Dayaqqıları" cəmiyyətinin sədri Mustafa Rəsuli Bakıda olmuşdur.³⁹⁸

Soydaşlarımızın Böyük Britaniyanın paytaxtında yerləşən digər təşkilatı Azərbaycana Yardım Fondudur. Fondun təsisçisi islam dinini qəbul etmiş milliyyətçə ingilis olan Yəhya bəy Bolerdir (əsl adı - Yan Boler). Onun həyat yoldaşı Xamuş xanım Qacarlar nəslindəndir. Yahya bəy uzun illər İranda yaşamış, neft və qaz kəmərləri sahəsində ixtisaslaşmış "Aymet" beynəlxalq mühəndis şirkətinə rəhbərlik etmişdir. Azərbaycana Yardım Fondu ilə "Aymet" şirkətinin hesabına Şuşa və Füzuli qaçqınlarına 250 min dollar dəyərində 6 ton dava-dərman verilmişdir. Fond beynəlxalq

ekoloji təşkilatların köməyi ilə respublikamızdakı ekoloji problemlərin dünya miqyasına çıxararaq onların həllinə diqqəti yönəltmək üzrə də çalışır.³⁹⁹

Bunlardan əlavə Londonda Fəraməz Əkbərianın rəhbərlik etdiyi Britaniya-Azərbaycan Cəmiyyəti, sədri Həsən Jandan olan Azərbaycan Cəmiyyəti, 1988-ci ildə yaradılmış Azərbaycanlılar Komitəsi də fəaliyyət göstərir.

1990-cı ildə Mançester şəhərində Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi yaradılmışdır. Təşkilatın əsas məqsədi Böyük Britaniyada yaşayan Azərbaycan icmasının müstəqil Azərbaycan Respublikasına kömək etməsindən ibarətdir. Mərkəzin sədri Əbülfəz Paşaoğlu 1990-cı ildə Bakıda keçirilən Azərbaycan cəmiyyətləri qurultayında iştirak etmişdir. 1990-1991-ci illərdə Mançesterdə yaşayan soydaşlarımız tərəfindən respublikamıza xeyli tibbi avadanlıq göndərilmişdir.

Edinburq Universitetində isə İslam, Orta Şərq və Azərbaycan mədəniyyəti kafedrası vardır. Bu kafedra islam dünyası, o cümlədən Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsi və təbliğ edilməsi məsələləri ilə yaxından məşğul olur. Həmin universitetdə 35 il dərs deyən kafedranın professoru Qulamrza Səbri Təbrizi Azərbaycanın və Şərqlin ədəbi tarixi şəxsiyyətləri barədə onlarla məqalə yazmış, dünyanın 30-dan artıq ölkəsində keçirilən elmi toplantılarda Azərbaycan mədəniyyəti barədə çıxışlar etmişdir. O, 1934-cü ildə Təbrizdə doğulmuş, 1959-cu ildə isə Böyük Britaniyaya köçmüşdür. Qulamrza Təbrizi Londonda magistraturanı bitirmiş, Edinburq Universitetində ingilis şairi, filosofu və rəssamı Uilyam Bleykin fəlsəfi baxışları üzrə elmi iş müdafiə etmişdir. Təbrizi 1988-ci ildə "Vətən" cəmiyyətinin dəvəti ilə Bakıda keçirilən M.F.Axundovun yubiley təntənələrində iştirak etmişdir. 1997-ci ildən isə o, Azərbaycanın bir sıra ali təhsil ocaqlarında ingilis dili və ədəbiyyatından mühazirələr oxuyur.⁴⁰⁰

Qısa müddət ərzində Böyük Britaniyada yaşayan soydaşlarımız ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm mövqe qazanmışdılar. Doktor Turxan Gəncəli London Universitetinin professorudur. O, 1959-cu ildə London Universitetinə fars dili üzrə mütəxəssis kimi mühazirə oxumaq üçün dəvət olunmuş, 1961-ci ildə isə universitetdə dil və ədəbiyyat üzrə aparıcı mütəxəssis kimi fəaliyyətini daha da genişləndirmişdir. Həmin ildə o, Kembriç

Universitetində türk dilindən mühazirə oxumağa başlamışdır. T.Gəncəli də 1988-ci ildə “Vətən” cəmiyyətinin dəvəti ilə Bakıda olmuş və M.F.Axundovun yubiley təntənələrində iştirak etmişdir. Həmid Nitqi isə Edinburq Universitetinin professoru, hüquqşünas alim, ədəbiyyatşünas və şairdir. O, 1920-ci ildə Təbrizdə anadan olmuş, Tehran Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş və təhsilini İstanbulda davam etdirərək hüquq elmləri üzrə doktorluq dərəcəsi almışdır. Sonralar o, İngilis-İran neft şirkətində işləmiş, Abadan şəhərində “Günün xəbərləri” qəzetini buraxmış, pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. H.Nitqi 1989-cu ildən Böyük Britaniyada yaşayır.⁴⁰¹

Doktor Yusif Maqsudi Sauthempton Universitetinin riyaziyyat fakültəsinin müəllimi, Nasir Ərnağani Edinburq şəhərində memardır. Professor Əbdül Həmid Gəncəli, Məhyəddin Rizvani, Mehdi Paşazadə isə tibb sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdilər. Soydaşlarımız Birləşmiş Krallığın iqtisadi həyatında da müəyyən mövqe qazanmağa nail olmuşdular. Fərhad Əzima ABŞ və Böyük Britaniyada iki şirkətin “Avieysn lizit qrup” və “Buffalo eyrveys” şirkətlərinin prezidentidir. O, respublikamıza iki “Boinq” təyyarəsi vermişdir.⁴⁰² Ondan başqa biznesmen soydaşlarımızdan Şəhrivar Mahmudzadə, Bəhrüz Bəyati, Şəhram Təbrizi, Şahyar Əfşari və başqalarının da adını göstərmək olar.

Böyük Britaniyada yaşayan azərbaycanlı gənc incəsənət xadimlərindən şair Nigar Həsənzadə və skripkaçı Nəzrin Rəşidovanın adını çəkmək olar. Nigar Həsənzadənin “Kırıyami za qorizont” (“Крыльями за горизонт”) adlı ilk şeirlər toplusu 2000-ci ildə Bakıda çap olunur və “İlin poeziyası” nominasiyasında “Humay” mükafatına layiq görülür. Həmin ildə o, Fransa, Almaniya və Böyük Britaniyada səfərdə ikən Londonda hazırkı həyat yoldaşı ilə tanış olur. Ailə qurduqdan sonra o, İngiltərəyə köçür. Son dövrlər vətəndən kənarda yaşayan gənc şairə əsasən həsrət hissli şeirlər yazır. Hazırda onun şeirləri ingilis dilinə də çevrilir.

Nəzrin Rəşidova 1988-ci ildə Bakıda musiqiçi ailəsində doğulub. Artıq üç yaşında ikən o, Bakıda ilk dəfə səhnədə debütünü etmişdir. Bir il sonra onun valideynləri Misirə köçmüş və kiçik Nəzrinin orada Qahirə Kamera Orkestri və Qahirə Simfonik Orkestri ilə çıxışları olmuşdur. 1995-ci ilin sentyabrında

Nəzrin Londondakı mötəbər Pəsel Məktəbində (Purcell School) oxumağa dəvət almışdır. Qabaqcıl məktəbli olduğundan o, Bukinhem sarayında, YUNİSEF-in Münhendə keçirilən qala konsertində çıxışlar etmişdir. 1998-ci ilin oktyabrında Nəzrin ABŞ-da (Baltimor, Vilminqton, Delaver və Nyu-York) konsertlər vermişdir.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev Böyük Britaniyaya səfərləri zamanı orada yaşayan soydaşlarımızla da təmasda olurdu. 1994-cü il fevralın 23-də o, Londondakı "Hilton" otelində İngiltərə paytaxtında yaşayan soydaşlarımızla görüş keçirmişdir. 1998-ci il iyulun 22-də prezident Heydər Əliyev İngiltərəyə ikinci rəsmi səfəri gedişində respublikamızın Londondakı səfirliyində Birləşmiş Krallıqdakı soydaşlarımızla, iyulun 23-də isə Edinburq şəhərində Şotlandiyada yaşayan azərbaycanlılarla görüşmüşdür. O, soydaşlarımızla Azərbaycan ilə sıx əlaqə saxlamağı, doğma vətənimizin layiqli təmsilçisi olmağı tövsiyə etmiş, xarici ölkələrdə Azərbaycan diasporunun formalaşmasının və onun fəaliyyətinin gündən-günə daha da güclənməsinin, Azərbaycanın haqq işinin dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün səylərin birləşdirilməsinin vacibliyini vurğulamışdır.

1999-cu il dekabrın 4-də respublikamızın Londondakı səfirliyində üç Azərbaycan cəmiyyətinin (Britaniya-Azərbaycan Cəmiyyəti, Azərbaycan Cəmiyyəti və Azərbaycan Türk Cəmiyyəti) nümayəndələrinin görüşü keçirilmişdir. Görüşün nəticəsi kimi Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən Azərbaycan cəmiyyətləri arasındakı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, hökumət strukturları ilə lazımi kontaktların qurulması məqsədilə onların Koordinasiya Bürosu yaradılmışdır.⁴⁰³

Soydaşlarımızın Birləşmiş Krallıqda fəaliyyət göstərən aktiv təşkilatlarından biri də 2000-ci ildə yaradılmış "Vətən" Cəmiyyətidir. Cəmiyyət Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında hərtərəfli əlaqələrin, xüsusən də iqtisadi, mədəni və sosial əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yaxından köməklik göstərir. Azərbaycan "Vətən" Cəmiyyəti Böyük Britaniyadakı Azərbaycan diasporunun birləşməsi və möhkəmləndirilməsi istiqamətində də işlər görür, britaniyalıların Azərbaycan haqqında bilgilərinin artırılması və ölkəmiz haqqında həqiqətlərin düzgün çatdırılması

məqsədlə mühazirələr təşkil edir, respublikamıza investisiya qoyuluşu üçün bir sıra tədbirlər keçirir.

“Vətən” Cəmiyyəti Azərbaycanın Böyük Britaniyadakı səfirliyinin təşəbbüsü ilə Tamara Draqadze tərəfindən ingiliscə çap olunmuş “Azərbaycan” adlı kitabın yayımını təşkil etmişdir. “Remko” şirkətinin sponsorluğu ilə nəşr olunmuş həmin kitabda Azərbaycanın hökuməti, iqtisadiyyatı, energetika sahəsi, kənd təsərrüfatı, ədəbiyyatı, incəsənəti və musiqisi haqqında materiallar, o cümlədən çoxlu sayda fotosəkillər, xəritələr verilmişdir.⁴⁰⁴ Qeyd olunmalıdır ki, Tamara Draqadze gürcü əsilli ingilis alimidir. O, Böyük Britaniyada anadan olmuş, antropologiya və sosiologiya üzrə ali təhsil almışdır. Sonralar xanım Draqadze Kent Universiteti və Oksford Universitetinin Müqəddəs Antoni Kollecinə elmi tədqiqat işləri aparmışdır.⁴⁰⁵

“Vətən” Cəmiyyəti Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarının azad olunması, Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınması, torpaqlarımızın düşmən tapdağı altından azad edilməsi istiqamətində də xeyli işlər görür. 2001-ci il martın 2-də Ermənistanın Londondakı səfirliyi qarşısında piketin keçirilməsi ilə “Vətən” Cəmiyyəti “Qarabağ” kampaniyasına başlamışdır. Azəri-Türk Cəmiyyəti və Türk icmasının nümayəndələri də həmin tədbirə qoşulmuşdular.⁴⁰⁶

2001-ci ilin noyabrında “Vətən” Cəmiyyəti tərəfindən London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbində Azərbaycandakı qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətinə həsr olunmuş “Unudulmaz insanlar: Azərbaycanlı qaçqınlar və Dağlıq Qarabağda sülh prosesi” mövzusunda tədbir keçirilmişdir. Oksford Universitetinin Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru professor Neyl Makfarleyn bir saatlıq mühazirəsində Azərbaycandakı qaçqın və məcburi köçkünlərin aqibətini bütün təfərrüatı ilə əhatə edərək onların üzləşdiyi yoxsulluq, xroniki işsizlik, yoluxucu xəstəliklər, humanitar yardımdan asılılıq, sosial-iqtisadi, siyasi və psixoloji problemlərinə toxunmuşdur. Məruzədən sonra London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbində yerləşən və İngiltərə paytaxtında ən böyük ixtisaslaşmış kitab mağazalarından sayılan “Uoterstounz Ekonomiks” mağazasında Azərbaycanla, xüsusilə Dağlıq Qarabağla bağlı nəşrlərin təqdimat mərasimi olmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, 2001-ci ilin oktyabrında

“Vətən” Cəmiyyəti və “Uoterstounz Ekonomiks” arasında bağlanmış sazişə əsasən həmin kitab mağazası 2002-ci ildə Birləşmiş Krallıqda Azərbaycan həqiqətləri haqqında geniş informasiya yaymaq məqsədilə rəsmi təminatçı statusuna malikdir.⁴⁰⁷

2002-ci il fevralın 26-da “Vətən” Cəmiyyəti tərəfindən yenidən London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbində Xocalı faciəsi barədə məruzələr təşkil olunmuşdur. Tədbirdə tanınmış jurnalistlər Tomas Qolts və Devid Barçard, Edinburq Universitetinin professoru Qulamrza Səbri Təbrizi çıxış etmişdilər.⁴⁰⁸ 2003-cü ilin martında isə “Vətən” Cəmiyyəti Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin müxtəlif aspektlərinə toxunan konfrans keçirmişdir.⁴⁰⁹

2003-cü il fevralın 26-da “Vətən” Cəmiyyəti erməni işğalçıları və Rusiya hərbiçiləri tərəfindən 1992-ci ildə Xocalı şəhərində azərbaycanlılara qarşı edilmiş soyqırımla əlaqədar Böyük Britaniya Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət göndərmişdir. Aprelin 16-da Forin Ofis tərəfindən verilmiş cavabda Xocalıda baş vermiş hadisənin müharibə dövründə baş vermiş ən dəhşətli faciələrdən də kənara çıxması bildirilirdi.⁴¹⁰

2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayı keçirilmişdir. Qurultayda yaradılmış Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurasına Britaniya Azərbaycan Türkləri Cəmiyyətinin başkanı Şəhruz Məzhəri və professor Qulamrza Səbri Təbrizi də daxil olunmuşdular.⁴¹¹ 2001-ci ilin dekabrında Dünya Azərbaycanlıları Konqresi (DAK) və Dünya Azərbaycanlılarının Hüquqlarının Müdafiə Komitəsinin (DAHMK) London nümayəndəliyinin iştirakı ilə yaradılmış Azərbaycan Aksiya Komitəsi İrandakı mövcud rejimə etiraz əlaməti olaraq bu ölkənin Londondakı səfirliyinin binası qarşısında silsilə aksiyalar keçirmişdir. Bu tədbirlərin əsas məqsədlərindən biri də 1945-1946-cı illərdə Güney Azərbaycanda mövcud olmuş Azərbaycan Milli Hökumətinin 57-ci ildönümünün qeyd edilməsi idi.

İkitərəfli münasibətlərimizdə Birləşmiş Krallıq hökumətinin, özəl şirkətlərin və qeyri-hökumət təşkilatlarının respublikamıza göstərdiyi humanitar yardım da mühüm rol oynayır. Bu istiqamətdə Böyük Britaniya tərəfindən Azərbaycana təqribən 5

milyon funt sterlinqdən artıq məbləqədə humanitar yardım edilmişdir.⁴¹²

Hələ 1991-ci ilin aprelində “Remko” şirkətinin sponsorluğu ilə 12 azərbaycanlı uşaq müalicə üçün Londonun Hammersmit xəstəxanasına göndərilmişdir.⁴¹³ Bu nəcib iş Bakı Şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsinin xarici əlaqələr şöbəsinin və ABŞ-ın Corctaun (Vaşinqton) Universitetinin professoru, soydaşımız Söhrab Söbhaninin təşəbbüsü sahəsində baş vermişdir. Həmin ilin martında Hammersmit xəstəxanasının professoru Karol Sikora Bakıya gələrək leykemiyanın ağır formasından, beyin iflici, şəkər və başqa ağır xəstəliklərdən əziyyət çəkən bu uşaqları seçmişdir.⁴¹⁴ Professor Sikora sonralar da respublikamızda olmuşdur.

1993-cü ilin aprelində Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycana humanitar yardım göstərmək üçün BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarlığına 100 min funt sterlinq vermiş,⁴¹⁵ sentyabr ayında isə komissarlığın çağırışına cavab olaraq daha 250 min funt sterlinq məbləğində yardım göstərmişdir.⁴¹⁶ 1994-cü il fevralın 24-də Birləşmiş Krallığın xarici inkişaf üzrə dövlət naziri baronessa Çolker öz ölkəsinin Azərbaycana ən zəruri məsələlərin həlli üçün 500 min funt sterlinq ayırdığını bildirmişdir.⁴¹⁷

1993-cü il dekabrın 20-də İngiltərənin Bakıdakı səfiri Tomas Yanq ruhi xəstələrin müalicəsi üçün 6 min 500 dollarlıq dərman preparatlarını,⁴¹⁸ 1994-cü ilin oktyabr ayında isə vərəm xəstəliyinin profilaktikası və müalicəsi üçün dərman preparatlarını Azərbaycan tərəfinə təqdim etmişdir.⁴¹⁹ 1995-ci il yanvarın 18-də respublika Xarici İşlər Nazirliyinin ünvanına Böyük Britaniyadakı Azərbaycan icması tərəfindən qaçqınlar üçün nəzərdə tutulmuş 350 kiloqram həcmində paltardan ibarət humanitar yardım daxil olmuşdur.⁴²⁰ Həmin ilin noyabr ayında isə Birləşmiş Krallıq hökuməti Bakı metrosunda baş vermiş faciənin qurbanlarına kömək məqsədilə Azərbaycan tərəfinə 14 min dollarlıq dərman vermişdir.⁴²¹ 1995-ci ildə Böyük Britaniya hökuməti BMT-nin Azərbaycan üzrə proqramlarının yerinə yetirilməsi üçün təqribən 1 milyon dollar məbləğində,⁴²² 1996-cı ilin oktyabrında isə məcburi köçkünlərə yardım üçün “Völd Vijən İntənəşnl” (“World Vision International”) təşkilatına 100 min funt sterlinq (təqribən 156 min dollar) məbləğində vəsait ayırmışdır.⁴²³

Birləşmiş Krallığın "Leonard Çeşir" ("Leonard Cheshire") beynəlxalq fondu və Tayvanın "Tzu Çi" fondu 1997-ci il fevralın 7-də Azərbaycan hökuməti ilə respublikamızın məcburi köçkünləri üçün 1 milyon 650 min dollar məbləğində humanitar yardımın edilməsi haqqında saziş imzalamışdılar.⁴²⁴ Hər iki beynəlxalq humanitar təşkilatın nümayəndələri bir neçə dəfə respublikamıza səfər etmiş, Sabirabad və Saatlı rayonlarında məcburi köçkünlərin məskunlaşdıqları çadır şəhərciklərində, Ramana əlillər evində və əqli cəhətdən qüsurlu uşaqlar üçün Saray internat məktəbində vəziyyətlə tanış olmuş, xüsusi yardım proqramları hazırlamışdılar. 1998-ci ilin oktyabrında isə "Leonard Çeşir" Fondu tərəfindən blokadada olan Naxçıvana 32 min 804 funt-sterlinq məbləğində tibbi avadanlıq və dərman göndərilmişdir.

Böyük Britaniya hökumətinin Xarici İnkişaf İdarəsi (Overseas Development Administration) 1997-ci ilin əvvəlində Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda beynəlxalq humanitar qanun barədə informasiyanın yayılması üçün 405 min dollar, münaqişə zonasında sosial müdafiəsi olmayan əhəlinin sağlamlıq proqramı üçün isə 324 min dollar ayırmışdır. Bundan əlavə, 1997-ci ildə Birləşmiş Krallıq hökuməti 15 yaşından 18 yaşına qədər sosial müdafiəsi olmayan uşaqlara özəl bölmədə iş tapmaqdan ötrü müəyyən vərdislər öyrətmək məqsədilə ölkəmizin şimal-qərbində yerləşən məktəblərin birində kompüter təlimi üçün 23 min 860 dollar,⁴²⁵ həmin ilin iyulunda leysandan zərər çəkmiş Azərbaycan rayonlarına yardım etmək üçün təcili olaraq 50 min funt sterlinq (83 min dollar),⁴²⁶ Britaniya Qırmızı Xaç Cəmiyyəti isə məcburi köçkünlər üçün kənd təsərrüfatı layihələrinə yardım məqsədilə 138,3 min funt sterlinq ayırmışdır.⁴²⁷

1998-ci ilin mayında Londonda əsasən Böyük Britaniya şirkətlərinin sponsorluğu ilə "Azərbaycana Vahid Yardım" ("United Aid For Azerbaijan" - UAFA) humanitar təşkilatının təsisetmə mərasimi olmuşdur. Təşkilatın məqsədi respublikamızda səhiyyə və təhsilin inkişafı üçün uzunmüddətli yardım etməsindən ibarətdir. Təşkilat öz fəaliyyətinə Saatlı rayonundakı qaçqın çadır-şəhərciklərində kiçik uşaqlara yardım etməsilə başlamışdır. Hazırda UAFA bir sıra layihələr, xüsusən də kiçik yaşlı uşaqların məktəbə hazırlığı, idmanın inkişafı üzərində çalışır.⁴²⁸ 1999-cu ilin avqustunda Böyük Britaniyanın Barklayz Bankının nümayəndələ-

rinin Bakıya səfərindən sonra bank "Azərbaycana Vahid Yardım" təşkilatının fonduna 1000 (min) funt-sterlinq məbləğində pul keçirmişdir.⁴²⁹

Azərbaycanda humanitar fəaliyyətlə məşğul olan ingilis təşkilatlarından biri də "Oksfam"dır (Oxfam - Oxford Committee for Famine and Relief). "Oksfam" əsasən Bərdə və ətraf rayonlarda humanitar iş aparır. 2002-ci ildə "Oksfam"-ın mikromaliyyələşdirmə proqramı "Finance for Development" məhdud məsuliyyətli cəmiyyətinə çevrilmişdir.⁴³⁰

Yuxarıda adları çəkilən qurumlardan başqa Birləşmiş Krallığın "Ichthus Center", "Caucasus Links", "Children's Aid", "Global Care", "Islamic Relief" və başqa humanitar təşkilatları da respublikamızda fəaliyyət göstərir. Qeyri-hökumət təşkilatları ilə yanaşı Azərbaycanda bizneslə məşğul olan çoxlu sayda ingilis şirkətləri də humanitar sahədə ölkəmizə olduqca çox köməklik etmişdilər. Britaniya şirkətləri respublikamızda elm, mədəniyyət, incəsənət və digər sahələrdə həyata keçirilən onlarca layihələrə sponsorluq etmişdilər. Əlbəttə ki, bu şirkətlər sırasında bp ön sırada durur. bp şirkətinin bilavasitə yardımı və sponsorluğu sayəsində ölkəmizin ictimai-mədəni həyatında bir çox dəyərli işlər həyata keçirilmişdir.

1996-cı ildə Birləşmiş Krallıq hökumətinin Beynəlxalq İnkişaf İdarəsi, "Britiş Pitrouləm" şirkəti və "Mörfi İntənəşl" yükdaşıma şirkətinin səyləri nəticəsində böyük miqdarda yanğınsöndürmə avadanlıqlığı və ehtiyat hissələri də daxil olmaqla 80 yanğınsöndürən maşın (ümumi dəyəri 750 min dollar) Azərbaycan Dövlət Yanğından Mühafizə İdarəsinə hədiyyə edilmişdir.⁴³¹ 2003-cü il mayın 30-da isə Azərbaycanda mina təmizlənməsi proqramının həyata keçirilməsi məqsədilə Böyük Britaniya hökumətinin Beynəlxalq İnkişaf İdarəsi tərəfindən Ərazilərin Minalardan Təmizlənməsi üzrə Azərbaycan Milli Agentliyinə (ANAMA) 250 min dolların verilməsi haqqında saziş imzalanmışdır.⁴³²

Birləşmiş Krallıq respublikamızda insan hüquqları, demokratiya, vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, plüralizm, azad mətbuat və medianın inkişafı sahələrində də xeyli işlər görmüşdür. Böyük Britaniyanın Bakıdakı səfirliyi, müxtəlif ingilis qeyri-hökumət təşkilatları və şirkətləri Azərbaycanda adıçəkilən sahələr üzrə bir çox layihə və proqramların həyata keçirilməsində yardımçı

olmuşdular. Ümumiyyətlə, müasir demokratik cəmiyyətə malik Birləşmiş Krallıq ilə bu sahədə əməkdaşlıq Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğuna, çoxpartiyalı demokratik sistemin təkmilləşməsinə təkan verir. Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı diplomatik missiyası respublikamızda keçirilən seçkiləri də müşahidə etmiş və 2003-cü il oktyabrın 15-də keçiriləcək prezident seçkilərinə hazırlıq prosesini yaxından müşahidə edir. Seçki öncəsi ingilis səfiri Endrü Taker və ABŞ-ın müvəqqəti işlər vəkili xanım Nensi MakEldouney Azərbaycan hökumətinə və mediaya müraciət edərək seçkilərin azad və demokratik keçirilməsinə çağırmışdılar. E.Taker o cümlədən, Azərbaycan hökumətini prezidentliyə qeydə alınmış namizədlərə seçki kampaniyası dövründə bərabər imkanların verilməsi üçün bütün vacib addımların atılmasına çağırmışdır.⁴³³ Qeyd olunmalıdır ki, şəffaf seçki qutuları da ingilis şirkəti tərəfindən hazırlanmışdır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın müstəqillik qazanmasından sonra ikitərəfli humanitar əlaqələrimiz də inkişaf etmişdir. Son illər Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq xeyli genişlənmişdir. Bu baxımdan Böyük Britaniyada yaşayan soydaşlarımızla əlaqələrin möhkəmləndirilməsi də əhəmiyyətli olmuşdur. Yaxın gələcəkdə ölkələrimiz arasında humanitar sahədə münasibətlərin daha da intensivləşdirilməsi gözlənilir.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

İKİTƏRƏFLİ MÜNƏSİBƏTLƏRİN PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

4.1 STRATEJİ TƏRƏFDAŞLIQ VƏ PROBLEMLƏR

Keçən minilliyin sonlarında baş vermiş qlobal geopolitik dəyişikliklərdən – bipolar dünyanın dağılması, totalitar sovet sisteminin çökməsi və onun yerində müstəqil dövlətlərin meydana gəlməsindən sonra aparıcı Qərb ölkələrinin Güney Qafqaza olan maraqları artmışdır. Bu, əsasən regionun əlverişli geostrateji mövqeyi, beynəlxalq yolların kəsişdiyi məkanda yerləşməsi və sözsüz ki, böyük miqdarda təbii sərvətlərin, xüsusən də neft-qaz ehtiyatlarının olması ilə izah olunur. Tarix boyu bu bölgə Avropa dövlətlərinin maraqlarını daim cəlb etmişdir. Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra Qərb ölkələri, xüsusən də Avropa İttifaqına daxil olan dövlətlər Cənubi Qafqaza münasibətdə öz tarixi maraqlarına əsaslanan mövqelərini möhkəmləndirməyə başlamışdılar.

Qlobal dəyişikliklər Qərb ölkələri kimi Birləşmiş Krallığı da yeni müstəqil dövlətlərlə münasibətlərə yenidən baxmağa məcbur etmişdir. Bununla əlaqədar Böyük Britaniyanın sabiq baş naziri Con Meycor parlamentdəki çıxışında aşağıdakıları demişdir: “Biz Şərqi Avropa və Sovet İttifaqında baş verən dramatik inqilabları yaşayıyıq. Biz bütün imkanlardan – Avropa Birliyi, ATƏM və NATO-dan istifadə edərək həmin ölkələrdə stabil demokratiyanın qurulmasında yardımçı olmalıyıq.”⁴³⁴ Postsovet məkanı ölkələrinin öz müstəqilliklərini elan etməsindən çox keçməmiş artıq 1991-ci ilin sonunda Avropa Birliyi ölkələri, o cümlədən Böyük Britaniya Azərbaycanın müstəqilliyini tanımışdır.

Sovetlər Birliyinin süqutundan sonra Birləşmiş Krallığın Güney Qafqaz və Orta Asiya regionuna münasibətdə marağı artmışdır. Böyük Britaniya region dövlətlərinin müstəqilliyini və

ərəzi bütövlüyünü dəstəkləməklə onlarda demokratik və iqtisadi islahatların aparılmasında, insan haqlarına riayət edilməsində, ingilis şirkətləri üçün əlverişli biznesin təminatında, regional münəfişələrin nizamlanması prosesinə yardımçı olmaqla, narkotik maddələrin ticarətinə nəzarət sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsində maraqlıdır. Bütün bunlardan əlavə bilavasitə Azərbaycan Respublikası ilə münasibətdə London bir sıra digər amillərə də üstünlük verir ki, bu da əsasən iqtisadi əməkdaşlıq, ölkəmizin zəngin karbohidrogen ehtiyatları və respublikamızın adıçəkilən regionda əlverişli geostrateji mövqeyə malik olması ilə əlaqədardır.

Göründüyü kimi, Böyük Britaniya respublikamızın yerləşdiyi regiona xüsusi maraq göstərir və ölkəmizlə strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini genişləndirmək arzusundadır. Artıq 1992-ci ildən Rusiya və Ukraynanın ardınca Birləşmiş Krallığın Azərbaycan-dakı diplomatik nümayəndəliyinin fəaliyyətə başlaması bu dövlətin respublikamıza böyük əhəmiyyət verməsinə dəlalət edirdi. Məlumat üçün bildirilməlidir ki, Böyük Britaniyanın Gürcüstan və Ermənistandakı səfirlikləri 1995-ci ildə açılmışdır. Hal hazırda İngiltərənin Bakıdakı səfirliyi Moskvadan sonra keçmiş Sovetlər Birliyi məkanında Birləşmiş Krallığın ən iri ştata malik diplomatik missiyasıdır.

Prezident Heydər Əliyevin 1998-ci ilin iyulunda Böyük Britaniyaya ikinci rəsmi səfəri zamanı baş nazir Toni Bleyr Birləşmiş Krallığın Mərkəzi Asiya və Qafqaz regionuna xüsusi maraq göstərdiyini və ölkəmizin bu regionda açar rolunu oynadığını nəzərə çarpdıraraq Azərbaycan ilə siyasi-strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini genişləndirmək arzusunda olduğunu bildirmişdir. Birləşmiş Krallıq hökumətinin başçısı Xəzər regionunda Azərbaycanın çox böyük strateji əhəmiyyətə malik olduğunu və Azərbaycanı Böyük Britaniyanın strateji müttəfiqi hesab etdiyini söyləmişdir.

Azərbaycan-Böyük Britaniya strateji tərəfdaşlıq əlaqələri əsasən iqtisadi-ticarət sahəsində əməkdaşlığa əsaslanır. Birləşmiş Krallıq respublikamızda böyük iqtisadi maraqları olan əsas Qərb dövlətlərindən biridir. Müasir qloballaşma şəraitində Böyük Britaniyanın Azərbaycanda stabil biznes imkanlarını əldə etməsi respublikamızın dünya ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlıq imkanları-

nın genişləndirilməsinə şərait yaradır. Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına tam hüquqlu üzv kimi qəbul olunmasında da Londonun dəstəyi çox gərəklidir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi və ölkəmizə xarici sərmayələrin cəlb olunması baxımından 1995-ci il noyabrın 28-dən dekabrın 3-ə qədər Londonda Adam Smit İnstitutu tərəfindən keçirilən "Azərbaycanda investisiya imkanları" mövzusunda beynəlxalq konfransın böyük əhəmiyyəti olmuşdur. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Yaponiya, Rusiya, Norveç, Hindistan və Ukraynanın iri maliyyə və işgüzar dairələrinin 200-dən artıq nümayəndəsinin qatıldığı konfransın gedişi zamanı Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasının yaradılması haqqında memorandum da imzalanmışdır. 1996-cı ilin mayında isə Birləşmiş Krallıq hökuməti Azərbaycana ixrac kreditlərinin verilməsi haqqında qərar qəbul edərək respublikamıza kredit zamanətləri vermiş ilk Qərb dövləti olmuşdur.

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında ikitərəfli münasibətlərin araşdırılması zamanı bir sıra problemlərin mövcudluğu da üzə çıxır. Bunlar əsasən iqtisadi sahədəki əməkdaşlıqla əlaqədardır. Azərbaycana gələn ingilis diplomatları və iş adamları dəfələrlə respublikamızdakı yerli işgüzar mühitin biznesin aparılması üçün əlverişli olmadığını bildirirdilər. Britaniya şirkətlərinin mövqeyinə görə, Azərbaycanda biznesin inkişafına çətinlik törədən amillər sırasına hakimiyyət strukturlarındakı bürokratiya, süründürməçilik və layihələrin həyata keçirilməsi zamanı rast gəlinən vergilərdir.

Birləşmiş Krallığın respublikamızdakı səfiri Endyü Taker 2002-ci il iyunun 12-də Bakıda keçirilən "Azərbaycan – Avropa İttifaqı" biznes forumunda çıxış edərkən ölkəmizdə özəl sektorun inkişafında böyük problemlərin olduğunu vurğulamışdır. İngilis diplomati Azərbaycanla hüquqi şəxslərin qeydiyyatına alınması sisteminin və vergi ödəyicisinin cəniləşdirmə nomrəsinin alınması prosesinin çətinliyindən, həmçinin avans vergi ödəmələrinin tutulması və gömrük orqanlarındakı problemlərdən gileylənmişdir.⁴³⁵ Endrü Taker "Exo" qəzetinə verdiyi müsahibəsində Azərbaycandakı ən böyük problemlərdən biri kimi hələ indiyədək qanunun aliliyinin tam şəkildə təmin olunmamasını göstərmişdir. O, əcnəbi biznesmen-

lər və diplomatların Azərbaycanın gözəl qanunlarının praktikada həyata keçirilməsinə hələ əmin olmadıqlarını bildirmişdir.⁴³⁶

Bu səbəblərdən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bəzi ingilis şirkətləri ölkəmizdəki fəaliyyətlərini dayandırmaq zərurəti qarşısında qalmışdılar. Bakıda keçirilən “Xəzəneftqaz-2000” beynəlxalq konfransında iştirak edən Böyük Britaniyanın Şotlandiya məsələləri üzrə dövlət naziri Brayan Uilson hətta öz çıxışında bəzi ingilis şirkətlərinin Azərbaycanı tərk etdiyini bildirmişdir. Respublikamızda öz fəaliyyətini qurmuş “Morrison” şirkətinin Azərbaycandan getməsində respublikamızdakı biznes şəraitinin əlverişsiz olmasının da rolu az olmamış, Bakıdakı Milli parkda beşulduzlu mehmanxananın tikintisi təxirə salınmışdır.⁴³⁷

Britaniya Yaxın Şərq Bankı da Azərbaycanda öz fəaliyyətində bir qədər çətinliklərlə üzləşmişdir. Hətta Böyük Britaniya parlamentinin 1999-cu ildə hazırladığı məruzəsində bankın Yerevandakı filialının Bakıya nisbətən daha müvəffəqiyyətli işləməsi bildirilmişdir.⁴³⁸

2001-ci ilin martında HSBC bankının nümayəndələri həmin il iyun ayının sonundan etibarən müştərilərə xidmətin dayandırılması haqqında məlumat vermişdir. 1996-cı ildən fəaliyyət göstərən filial öz əməliyyatlarına 13 milyon dollar məbləğində sərmayə qoyaraq hər il itkilərlə üzləşirdi. Lakin bu da qeyd olunmalıdır ki, bank öz fəaliyyəti dövründə Azərbaycandakı xarici banklar arasında ən çox məbləğdə əmanət toplamışdır.

Filialın bağlanması əsas səbəblərləndən biri bankın fəaliyyət dairəsinin tək neft sektorunu deyil, geniş iqtisadi spektoru əhatə etməsi və respublikamızdakı neft sənayesinə daxil olmayan müəssisələrin ümidləri doğrultmaması olmuşdur. HSBC-nin Bakı filialının rəhbəri Çarlz Meyson neft ilə əlaqəsi olmayan investisiyaların səviyyəsinin çox aşağı olmasını və 2010-cu ilə kimi əsaslı dəyişikliklərin olmayacağını gözlədiyini bildirmişdir.⁴³⁹

Azərbaycan neftinə maraq göstərmiş xarici neft şirkətlərinin “qaranquşu”, o cümlədən 1989-cu ildən başlayaraq Azərbaycanın neft sənayesinə xarici sərmayələrin cəlb edilməsində böyük rolu olmuş Şotlandiyanın “Remko” şirkəti də bir sıra problemlər ilə üzləşərək respublikamızdakı layihələrini dayandırmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, “Remko” şirkəti Böyük Britaniyada Azərbaycanın hərtərəfli maraqlarının lobbiciliyi məqsədilə 1998-2000-ci illərdə

həyata keçirilən “Tərəfdaşlıq Siyasəti” (“The Policy Partnership”) layihəsinə sponsorluq etmişdir. Həmin proqram çərçivəsində Bakıda və Londonda siyasi, iqtisadi və humanitar sahələri əhatə edən bir sıra tədbirlər görülmüşdür.

1994-cü ildə imzalanmış “əsrin müqaviləsi”ndə “Remko” şirkəti 2,08 faizlik pay ilə iştirak etmişdir. Sonralar bu şirkət ABŞ-in “Mobil” və Fransanın “Total” şirkətləri ilə birlikdə konsorsium yaradaraq Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun dərin olmayan hissəsindəki yataqların işlənməsinə maraq göstərmişdir. Hətta bu konsorsium ilə əlaqədar Böyük Britaniyanın baş naziri Con Meycor prezident Heydər Əliyevə müraciət də etmişdir.⁴⁴⁰ Lakin bu konsorsiumun cəhdləri boşa çıxmışdır. Birləşmiş Krallığın ticarət və sənaye naziri Yan Lanq 1996-cı ilin martında prezident Heydər Əliyevə ünvanladığı məktubunda “Remko” şirkətinin ölkəmizlə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsindən söhbət açaraq “Şahdəniz” və “Muradxanlı” neft yataqlarının birgə işlənməsində Şotlandiya şirkətinə lazımı şəraitin yaradılmasına ümidlə baxdığını bildirmişdir.⁴⁴¹

“Remko” şirkətinin quruda yerləşən “Muradxanlı” yatağı üzrə apardığı danışıqlar da çox çətin gedirdi. Danışıqların bir zaman Azərbaycan tərəfindən hətta dayandırılmasına baxmayaraq nəhayət ki, prezident Heydər Əliyevin 1998-ci ildə Böyük Britaniyaya səfəri gedişində bu şirkətlə saziş imzalanmışdır. Bununla belə ARDNŞ rəsmiləri tərəfindən “kiçik Şotlandiya şirkəti” kimi adlandırılan “Remko”-nun uğursuzluqları bitmədi. 2000-ci ildə “Remko” şirkəti “əsrin müqaviləsi”ni tərk edərək öz payını Amerikanın “Amerada Hess” şirkətinə satmışdır. 2001-ci ilin noyabrından isə “Muradxanlı-Cəfərli-Zərdab” bloku üzrə sazişin fəaliyyəti dayandırılmışdır.

Bundan əlavə Xəzər dənizinin sahil dövlətlər arasında milli sektorlara bölünməsi məsələsində Azərbaycan ilə qonşu İran arasında yekdil fikrə gəlinməməsi üzündən 2001-ci ilin iyulunda “Araz, Alov, Şərq” strukturu yaxınlığında baş vermiş münafiqşədən sonra bp şirkəti problemin həll olunacağına qədər həmin yataqlardakı kəşfiyyat işlərinin dayandırıldığını bildirmişdir.

Böyük Britaniya hökumətinin Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünə münasibətdə də bəzi anlaşılmazlıqlar var. Düzdür, Birləşmiş Krallıq ATƏT-in Minsk qrupunun üzvü

olmasa da münafişəsinin dinc vasitələrlə nizama salınmasında respublikamızı müdafiə edir. Birləşmiş Krallıq Azərbaycanın ərazi bütövlünün tanınması ilə əlaqədar da bir neçə dəfə rəsmi bəyanatlar vermişdir. Lakin nədənsə Londonun fəaliyyəti bununla məhdudlaşaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrin həyata keçirilməsi istiqamətində konkret tədbirlər görülməmiş, o cümlədən 2000-ci ilin dekabrında BMT-nin Baş Məclisində "BMT və ATƏT arasında əməkdaşlıq" haqqında qətnaməyə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü və Ermənistan Respublikasının münafişənin iştirakçısı olmasını əks etdirən düzəlişin qəbulu zamanı Böyük Britaniya bitərəf qalmışdır.

Hətta bir vaxtlar Böyük Britaniyanın respublikamıza hərbi yardım etməsi haqqında şayiələr də yaranmışdır. Belə ki, 1994-cü ilin yanvarında İngiltərənin "İndependənt" qəzetində Birləşmiş Krallığın hərbi silah və muzzdlu əsgər qismində Azərbaycana qeyri-qanuni yardım etməsi haqqında məlumatlar verilmişdir. Lord Erskin Azərbaycan rəsmiləri və ingilis şirkətləri arasında bu istiqamətdə danışıqların getdiyini söyləmişdir.⁴⁴² Lakin tezliklə Böyük Britaniyanın Xarici İşlər Nazirliyi qəzetdə gedən həmin faktlarla əlaqədar təkzib vermişdir.⁴⁴³

Böyük Britaniyanın "Səndi Tayms" qəzeti isə 2000-ci il 26 mart tarixli sayındakı "Bi-Pi "neft əvəzinə silah" qiyamının dəstəklənməsində ittiham edilir" (BP accused of backing "arms for oil" coup) adlı məqaləsində adı çəkilən ingilis şirkətinin 1993-cü ilin iyununda Azərbaycanda baş vermiş qiyamda iştirakına toxunulurdu.⁴⁴⁴ Qəzet Türkiyə təhlükəsizlik xidmətinin (MİT) zabitinə məlumatlarına əsaslanaraq "Bi-Pi" şirkətinin demokratik yolla seçilmiş prezident Əbülfəz Elçibəyin hakimiyyətinin devrilməsi və "avtokrat", "mühafizəkar" və "DTK-nın sabiq rəhbəri" olan Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə nəticələnən hərbi qiyamı dəstəklədiyini bildirmişdir.⁴⁴⁵ Lakin bunun ardınca Azərbaycan və Türkiyə tərəfləri bu barədə təkzib vermiş, qəzetin növbəti saylarının birində isə "Bi-Pi" şirkəti bunu böyük böhtan adlandırmışdır.⁴⁴⁶

Təəssüflər olsun ki, son dövrlər Böyük Britaniyanın yüksək səviyyəli hökumət nümayəndə heyətlərinin ölkəmizə rəsmi səfərlərləri də xeyli səngiməmişdir. Bu göstərici 1997-ci ildən sonra

kəskin surətdə aşağı düşmüşdür. Bakıda hər il keçirilən ənənəvi "Xəzərneftqaz" sərgi-konfranslarla əlaqədar edilmiş səfərləri hesaba almasaq son altı ildən artıq dövrdə yalnız 1999-cu il oktyabrında respublikamızda Böyük Britaniya həftəsində iştirak etməkdən ötrü Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Con Bətl Bakıya gəlmişdir. Böyük Britaniya hökuməti nümayəndə heyətinin son səfəri 1997-ci ilin yanvarında energetika naziri lord Freyzerin başçılığı altında olmuşdur.

Göründüyü kimi, həm Azərbaycan, həm də Birləşmiş Krallıq ikitərəfli əlaqələrdə strateji tərəfdaşlığa üstünlük verirlər. Hər iki ölkə əməkdaşlıq və strateji partnyorluq münasibətlərinin daha da genişləndirilməsində, iqtisadi, siyasi və təhlükəsizlik sahəsində əlaqələrin ardıcıl surətdə inkişaf etməsində maraqlıdır. Lakin Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında əsasən iqtisadi sahədə yaranan problemlər ikitərəfli münasibətlərə xələl gətirə bilər. Bundan ötrü də Azərbaycan rəhbərliyi ölkələrimiz arasındakı əlaqələri səngidən bu cür maneələrlə ciddi məşğul olmalıdır və ümidvarıq ki, bütün bunlar tezliklə aradan qaldırılacaq.

4.2 AZƏRBAYCAN – BÖYÜK BRİTANIYA MÜNASİBƏTLƏRİNİN PERSPEKTİVLƏRİ

Dünyanın böyük dövlətlərindən biri olan Birləşmiş Krallıq ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı münasibətlərin geniş perspektivləri vardır. İkitərəfli əməkdaşlıq münasibətlərinin perspektivində Azərbaycan bir sıra amilləri xüsusi nəzərə almalıdır. Demokratiya və bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan bu sahədə Birləşmiş Krallıqdan nümunə götürməli və demokratik islahatların həyata keçirilməsi prosesində əməkdaşlığı genişləndirməlidir. Avropa Şurasına daxil olduqdan sonra respublikamızın Avropaya inteqrasiyası prosesində İngiltərənin rolundan maksimum istifadə etmək lazımdır.

Azərbaycanın Avropa inteqrasiya proseslərində iştirakı baxımından Böyük Britaniyanın rolu çox mühümdür. Hələ 1996-cı ilin aprelin 22-də Lüksemburqda Avropa İttifaqının Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın dövlət başçıları ilə ilk görüşü çərçivəsində “Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında” saziş imzalanmışdır. Sazişdə respublikamızda demokratiya və iqtisadi islahatların dəstəklənməsi, ticarət və investisiya qoyuluşuna kömək edilməsi, Avropa İttifaqı və Azərbaycan arasında müntəzəm siyasi dialoq və hərtərəfli tərəfdaşlığın yaradılması nəzərdə tutulurdu. Həmin sənəd 1996-cı il oktyabrın 8-də Azərbaycan və 1998-ci ilin aprelində Birləşmiş Krallıq tərəfindən ratifikasiya edilmişdir.⁴⁴⁷ Saziş Avropa İttifaqına daxil olan bütün dövlətlər tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra 1999-cu il iyunun 22-də Lüksemburqda Avropa İttifaqı ölkələrinin xarici işlər nazirləri ilə Güney Qafqaz dövlətlərinin başçılarından (Azərbaycanı baş nazir Artur Rəisizadə təmsil edirdi) zirvə görüşü keçirilmiş və iyulun 1-dən etibarən saziş qüvvəyə minmişdir.⁴⁴⁸ Artıq həmin ilin oktyabrında Avropa İttifaqı və Azərbaycan arasında ilk əməkdaşlıq şurasının görüşü keçirilmişdir.

Bu sahədə əməkdaşlığın genişləndirilməsi TASİS və TRASEKA proqramları üzrə iri beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsində, tarixi Böyük İpək Yolunun bərpaşında, Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaradılması və fəaliyyətində

Avropa ölkələrinin yaxından iştirak etməsinə şərait yaradar. Bundan irəli gələrək Avropa İttifaqı və Azərbaycan arasında müntəzəm siyasi dialoq və hərtərəfli tərəfdaşlığın aparılması prosesində Böyük Britaniyanın köməyindən yararlanmaq müstəqil dövlətimiz üçün çox vacibdir. NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramı çərçivəsində və Avropa-Atlantika Əməkdaşlıq Şurası vasitəsilə də münasibətlərin genişləndirilməsi və bu sahədə Londonun Bakıya kömək göstərməsi respublikamız üçün çox əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı ikitərəfli təhlükəsizlik dialoqu da davam etdirilməli, beynəlxalq terrorçuluq, mütəşəkkil cinayətkarlıq, silahların yayılmasına nəzarət, narkotiklərin dövriyyəsinə, qanunsuz silah alveri, incəsənət əsərlərinin qanunsuz aparılmasına, saxta pul buraxılmasına qarşı mübarizə və digər sahələrdə beynəlxalq və ikitərəfli əməkdaşlıq genişləndirilməlidir.

2001-ci il sentyabrın 11-də ABŞ-da baş vermiş dəhşətli terror hadisələri bütün dünyada mühüm geosiyasi dəyişiklərlə təkan vermişdir. Vaşinqton yaranmış şəraitdən məharətlə istifadə edərək Şərqdə, xüsusən Mərkəzi Asiya regionunda öz maraqlarını daha da möhkəmləndə bildi. ABŞ-ın rəhbərliyi altında yaradılmış antiteror koalisiyasında Azərbaycan da daxil olmaqla əksər dünya dövlətləri birləşərək vahid bir cəbhə yaradıldı. Bu baxımdan ABŞ-la yanaşı koalisiyanın aparıcı ölkələrindən olan Böyük Britaniya ilə müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq artırılmalıdır.

Respublikamız üçün ağır bir bəla olan Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Azərbaycan üçün Londonun dəstəyi çox gərəkliyə. Buna görə də BMT, ATƏT, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan münahişəsinin nizamə salınması məsələsinin baxılması zamanı ölkələrimizin mövqeləri və fəaliyyətləri əlaqələndirilməli və uyğunlaşdırılmalıdır. İndiyədək Birləşmiş Krallıq münahişə ilə bağlı bir neçə rəsmi bəyanat vermiş, silahlı münahişəyə cəlb olunmuş erməni qüvvələrinin Azərbaycan ərazisini tərk etməyə, hərbi əməliyyatları dayandırmağa və ATƏT çərçivəsində sülh prosesini bərpa etməyə çağırmışdır. Lakin Londonun fəaliyyəti bu cür bəyanatlara məhdudlaşır. Təəssüflə bildirilməlidir ki, Böyük Britaniya Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü faktının tanınması və Ermənistanın təcavüzkar hərəkətlərinin qarşısının alınması üçün konkret işlər görməmişdir.

Ölkələrimiz arasında parlament münasibətlərinin də genişləndirilməsi zəruridir. Birləşmiş Krallığın parlamentində yaradılmış və bütün partiyaları təmsil edən Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupunun respublikamızla əlaqələrini inkişaf etdirmək, o cümlədən Milli Məclisdəki Böyük Britaniya ilə dostluq qrupunun fəaliyyətini aktivləşdirmək lazımdır. Böyük Britaniya və Azərbaycan parlamentlərinin nümayəndə heyətlərinin qarşılıqlı səfərləri qanunvericilik təcrübəsini öyrənmək baxımından respublikamız üçün çox önəmlidir.

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi perspektivləri baxımından prezident Heydər Əliyevin "Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında partnyorluq münasibətlərinin genişləndirilməsi tədbirləri haqqında" 25 avqust 1998-ci il tarixli sərəncamının da əhəmiyyəti vardır. Sənəddə iki ölkə arasında hərtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır. Sərəncamın icrasına bir sıra nazirlik və hökumət təşkilatları cəlb edilmişdir.

İqtisadi sahədə əməkdaşlığın geniş perspektivləri vardır. Birləşmiş Krallığın Azərbaycana olan maraqları əsasən iqtisadi xarakter daşıyır. Bu istiqamətdə neft-qaz sahəsində əməkdaşlığa xüsusi fikir verilməlidir. Xəzər regionunun dünya enerji ehtiyatları üçün mühüm əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan XXI yüzillikdə mühüm neft hasilatçılarından birinə çevrilmək imkanına malikdir. Buna görə də, ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsündə ingilis şirkətlərinin iştirakı, ölkələrimiz arasında enerji siyasəti və kommersiya məsələləri üzrə dialoq daha da genişləndirilməlidir.

Azərbaycanda 1991-ci ildən fəaliyyət göstərən bp şirkəti dünyanın ən iri enerji nəhənglərindən biridir. bp şirkəti hər gün 100-dən çox ölkədə təxminən 13 milyon nəfər müştəriyə xidmət göstərək, neft-qaz kəşfiyyatı, çıxarılması, emalı və daşınması, nəqliyyat vasitələri üçün yanacağın, evlərin qızdırılması və işıqlandırılması üçün enerjinin, neft-kimya məhsullarının istehsalı ilə məşğul olur.

2002-ci ilin sonu üçün dünya üzrə 115 min nəfər işçi kontingentinə malik bp şirkətinin bir milyondan artıq pay sahibi var. Şirkət 17,6 milyard barel neft və qaz ehtiyatlarına (təxminən 60 faizi neft və 40 faizi qaz) malikdir. bp şirkəti dünyanın 24-dən

artıq ölkəsində kəşfiyyat işləri aparır və 22 ölkədə hasilat həyata keçirir. Gündəlik hasilat 2 milyon barel xam neft və 8,7 milyard kub fut təbii qazdır. Dünya üzrə 25 (onların beşi ABŞ-da) emal zavodlarına malik bp şirkəti gün ərzində 3,5 milyon barel xam neft emal edir. bp şirkətinin 2002-ci ildə dövriyyəsi təxminən 179 milyard dollar təşkil etmişdir.⁴⁴⁹

bp şirkətinin Azərbaycanda təxminən 800 nəfər yerli və 120 nəfər əcnəbi əməkdaşı işləyir. Rəhbər vəzifələrdən 66-nı Azərbaycan vətəndaşları tutur. 49 nəfər Azərbaycan vətəndaşı ixtisas artırılması və təlim keçmək məqsədilə xaricdə çalışır. Azəri layihəsinin tikintisi üzrə podratçı şirkətlərdə hazırda 4 min nəfərdən artıq Azərbaycan vətəndaşı işləyir və 2004-cü ildə bu rəqəm 6 minə çatacaq. BTC layihəsi üzrə təxminən 10 min nəfərlik (Azərbaycanda 2300 nəfər, Gürcüstanda 2500 nəfər və Türkiyədə 5000 nəfər) iş yeri, CQBK layihəsi üzrə isə 5500 nəfərlik iş yeri yaradılacaq. 2002-ci ilin mayından Bakıda yerli kiçik və orta sahibkarlara öz bizneslərinin inkişafına kömək məqsədilə Biznes Mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır.⁴⁵⁰

2003-cü ilin fevralında bp şirkətinin rəhbəri Con Braun Azərbaycanın bp-nin fəaliyyət göstərdiyi beş prioritet regionuna daxil olduğunu bildirmişdir. Onun sözlərinə görə, şirkət yaxın beş il ərzində öz gəlirlərinin yarısından çoxunu Meksika körfəzi, Trinidad, Azərbaycan, Anqola və Sakit okean Asiyasına yönəldəcək və bu regionlara 20 milyard dollardan çox sərmayə qoyulacaq.⁴⁵¹

2003-cü ilin aprelində isə Birləşmiş Krallığın energetika üzrə dövlət naziri Brayan Uilson öz ölkəsinin Azərbaycanın neft və qazına, o cümlədən digər Xəzər dövlətlərinin və Rusiyanın karbohidrogen ehtiyatlarına ehtiyacı olduğunu bildirmişdir. Nazir Şimal dənizində hasilatın saxlanılmasına olan bütün cəhdlərə baxmayaraq Böyük Britaniyanın energetika ilə təminatı vəziyyətinin gərgin olduğunu və Londonun xaricdən neft və qaz idxalı ehtiyacında qaldığını vurğulamışdır. Brayan Uilson Birləşmiş Krallığın Şimal dənizindəki yataqların hesabına özünü 2010-cu ilə qədər təmin edə biləcəyini qeyd edərək Xəzər hövzəsinin Böyük Britaniyanın energetikaya olan ehtiyacının ödənilməsində əsas rol oynayacağını söyləmişdir.⁴⁵²

Respublikamızın Böyük Britaniya ilə energetikadan başqa iqtisadiyyatın digər sahələrində əməkdaşlığı, o cümlədən həmin

sahələrə ingilis sərmayələrinin yönəldilməsi istiqamətində fəaliyyətə də intensivləşdirilməlidir. Maliyyə, sığorta, nəqliyyat, rabitə, inşaat, səhiyyə və turizm sahələrində görülən işlər inkişaf etdirilməli, kənd təsərrüfatı, ağır və yüngül sənaye, metallurgiya, maşınqayırma və xalq təsərrüfatının digər sahələrində əməkdaşlığın konkret layihələri hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Londonda yerləşən çox nüfuzlu dünya maliyyə qurumlarının respublikamız ilə daha da sıx əlaqələr qurulmasına diqqət yetirilməlidir. Birləşmiş Krallıq hökuməti Beynəlxalq İnkişaf Departamentinin, Nou-Hau Fondunun texniki yardım proqramları vasitəsilə Azərbaycanda səmərəli bazar iqtisadiyyatının yaradılması sahəsində əməkdaşlıq davam etdirilməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, Böyük Britaniya hökumətinin bir sıra sənədlərində ingilis şirkətləri üçün Azərbaycanda əsasən neft-kimyası və kimya sənayesi, polad və alüminium istehsalı, metallurgiya, maşınqayırma, pambıqçılıq və tekstil sənayesi, qida məhsullarının istehsalı, meyvəçilik, xüsusən də üzümçülük və şirə istehsalı, mehmanxana və ofis tikintisi, maliyyə sahələrində əlverişli imkanların olduğu göstərilir. Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına tam hüquqlu üzv kimi qəbul olunması üçün Böyük Britaniyanın dəstəyindən maksimum istifadə edilməsi istiqamətində də gərəkli addımlar atılmalıdır.

Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında elm, təhsil, mədəniyyət və humanitar sahələrdə də əməkdaşlıq genişləndirilməlidir. Hər iki ölkənin elm və təhsil ocaqları arasında müəllim və tələbə mübadiləsi proqramları çoxaldılmalı, qarşılıqlı mədəniyyət tədbirlərinin - qastrol səfərlərin, festivalların, sərgilərin, konsertlərin, mədəniyyət günlərinin keçirilməsi istiqamətində görülən işlər daha da artırılmalıdır.

İkitərəfli münasibətlərin perspektivləri baxımından İngiltərədə yaşayan soydaşlarımızla əlaqələrin möhkəmləndirilməsi də çox zəruriyyət kəsb edir. Böyük Britaniyada Azərbaycan diasporunun təşkilatlanması, gücləndirilməsi və onunla əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində fəaliyyət daha da intensivləşdirilməlidir. Bu baxımdan Böyük Britaniyada Azərbaycan lobbisinin möhkəmləndirilməsi, onun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən İngiltərə parlamentində və Dauning-Stritdə respublikamız üçün xeyirli qərarların qəbul edilməsi istiqamətində bir sıra zəruri tədbirlər görülməlidir.

NƏTİCƏ

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin edən amillərdən biri respublikamızın dünyanın bütün dövlətləri ilə qarşılıqlı surətdə faydalı münasibətlər qurması və onların daim inkişaf etdirməyə çalışmasından ibarətdir. Göründüyü kimi, Böyük Britaniya Azərbaycanın xarici siyasətinin diqqətini daha çox yönəltdiyi dünya dövlətlərindən biridir. Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq arasında siyasi, iqtisadi, elmi-mədəni sahələri əhatə edən sazişlərin imzalanması ikitərəfli münasibətlərimiz üçün hüquqi baza olmuşdur. Hər iki ölkə nümayəndələrinin çoxsaylı qarşılıqlı səfərləri, yüksək səviyyədə keçirilən rəsmi görüşlər dövlətlərimiz arasında hərtərəfli münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

Ölkələrimiz arasında siyasi münasibətlərin inkişafına parlamentlərimiz arasındakı əlaqələrin də təsiri vardır. Hər iki ölkə parlament üzvlərinin, o cümlədən Birləşmiş Krallığın parlamentində yaradılmış Azərbaycan ilə əlaqə qrupunun və Milli Məclisdəki Böyük Britaniya ilə dostluq qrupunun üzvlərinin qarşılıqlı səfərləri olmuşdur. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınmasında da Birləşmiş Krallıq obyektiv mövqe tutmaqdadır. ATƏT-in Minsk qrupunun üzvü olmamasına baxmayaraq Böyük Britaniya erməni qüvvələrinin təcavüzkar hərəkətlərini pisləyən bir neçə rəsmi bəyanat vermiş, BMT Təhlükəsizlik Şurasında respublikamızın haqq işini müdafiə etmişdir.

Respublikamızın müstəqillik yoluna qədəm qoyduqdan sonra ölkələrimiz arasında iqtisadi əməkdaşlıq da çox inkişaf etmişdir. Hal hazırda Azərbaycanda İngiltərənin 100-dən çox şirkəti fəaliyyət göstərir. Birləşmiş Krallıq Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə yüz milyonlarla dollarlıq investisiyalar qoymuşdur. Əlbəttə, iqtisadi əməkdaşlığın əsas hissəsini respublikamızın neft sənayesi tutur. Xəzər regionu XXI əsrin enerji ehtiyatlarına malik olan əsas bölgələrindən birinə çevrilir. Ehtimallara görə, Xəzər dənizində təsdiq edilmiş neft ehtiyatları təqribən 17-33 milyard barel qədərdir. Müqayisə üçün göstərək ki, ABŞ-da eyni göstərici 29 milyard barel, Şimal dənizində isə 15 milyard bareldir.

Böyük Britaniya şirkətləri Azərbaycan neft yataqlarının kəşfiyyatı, istismarı və hasilatın pay bölgüsü haqqında bir çox sazişlərdə iştirak edir. Hazırda bp şirkəti Azərbaycanın neft sazişlərindəki pay bölgüsünə görə aparıcı yeri tutmaqla üç iri layihənin – Azəri, Çıraq və Dərinisulu Günəşli yataqlarının tammiqyaslı işlənməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft Boru Kəməri və Şahdəniz/Cənubi Qafqaz Qaz Kəməri layihələrinin operatorudur.

Ölkələrimiz arasında iqtisadiyyatın digər sahələrində də əməkdaşlıq genişlənmişdir. Böyük Britaniya şirkətlərinin vəsaitləri hesabına Binə beynəlxalq aerovağzalının yeni kompleksi, yeni rabitə stansiyaları tikilmişdir. Respublikamızda Birləşmiş Krallığın əsasən xidmət sahələrini əhatə edən maliyyə, sığorta və broker şirkətləri fəaliyyət göstərir. 1995-ci ildə Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurası yaradılmış, 1996-cı ildə isə Birləşmiş Krallıq hökuməti respublikamıza ixrac kreditlərinin verilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Düzdür, iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində bəzi problemlər mövcuddur. Lakin ümid edirik ki, onlar da tezliklə öz müsbət həllini tapacaqdır.

Siyasi və iqtisadi əlaqələrlə yanaşı Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında elm, təhsil, mədəniyyət və humanitar sahələrdə də əməkdaşlıq genişlənmişdir. Ölkələrimizin elm və təhsil ocaqları arasında sıx əlaqələr qurulmuşdur. Bu istiqamətdə Britaniya Şurasının fəaliyyəti daha səmərəli olmuşdur. Mədəni əməkdaşlıq sahəsində də xeyli işlər görülmüşdür. 1994-cü ildə Birləşmiş Krallıqda Azərbaycan günləri, 1999-cu ildə isə respublikamızda Britaniya həftəsi, o cümlədən qarşılıqlı qastrol səfərləri, sərgilər və konsertlər keçirilmişdir. Böyük Britaniya hökumətinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının Azərbaycanın qaçqın və məcburi köçkünlərinə göstərdikləri humanitar yardım da xüsusi qeyd edilməlidir. Birləşmiş Krallıq hökuməti Beynəlxalq İnkişaf Departamenti, Britaniya Qırmızı Xaç Cəmiyyəti, həmçinin İngiltərənin “Leonard Cheshire”, “United Aid For Azerbaijan”, “Oxfam”, “Children’s Aid”, “Global Care”, “Ichthus Center”, “Islamic Relief” və digər humanitar təşkilatları bu məqsədlə dəfələrlə müəyyən miqdarda vəsait ayırmışdır. Ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişafında Birləşmiş Krallıqda yaşayan soydaşlarımızın da rolu vardır. İngiltərə ictimaiyyətinə respublikamız haqqında həqiqətlərin çatdırılmasında onların da zəhməti olmuşdur.

Beləliklə, müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanın xarici siyasətində əsas yerlərdən birini Böyük Britaniya tutmuşdur. Azərbaycan Respublikası və Birləşmiş Krallıq arasında qurulmuş dövlətlərarası siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni münasibətlər xeyli inkişaf etmişdir. Ümidvarıq ki, ölkələrimiz arasında mövcud olan qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və dostluq münasibətləri bundan sonra daha da möhkəmlənəcək və bu, hər iki xalqın rifahına xidmət edəcəkdir.

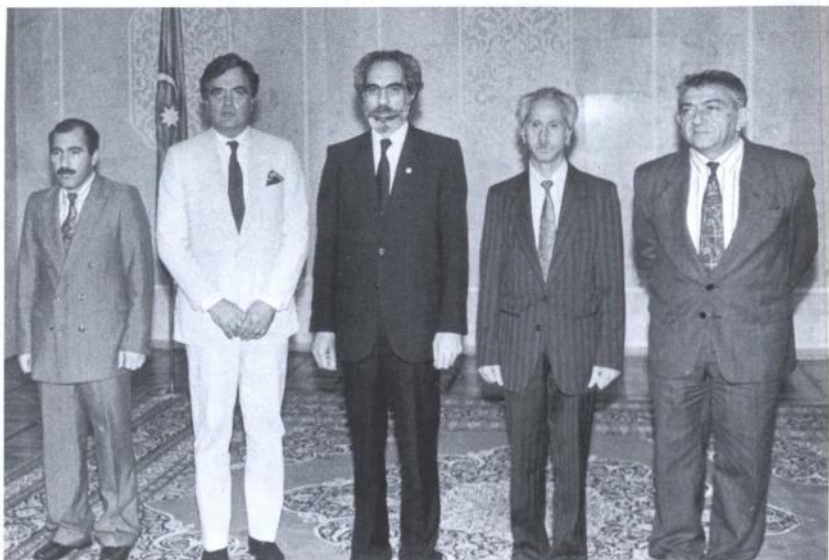
**Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasın
Avropaya göndərdiyi səfir
ser Robert Şerli**

**“Şell” şirkətinin yaradıcısı və
1890-cı ildə Bakıda olmuş
Markus Semyuel**

**Böyük Britaniyanın xarici işlər və birlik işləri üzrə
dövlət naziri Duqlas Hoqqun Azərbaycana səfəri
(11 mart 1992-ci il)**

**Böyük Britaniyanın Azərbaycanı ilk səfiri
ser Brayan Follun öz etimadnaməsini Azərbaycan prezidenti
Əbülfəz Elçibəyə təqdim etmə mərasimi (15 iyul 1992-ci il)**

**Birləşmiş Krallığın sabiq baş naziri
Marqaret Tetçerin Bakıya səfəri (7 sentyabr 1992-ci il)**

**Böyük Britaniyanın Ticarət Şurasının prezidenti,
ticarət və sənaye naziri Maykl Hezeltnaynın
Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri İsa Qəmbər ilə görüşü
(28 sentyabr 1992-ci il)**

**Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Birləşmiş Krallığa
birinci rəsmi səfəri zamanı hökumətlərarası sənədlərin imzalanması
(23 fevral 1994-cü il)**

**“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra
(20 sentyabr 1994-cü il)**

**Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Londonda Böyük Britaniyanın
xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd ilə görüşü
(6 may 1995-ci il)**

**Azərbaycan Respublikasının Londondakı səfirliyinin
yeni binasının açılış mərasimi
(29 noyabr 1995-ci il)**

**Birləşmiş Krallığın xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi
Malkolm Rifkindin Azərbaycana rəsmi səfəri
(4 yanvar 1996-cı il)**

**Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya
ikinci rəsmi səfəri zamanı kraliça II Yelizaveta ilə görüşü
(21 iyul 1998-ci il)**

**Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin
Birləşmiş Krallığın baş naziri Toni Bleyr ilə görüşü
(21 iyul 1998-ci il)**

**Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Britaniya-Azərbaycan
Parlament Qrupunun üzvləri ilə görüşü
(22 iyul 1998-ci il)**

**Böyük Britaniya parlamenti
Lordlar Palatası spikerinin müavini,
ermənipərəst baronessa Kerolayn Koks**

**Böyük Britaniya parlamentinin üzvü,
“Beynəlxalq Xristian Həmrəyliyi”
təşkilatının vitse-prezidenti
Devid Atkinson**

Böyük Britaniyanın Azərbaycanadakı səfirləri

**Brayan Foll
(1992-1993)**

**Tomas Yanq
(1993-1997)**

**Rocer Tomas
(1997-2000)**

**Endrü Taker
(2000-....)**

**bp şirkətinin rəhbəri
lord Con Braun**

**bp Azərbaycan şirkətinin
və ABƏŞ-in prezidenti
Deyvid Vudvord**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ BÖYÜK BRİTANIYA
VƏ ŞİMALİ İRLANDIYA BİRLƏŞMİŞ KRALLIĞI
ARASINDA İMZALANMIŞ SAZİŞLƏR:**

1. Azərbaycan Respublikası və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında diplomatik əlaqələrin qurulması haqqında memorandum (11 mart 1992-ci ildə Bakı şəhərində baş nazir Həsən Həsənov və xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət naziri Duqlas Hoqq tərəfindən imzalanıb);
2. Azərbaycan Respublikasının və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının hökumətləri arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında birgə bəyannamə (28.09.1992, Bakı, baş nazirin müavini Vahid Əhmədov - ticarət və sənaye naziri Maykl Hezeltayn);
3. Dostluq və əməkdaşlıq haqqında birgə bəyannamə (23.02.1994, London, prezident Heydər Əliyev – baş nazir Con Meycor);
4. Xarici siyasət idarələri arasında bəyannamə (23.02.1994, London, xarici işlər naziri Həsən Həsənov - xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Huqlas Hörd);
5. Elm, mədəniyyət və təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş (23.02.1994, London, prezident Heydər Əliyev - baş nazir Con Meycor);
6. İkiqat vergiyə cəlbetməyə yol verilməməsi, gəlirlərə və əmlak dəyərlərinin artımına görə vergilərin ödənilməsindən yayınmanın qarşısının alınması haqqında konvensiya (23.02.1994, London, prezident Heydər Əliyev - baş nazir Con Meycor);
7. Energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş (23.02.1994, London, prezident Heydər Əliyev - baş nazir Con Meycor);
8. Hava nəqliyyatı haqqında saziş (23.02.1994, London, prezident Heydər Əliyev - baş nazir Con Meycor);
9. Məhdudiyyətsiz hərəkət azadlığı haqqında anlaşma memorandumu (23.02.1994, London, xarici işlər naziri Həsən Həsənov - xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Duqlas Hörd);
10. Rabitə sahəsində qarşılıqlı anlaşma haqqında memorandum (23.02.1994, London, rabitə naziri Siruz Abbasbəyli – energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar);

11. Böyük Britaniyanın neft və qaz sənayesi tədarükçüləri adından çıxış edən Böyük Britaniyanın Ticarət və Sənaye Nazirliyi yanında "Oyl and Qaz Proceks and Siplays Ofis" təşkilatı tərəfindən təmsil edilən Birləşmiş Krallıq hökuməti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti və "Azərkimyamaş" Şirkəti tərəfindən təmsil edilən Azərbaycan hökuməti arasında bütün dünyada neft və qaz ehtiyatlarının istismar edilməsi sahəsində əldə edilən təcrübə və praktikanın mübadiləsi haqqında memorandum (23.05.95, Bakı, baş nazir Fuad Quliyev – energetika üzrə dövlət naziri Tim Eqqar);
12. Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət-Sənaye Şurasının yaradılması haqqında memorandum (29.11.95, London, prezident Heydər Əliyev – ticarət və sənaye naziri Yan Lanq);
13. İnvestisiyaların təşviqi və qorunması haqqında saziş (04.01.1996, Bakı, xarici işlər naziri Həsən Həsənov - xarici işlər və birlik işləri üzrə dövlət katibi Malkolm Rifkind);
14. Azərbaycan Respublikası hökuməti və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallıq hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardım haqqında razılaşma memorandumu (07.07.1997, London, Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri Kəmaləddin Heydərov - Gömrük və Aksiz İdarəsinin rəhbəri Valeriya Straxan);
15. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı Baş Nazirinin dostluq münasibətləri və tərəfdaşlıq haqqında birgə bəyannaməsi (21.07.1998, London, prezident Heydər Əliyev - baş nazir Toni Bleyr).

AZERBAIJAN-BRITISH RELATIONS (1991-2003)

Azerbaijan-British relations are one of the important orientation of the modern foreign policy of Azerbaijan Republic. The United Kingdom is one of the most powerful and influential states of the world. Great Britain has a unique set of political assets, such as, a permanent seat on the United Nations Security Council, memberships of the European Union, NATO, OSCE, Council of Europe, the Western European Union and the Commonwealth.

Over the past twelve years British interests in the South Caucasus and Central Asia have developed and clarified, and the Foreign and Commonwealth Office (FCO) has gradually increased its presence in the region. The FCO identifies present key British objectives as:

- to support the independence, security and territorial integrity of the states of the region;
- to encourage progress towards democratic and economic reform;
- to help secure substantial business for British companies;
- to contribute to the resolution of conflicts in Nagorno-Karabakh, Abkhazia, South Ossetia and Tajikistan;
- to press for greater respect for international standards of human rights;
- to seek co-operation to control the trade in drugs.

The role of the United Kingdom in the foreign policy of Azerbaijan Republic is characterized by some factors. Firstly, Britain is one of the economic developed countries of the world. Its technology and experience is necessary for Azerbaijan, which is going towards free market economy. Secondly, the UK, as the world's most political and military power, has an influence upon international relations and world politics. The position of the Downing Street plays a decisive or an influential role in processes and conflicts' settlements in any region of the world. Rapprochement with Great Britain will be able to assist our republic to restoration of territorial integrity and to prevent Armenian aggression against Azerbaijan. Thirdly, the UK, as the member of authoritative international and regional organizations, has great influence. Decisions, adopted in these organizations, depend

on Britain's position, too. Cooperation in this sphere is necessary for our republic. Fourthly, British democratic society is possible a beautiful model for Azerbaijan. This case will help on the building of law state, consolidation of multi-party system and open civil society in our country. Fifthly, UK's comments have an influence upon world public opinion. Close relations with this state will create conditions for a forming a positive image of Azerbaijan and a political, economic, humanitarian assistance of other countries to solution of problems of our republic. Sixthly, Britain's role in the integration of Azerbaijan into European institutions is undeniable.

Establishment of political relations between Azerbaijan and United Kingdom began after the collapse of the Soviet Union. On March 30, 1991 British ambassador to USSR Rodric Quentin Braithwaite came to Baki and had meetings with leaders of our republic. Nine months later On 31st December London officially recognized Azerbaijan state independence, which was declared by Azerbaijan parliament On October 18, 1991.

On March 11, 1992 Douglas Hogg, Minister of State for Foreign and Commonwealth Affairs, visited to Baki and signed with Prime Minister Hasan Hasanov protocol on establishment of diplomatic relations between Azerbaijan Republic and the United Kingdom. On 14th July Brine Fall, British ambassador to Russia, presented his credentials to Azerbaijan president Abulfaz Elchibey.

Downing Street paid attention to development of bilateral relations, mainly cooperation in the sphere of oil industry. On September 7, 1992 Margaret Thatcher, former Prime Minister, arrived in Baki at the invitation of president Elchibey. The "Iron Lady" took part in the signification of contract between Azerbaijan government and "British Petroleum/StatOil" Alliance on determination of processing possibilities of "Chirag" and "Shah Deniz" oil fields. On 28th September British Government delegation headed by Michael Heseltine, Secretary of State for Trade and Industry, visited to our republic. He met with president Elchibey and handed Prime Minister John Major's letter to him. British official also signed the joint declaration on economic cooperation between two governments with Vahid Ahmedov, first deputy Prime Minister of Azerbaijan.

In February 1993 the UK's Government took the decision on opening embassy in Baki. Till then British ambassador to Russia was also accredited to Azerbaijan. On 21st July Heydar Aliyev, the chairman of parliament, received Tomas Young, a new British ambassador. He began activity from September 1993.

On 12th October Douglas Hogg, Minister of State for Foreign Affairs, was received by Heydar Aliyev as the first official foreign guest after his being elected of the president of Azerbaijan Republic. It was the display of state's interests of Azerbaijan to the United Kingdom. During his visit Douglas Hogg and Hasan Hasanov, Azerbaijan Foreign Minister, signed the joint declaration and the intergovernmental technical memorandum.

From 22 to 25 February 1994 president Aliyev paid first official visit to the UK. While in residence at Claridge's Hotel, he received British officials and politicians, such as, Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs Douglas Hurd, Minister for Agriculture, Fisheries and Food Gillian Shephard, Minister of State for Energy Timothy Eggar, Foreign Office Ministers Douglas Hogg and the Baroness Chalker, "iron lady" Margaret Thatcher and others. During his visit president Aliyev made speech at the Confederation of British Industry and the Royal Institute for International Affairs. British officials and businessmen did not conceal their intense interest in Azerbaijan and its geopolitical position, which huge potential and resources across the most diverse industrial and agricultural range make the republic a fairly attractive partner in the eyes of foreign investors.

Prime Minister John Major and president Heydar Aliyev signed Declaration on friendship and cooperation between Azerbaijan and the UK. This document and other agreements on collaboration in the areas of foreign policy, oil and gas industry, double taxation, communication, air transport, science and education, which were signed at the Downing Street 10, have laid a trustworthy foundation for bilateral mutually beneficially relations. President Aliyev also conducted talks in parliament, and met with Deputy Speaker of the House of Lords Baroness Cox, and the leaders of the biggest companies, such as, "British Petroleum", "John Brown", "Kaizer Engineering", "GPT" and others.

In 1995 president Aliyev visited to London twice. First visit was On May 6-7 to take part on celebrations of the Fiftieth Anniversary of the ending of the World War II. On May 7 Azerbaijan president had a meeting with Tony Blair, at that time the leader of the opposition Labour Party. Second visit was from November 28 to December 3 in connection with the international conference on theme "Invest possibilities in Azerbaijan", organized by "Adam Smith Institute". President Aliyev met with the deputy Prime Minister Michael Heseltine, Foreign Secretary Malcolm Rifkind, Secretary of State for Trade and Industry Ian Lang, Energy Minister Tim Eggar and the Chairman of the British-Azerbaijan Parliamentary Group Sir James Spicer. In the conference he signed the memorandum on establishment of Azerbaijan-British Chamber of Commerce and Industry. During this visit the grand opening of Azerbaijan Embassy in London was held.

British Foreign Secretary Malcolm Rifkind made an official visit to Baki on January 3-4, 1996. Armenian-Azerbaijan conflict was the key issue of the meeting of Rifkind with president Aliyev. They discussed possibilities of settlement of this problem, also the conditions and perspectives of bilateral relations. He also met with representatives of opposition parties Isa Gambar and Sulhaddin Akbar (Musavat Party) Ali Kerimov and Asim Mollazade (Azerbaijan Popular Front Party), Nazim Imanov (Azerbaijan National Independence Party), and discussed situation in republic after parliament elections. During this visit Malcolm Rifkind and Hasan Hasanov, Azerbaijan Foreign Minister, signed an Investment Promotion and Protection Agreement (IPPA) between Britain and Azerbaijan.

From 20 to 24 July 1998 president Heydar Aliyev paid second official visit to the United Kingdom as the guest of the British Government. Azerbaijan leader met with Her Majesty the Queen Elizabeth II, Prime Minister Tony Blair, Foreign Secretary Robin Cook, Defence Secretary George Robinson and others. He made speech at the Royal Institute for International Affairs and addressed a conference entitled "Doing Business in Azerbaijan", organized by "IBC" Company, where he focused on investment opportunities in Azerbaijan. During the great number of talks, once again increasing

interest was shown Azerbaijan by British state structures and businessmen.

On 21 July 1998 the president Aliyev and the prime minister Tony Blair signed a very important document – The Joint Declaration on Friendly Relations and Partnership by the Prime Minister of the United Kingdom of The Great Britain and Northern Ireland and the President of the Republic of Azerbaijan. They stressed the necessity of expanding the cooperation and strategic partnership relations between Azerbaijan Republic and Great Britain on the basis of strengthening bilateral relations in the political, security, economic and trade spheres. Two leaders also decided to establish a mechanism for bilateral dialogue on a board range of security issues.

During the visit three Production Sharing Agreements (PSA) for the “Araz”, “Alov”, “Sharg” and “Inam” offshore fields in the Azerbaijan sector of the Caspian Sea, and “Muradkhanly”, “Jafarly” and “Zardab” onshore prospective structures were signed between companies “British Petroleum”, “Ramco”, and “Monument Oil and Gas” and SOCAR. In addition, the Declaration of Intentions between the Executive Power of Baki City and the “Morrison Construction Group” was signed on the construction of an important hotel-office complex on the Seaside Boulevard of Baki. Azerbaijan president also flew to Edinburgh, the Scottish capital.

There are also close parliamentary relations between Azerbaijan and the United Kingdom. It's necessary to our new independent state to cooperate with country, as Britain, which has over seven hundred years parliamentarianism history. In November, 1993 British parliamentary delegation headed by James Spicer, Chairman of Westminster Democratic Fond, arrived Baki. They met with Azerbaijan officials and discussed establishment of the British-Azerbaijan Parliamentary Group. On 19th May 1994 Harold Elletson member of this Group raised the question of territorial integrity of Azerbaijan in the House of Common. In some times others members of the Parliamentary Group, such as Bruce George, Robert Wareing, Nigel Evens, Lord Waverley had visited to Baki. In 1999 the Commons Select Committee on Foreign and Commonwealth Affairs prepared the report “The Role of the Foreign & Commonwealth Office in promoting Britain's interests in and relations with the

countries of the South Caucasus and Central Asia". From 9 to 14 March 2003 Azerbaijan parliament mission led by speaker Murtuz Aleskerov paid official visit to the UK.

The one of the main issues of the bilateral relations is the military aggression of Armenia against Azerbaijan. In spite of Britain isn't member of the OSCE Minsk Group, London supports righteous cause of our republic in this conflict. Prime Minister John Major, in his letter to president Abulfas Elchibey in September 1992, noted that Mountainous (Nagorno) Karabakh was the territory of the Azerbaijan Republic and its official status hadn't been the point at issue. In 1993 British Government three times made official statements in this problem and called to withdraw Armenian powers from Azerbaijan territories. During president Aliyev's official visit to London in July 1998 prime minister Tony Blair reiterated the position of the United Kingdom that the declaration of the Budapest OSCE Summit and the three principles enumerated in the statement by the Chairman-in-Office at the Lisbon OSCE Summit remained the basis for a solution of this conflict. But Downing Street is restricted with only such statements and the UK hasn't been recognized Armenia as aggressor, yet. And Baroness Cox's activity arouses chagrin.

There are a lot of opportunities for British business in Azerbaijan. After nearly four years of negotiations a consortium of western oil companies led by British Petroleum/Statoil Alliance signed On 20 September 1994 in Baki, a Production Sharing Agreement to develop over a thirty-year period the Chirag, Azeri and Guneshli oil fields. Then the Azerbaijan International Operating Company (AIOC) was established to carry out the development programme. Seconded from all of the shareholders staffed this company and the first president was Terry Adams from BP. Now, bp and Shell are major partners with State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR) in four contracts. bp is operator in three main projects – the Azeri, Chirag, Deepwater Gunashli field development (ACG), the Baki-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline project (BTC), and the Shah Deniz/South Caucasus Pipeline project (SCP).

The United Kingdom has developed a considerable presence in Azerbaijan, mainly in the commercial sector. British companies have been involved in a number of non-oil projects including, finance and

banking, telecommunication, air service, engineering, construction, trading and so on. There are over 100 British companies with offices in Baki, such as, Ernst & Young, British Airways, PricewaterhouseCoopers and others.

British Government and Azerbaijan Republic have signed a Double Taxation Agreement (1994) and an Investment Protection and Promotion Agreement (1996). Export credit cover is available for Azerbaijan since May 1996. Azerbaijan-British Trade and Industry Council, which established in 1995, makes efforts in stimulating trade and investment. One way in which the British Government help Azerbaijan to establish a more stable and law-governed commercial environment is through the Know How Fund (KHF). In Azerbaijan KNF priorities are supporting macro-economic policy, small and medium enterprise development, parliamentary exchanges, central and municipal elections, human rights, social security and the environment.

Azerbaijan and United Kingdom have close cultural relations, too. British Council's operations in Azerbaijan embrace English languages teaching, educational, scientific, technical and cultural work, and the promotion of professional networks. In November 1994 Azerbaijan cultural days were staged in the UK. And Visions of Britain week (Azerbaijan and Britain into the new Millennium) in October 1999 was the largest promotional event in Azerbaijan.

BİBLİOQRAFIYA

- ¹ Декларация о восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики, журнал "Yurd", 1992, № 1, с. 2.
- ² Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı, Xalq qəzeti, 1991, 7 noyabr.
- ³ Xalq qəzeti, 1991, 12 noyabr.
- ⁴ ЕС: Краткий обзор, Deutschland, № 6, 1998, декабрь/январь, с. 23.
- ⁵ Böyük Britaniya, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, II cild, Bakı, 1978, s. 267-271.
- ⁶ Britain 1995. An Official Handbook, London: HMSO, 1994, p. 43-63.
- ⁷ Foreign & Commonwealth Office including Overseas Development Administration, The Government's Expenditure Plans 1995-96 to 1997-98, London: HMSO, 1995, p. 3.
- ⁸ Azərbaycan-Böyük Britaniya: əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq (1991-2001), Bakı, 2001.
- ⁹ Select Committee on Foreign Affairs Sixth Report, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmffaff/349/34902.htm>.
- ¹⁰ A UK Public Affairs Programme For The Government Of The Azerbaijan Republic, London, January 1995, p. 2.
- ¹¹ Mahmudlu Y.M. Azərbaycan diplomatiyası, Bakı, 1996; Взаимоотношения государств Азккюнлу и Сэфэвидов с западноевропейскими странами, Баку, 1991.
- ¹² Həsənov C.P. Ağ ləkələrin qara kölgəsi, Bakı, Gənclik, 1991; Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər), Bakı, Azərnəşr, 1993; Diplomatik əlaqələr, I hissə, Xalq qəzeti, 1992, 11 iyul.
- ¹³ Qasımov M.C. Beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycan məsələsi, Bakı, Azərnəşr, 1993; Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər), Bakı, Gənclik, 1996; Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri), Bakı, Mütərcim, 1997; Xarici dövlətlər və Azərbaycan (Aprel işğalından SSRİ yaradılana qədərki dövrdə diplomatik-siyasi münasibətlər), Bakı, Qanun, 1998; Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914-1918-ci illər), I hissə (1914-cü il avqust-1917-ci il oktyabr), Bakı, Qanun, 2000; Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914-1918-

- ci illər), II hissə (1917-ci il noyabr-1918-ci il noyabr), Bakı, Adiloğlu, 2000.
- 14 Nəsimzadə N. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920), Bakı, 1996.
 - 15 Tahirzadə Ə. Prezident Elçibəy, Bakı, Yeni Məsavət, 2001.
 - 16 Юсифзаде С.З. Первая Азербайджанская республика: история, события и факты англо-азербайджанских отношений, Баку, 1998.
 - 17 Həsənov Ə.M. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996), Bakı, 1998.
 - 18 Əhmədov B. XVII əsrin birinci yarısında İngiltərənin Şərq siyasəti, Bakı, 1998.
 - 19 Nəsirov E. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr, Bakı, 1999.
 - 20 Саядов С.А. Азербайджан: международные связи и взаимопонимание, Баку, Азернешр, 1991.
 - 21 Cafersoy N. Elçibey dönemi Azərbaycan dis politikası (Haziran 1992 – Haziran 1993), Ankara, 2001.
 - 22 Махмудов Я.М. Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сəфəвидов с западноевропейскими странами, Баку, 1991, с. 203.
 - 23 Mahmudlu Y.M. Azərbaycan diplomatiyası, Bakı, 1996, s. 188.
 - 24 Moskva kompaniyası, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, VII cild, Bakı, 1983, s. 71.
 - 25 Əhmədov B. XVII əsrin birinci yarısında İngiltərənin Şərq siyasəti, Bakı, 1998, s. 57-62.
 - 26 Yənə orada, s. 80-83.
 - 27 Энвергьзы И. Прикаспийская схватка нефтяных гигантов, ЭХО ПЛЮС, 2002, 6 июля.
 - 28 Shell prepares to lay bigger role in Caspian, The Azeri Times, July 27-August 8, 2000.
 - 29 The key role of the southern Caucasus in the formation of Royal Dutch Shell, Caspian Business News, No. 5, April 2002.
 - 30 Shell Azerbaijan. Experience, Technology, Responsibility, Partnership, Bakı, 2002.
 - 31 Энвергьзы И. Прикаспийская схватка нефтяных гигантов, ЭХО ПЛЮС, 2002, 6 июля.
 - 32 Qasımov M.C. Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914-1918-ci illər), I hissə (1914-cü il avqust-1917-ci il oktyabr), Bakı, Qanun, 2000, s. 67-68.

- 33 Yenə orada, s. 120.
- 34 Qasımlı M., İsmayılov S. Böyük Britaniyanın Azərbaycan siyasəti (1917-ci il noyabr – 1918-ci il sentyabr), 525-ci qəzet, 2002, 24 avqust.
- 35 Дарабади П. Англичане в Азербайджане /1918-1919 гг./, Азербайджан, 1992, 25-30 июня.
- 36 Юсифзаде С.З. Первая Азербайджанская республика: история, события и факты англо-азербайджанских отношений, Баку, 1998.
- 37 Həsənov C.P. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər), Bakı, Azərnəşr, 1993, s. 127.
- 38 Нурани, Алиев Н, «Английская игра», Эхо, 2002, 7 декабря.
- 39 Исмаилова Х. В Аллее шехидов устанавливают памятник британцам, Эхо, 2003, 12 сентября.
- 40 Terry D. Adams. Back to the Future. Britain, Baku Oil and the Cycle of History, Azerbaijan International, Autumn 1998.
- 41 Гасанлы Дж., Максвелл Н. Как английские войска покидали Баку, Зеркало, 2002, 11 мая.
- 42 Nəsbizadə N. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920), Bakı, 1996, s. 76-77.
- 43 Həsənov C.P. Göst. əsər, s. 250.
- 44 Гасанлы Дж., Максвелл Н. Göstərilən məqalə.
- 45 Həsənov C.P. Diplomatiə əlaqələr, I hissə, Xalq qəzeti, 1992, 11 iyul.
- 46 Qasımov M.C. Xarici dövlətlər və Azərbaycan (Aprel işğalından SSRİ yaradılana qədərki dövrdə diplomatik-siyasi münasibətlər), Bakı, 1998, s. 70.
- 47 Seyidova S.M. Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri (1920-1930-cu illər), Bakı, 1998, s. 85 və 110.
- 48 Саядов С.А. Азербайджан: международные связи и взаимопонимание, Баку, Азернешр, 1991, с. 112-113.
- 49 Bəhramov Tofiq Bəhram oğlu, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, II cild, Bakı, 1978, s. 154
- 50 A Glimpse Through the Century, Azerbaijan International, Winter 2000, p. 29.
- 51 Джабраилов Э. Встречи на Британской земле, Бакинский рабочий, 1978, 22 октября.
- 52 Абдуллаев К. Дни СССР в Великобритании, Вышка, 1978, 4 ноября,
- 53 Прием посла Великобритании, Бакинский рабочий, 1991, 2 апреля.

- 54 Böyük Britaniya diplomatları qəbul edilmişdir, Kommunist, 1991, 21 may.
- 55 States are recognized, The Daily Telegraph, January 1, 1992.
- 56 Duqlas Hoqqun sülh məramı, Xalq qəzeti, 1992, 12 mart.
- 57 Xalq qəzeti, 1992, 12 mart.
- 58 Diplomatik münasibətlər yaradılması haqqında memorandum imzalanmışdır, Xalq qəzeti, 1992, 13 mart.
- 59 Xalq qəzeti, 1992, 16 iyul.
- 60 BP in \$40 m Caspian oil project, The Daily Telegraph, September 8, 1992.
- 61 Qərbdə Azərbaycana etimad artır, Azərbaycan, 1992, 29 sentyabr.
- 62 "Düzgün yol tutduğumuza inanırıq", Azərbaycan, 1992, 29 sentyabr.
- 63 Azərbaycan Respublikasının və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının hökumətləri arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında birgə bəyannamə, "Azərbaycan diplomatiyası" (xüsusi buraxılış), 1993, No 1, s. 19.
- 64 Xalq qəzeti, 1992, 9 oktyabr.
- 65 New embassies, The Times, February 19, 1993.
- 66 İngiltərə səfiri deyir: Azərbaycana xüsusi rəğbətımız var, Azərbaycan, 1993, 23 fevral.
- 67 Azadlıq, 1993, 20 fevral.
- 68 Əbülfəz Elçibəyə Böyük Britaniya baş nazirinin məktubu, Azərbaycan, 1993, 21 mart.
- 69 Vəfa Quluzadə: "Ermənistan BMT TŞ-nın qərarına tabe olmasa, İraqa qarşı tətbiq edilmiş sanksiyalar ona qarşı da tətbiq edilə bilər", Azərbaycan, 1993, 5 may.
- 70 Rüşətoğlu Z. P. Hüseynov: "Belə gedərsə, Böyük Britaniya ən böyük partnyorumuz olacaq", Azərbaycan, 1993, 1 iyun.
- 71 Prezident İngiltərəyə iyunun son günündə gedəcək, Azadlıq, 1993, 1 iyun.
- 72 Britaniya hökuməti prezident Elçibəyi dəstəklədiyini bildirir, Azərbaycan, 1993, 23 iyul.
- 73 The Daily Telegraph, May 21, 1993.
- 74 Nəcəfov V. Ermənistan yenə də sülh danışıqlarını pozmağa çalışır, Azərbaycan, 1993, 22 iyul.
- 75 Nəcəfov V., Rüşətoğlu Z. D. Hoqq prezidentin qəbul etdiyi ilk rəsmi qonaq oldu, Azərbaycan, 1993, 13 oktyabr.

- 76 Дуглас Хогг: "С вами можно вступать в диалог", Бакинский рабочий, 1993, 14 октября.
- 77 Məmmədov E.C. Azərbaycan-Böyük Britaniya siyasi münasibətləri (1991-1997), "Tarix və onun problemləri", Bakı, 1997, No 2, s. 222.
- 78 Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev Duqlas Herdi qəbul etmişdir, Azərbaycan, 1994, 16 iyun.
- 79 Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a səfəri, Azərbaycan, 1994, 5 oktyabr.
- 80 Azərbaycan, 1992, 25 sentyabr.
- 81 Посол Азербайджана в Великобритании вручил верительные грамоты, Бакинский рабочий, 1994, 8 апреля.
- 82 Azərbaycan prezidenti Britaniya diplomatlarını qəbul etmişdir, Azərbaycan, 1994, 15 noyabr.
- 83 Həsənov Ə.M. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996), Bakı, 1998, s. 51.
- 84 Вышка, 1995, 17 ноября.
- 85 Торжественное открытие здания посольства Азербайджанской Республики в Лондоне, Вышка, 1995, 16 декабря.
- 86 Thomas Young. British Secretary of State Visits Azerbaijan, Azerbaijan International, Spring 1996.
- 87 Шарг, бюллетень № 520, 1996, 5 января.
- 88 Перегудов С.П. Великобритания после выборов 1997 года: обычная смена власти или прорыв в XXI век, Мировая экономика и международные отношения, 1998, № 3, с. 74.
- 89 Горностаев Д. Прорыв Энтони Блэра, Независимая газета, 1997, 5 мая.
- 90 <http://europa.ehu.unibel.by/leaders/>
- 91 Məmmədov E.C. Toni Bleyr, 525-ci qəzet, 2001, 8 dekabr.
- 92 Məmmədov E.C. Əməkdaşlığın yeni mərhələsi qarşısında (Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri), Azərbaycan, 1998, 19 iyul.
- 93 Azərbaycan-Böyük Britaniya: əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq (1991-2001), s. 129.
- 94 President Aliyev Visits the UK for the Second Time, Azerbaijan International, Autumn 1998.
- 95 Azərbaycan, 1998, 28 iyul.
- 96 Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı Baş Nazirinin dostluq münasibətləri və tərəfdaşlıq haqqında birgə bəyannaməsi, Xalq qəzeti, 1998, 28 iyul.

- 97 Azərbaycan, 2003, 2 may.
- 98 Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında partnyorluq münasibətlərinin genişləndirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Respublika, 1998, 26 avqust.
- 99 Azərbaycan, 1998, 11 sentyabr.
- 100 Azərbaycan, 1998, 28 oktyabr.
- 101 Xarici diplomatlarla görüşlər, Azərbaycan, 1995, 26 oktyabr.
- 102 www.fco.gov.uk/servlet/Servlet?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029394365&a=KCountryProfile&aid=1019233781986
- 103 http://www.fco.gov.uk/text_only/news/speechtext.asp?3088
- 104 AR XİN Birinci Ərazi İdarəsinin cari arxivi, "Böyük Britaniya" qovluğu.
- 105 Azərbaycan, 2001, 26 yanvar.
- 106 Тарвердиев Л. Азербайджанские военные обучаются в Великобритании и США, Эхо, 2002, 16 марта.
- 107 Azərbaycan, 2000, 29 iyul.
- 108 Azərbaycan, 2001, 28 fevral.
- 109 Azərbaycan, 2001, 8 iyun.
- 110 Azərbaycan, 2002, 11 aprel.
- 111 Эхо, 2002, 6 ноября.
- 112 Azərbaycan İngiltərənin obyektivliyinə bel bağlayır, Azərbaycan, 1993, 1 iyun.
- 113 Harold Elliston: "Məqsədimiz Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaqdır", Azərbaycan, 1993, 1 iyun.
- 114 Monitoring Report, June 7, 1993.
- 115 Сохранять приверженность демократии, Бакинский рабочий, 1993, 21 сентября.
- 116 Гейдар Алиев: "Великобритания является важнейшим партнером Азербайджана", Бакинский рабочий, 1993, 16 ноября.
- 117 Azərbaycan, 1994, 26 fevral.
- 118 Azərbaycanla Böyük Britaniya arasında əlaqələr möhkəmlənir və inkişaf edir, Azərbaycan, 1994, 14 sentyabr.
- 119 Böyük Britaniya Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir, Azərbaycan, 1994, 31 may.
- 120 Azərbaycan, 1995, 12 may.

- 121 Azərbaycan, 1995, 14 dekabr.
- 122 Azərbaycan, 1996, 27 mart.
- 123 Azərbaycan, 1996, 26 may.
- 124 Millət vəkilləri Böyük Britaniyada, Xalq qəzeti, 1997, 11 fevral.
- 125 Həsənli Ş. "Böyük Britaniyada tarixi hadisənin şahidi olduq", Xalq qəzeti, 1997, 8 may.
- 126 Azərbaycan, 1997, 2 dekabr.
- 127 Xalq qəzeti, 1998, 5 avqust.
- 128 All-Party Groups In The House Of Commons: Country Groups. <http://www.parliament.uk/commons/lib/apg2.pdf>
- 129 Milli Məclisdə qəbul, Azərbaycan, 1998, 11 oktyabr.
- 130 Milli Məclisdə qəbul, Azərbaycan, 1999, 11 fevral.
- 131 Select Committee on Foreign Affairs Sixth Report on South Caucasus and Central Asia, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfa/349/34902.htm>
- 132 Foreign Affairs Committee. Sixth Report. Session 1998–99. South Caucasus and Central Asia. Response of the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, October 1999.
- 133 Azərbaycan, 1999, 12 avqust.
- 134 AR XİN Birinci Ərazi İdarəsinin cari arxivi, "Böyük Britaniya" qovluğu.
- 135 Azərbaycan, 2000, 21 və 23 sentyabr.
- 136 Azərbaycan, 2002, 13 aprel.
- 137 Azərbaycan 2002, 30 avqust.
- 138 Монитор, 2003, № 18, 17 мая.
- 139 Azərbaycan 2002, 1 iyun.
- 140 Azərbaycan 2002, 14 sentyabr.
- 141 Azərbaycan 2002, 6 oktyabr.
- 142 Azərbaycan 2002, 11 oktyabr.
- 143 Azərbaycan 2002, 20 noyabr.
- 144 Оруджев Р. Муртуз Алескеров в Лондоне, Эхо, 2003, 12 марта.
- 145 Quliyev C. Parlament nümayəndə heyətinin Böyük Britaniyaya səfəri, Azərbaycan, 2003, 12, 13, 15 və 16 aprel.
- 146 Azərbaycan, 2003, 3 sentyabr.
- 147 Алиев Н., Гамидов Г. Ситуация в азербайджанском футболе обсуждает уже британский парламент, Эхо, 2003, 1 мая.

- 148 Пашаева Г. Карабахский конфликт: есть ли выход из тупика? Центральная Азия и Кавказ, 1999, № 5, с. 77-82.
- 149 Шукуров И. Карабахский узел, Yurd, 1992, № 1, с. 12-16.
- 150 Böyük Britaniyanın diplomatları qəbul edilmişdir, Kommunist, 1991, 21 may.
- 151 Əzizəgaoğlu V. Duqlas Hoqq: "Sərhədlərin toxunulmazlığı əsas amildir", Xalq qəzeti, 1992, 13 mart.
- 152 Army tells Armenia to free men, The Times, March 12, 1992.
- 153 Глазами английского репортера, Бакинский рабочий, 1991, 12 февраля.
- 154 Azərbaycan prezidentinin İngiltərə jurnalistləri ilə söhbəti, Komminist, 1991, 9 may.
- 155 İngilis jurnalistlərinin gördükləri, Xalq qəzeti, 1992, 10 mart.
- 156 Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəy, Xalq qəzeti, 1992, 30 sentyabr.
- 157 Azərbaycan, 1993, 9 aprel.
- 158 Azərbaycan, 1993, 16 aprel.
- 159 Azərbaycan, 1993, 30 iyul.
- 160 Böyük Britaniya nümayəndə heyəti Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edir, Azərbaycan, 1993, 10 aprel.
- 161 Cafersoy N. Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikası (Haziran 1992 – Haziran 1993), Ankara, 2001, s. 87.
- 162 Qasimov M.C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər), Bakı, Gənclik, 1996, s. 111.
- 163 Yənə orada, s. 116.
- 164 Алескероглу Ф. Джон Мейджор: "Избрание Г.Алиева окажет влияние на ситуацию во всем мире", Азербайджан, 1993, 16 октября.
- 165 Xalq qəzeti, 1993, 2 noyabr.
- 166 Azərbaycan, 1994, 25 fevral.
- 167 Azərbaycan, 1995, 12 may.
- 168 Azərbaycan, 1995, 13 dekabr.
- 169 Azərbaycan, 1996, 5 yanvar.
- 170 Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri ilə görüşü, Azərbaycan, 1996, 1 may.
- 171 Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri ilə görüşü, Azərbaycan, Azərbaycan, 1996, 10 dekabr.

- 172 Həsənov Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996), Bakı, 1998, s. 259.
- 173 Azərbaycan-Böyük Britaniya: əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq (1991-2001), s. 324.
- 174 Select Committee on Foreign Affairs Sixth Report on South Caucasus and Central Asia,
<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfa/349/34902.htm>
- 175 Xalq qəzeti, 2000, 21 dekabr.
- 176 All-Party Groups In The House Of Commons: Country Groups, 30 July 2003,
<http://www.parliament.uk/documents/upload/apg2.pdf>
- 177 Baronessa Koks Qarabağda nə itirib? Bakı, 1991, 21 oktyabr.
- 178 Şərifov A. Amerikada da Qarabağdan danışılar, Xalq qəzeti, 1991, 1 noyabr.
- 179 Böyük Britaniya parlamentinə, Xalq qəzeti, 1992, 12 fevral.
- 180 The Times, March 4, 1992.
- 181 The Baroness who braves the bombs, For A Change, November/December 1992, p. 13.
- 182 Правительство Великобритании сожалеет, Бакинский рабочий, 1993, 25 сентября.
- 183 Aslanov A. Respublika prezidenti Heydər Əliyevin Böyük Britaniyaya rəsmi səfəri, Xalq qəzeti, 1994, 1 mart.
- 184 Məmmədov E. Baronessa Koksun Qarabağ sərgüzəştləri, Qanun, 2000, No 4 (72), s. 15.
- 185 Баронесса Кокс продолжает выступать в защиту армянских оккупантов, Хабар-Сервис, 1994, 19 июля.
- 186 Керолайн Кокс получила приглашение посетить Азербайджан, Азербайджан, 1994, 23 июля.
- 187 International Herald Tribune, November 21, 1994.
- 188 Letter from the Chairman, Mr. David Atkinson, to the Baroness Cox, House of Lords, November 21, 1994, AR XİN Birinci Ərazi İdarəsinin cari arxivi, "Böyük Britaniya" qovluğu.
- 189 Report on the humanitarian situation of the refugees and displaced persons in Armenia and Azerbaijan, Doc. 7250, February 14, 1995.
- 190 CSW - Board of Management, www.csw.org.uk/Board.htm
- 191 Məmmədli E. İngilis xanımının Qarabağ sərgüzəştləri, Fə dai, 2003, 19-24 iyul.

- 192 Оруджев Р. Группа лордов нарушила госграницу Азербайджана, Эхо, 2002, 5 ноября.
- 193 Эхо, 2002, 7 ноября.
- 194 <http://www.gomidas.org/events/9dec01r.htm>
- 195 <http://www.gomidas.org/events/marx.htm>
- 196 http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.218/current_category.7/affirmation_detail.html
- 197 http://www.azembassy.com/confi/CE_doc9066.htm
- 198 Юсифоглу Н. День Азербайджана в ПАСЕ, Эхо, 2002, 28 июня.
- 199 Рзаев И. Терри Дэвис от всех ушел, Эхо, 2003, 16 апреля.
- 200 All-Party Groups In The House Of Commons: Country Groups, 30 July 2003, <http://www.parliament.uk/documents/upload/apg2.pdf>
- 201 Akifqızı Ş. İngilis jurnalisti münəqişənin sülh yolu ilə həllini məqbul sayır, 2003, 25 aprel.
- 202 Эхо, 2003, 17 мая.
- 203 Britain 1995. An Official Handbook. London HMSO, 1994, p. 251.
- 204 Oil In The World, Caspian Energy, Spring 2000, No. 1, p. 75.
- 205 Britain 1995, p. 254.
- 206 <http://www.ramco-plc.com/sections/about/history.htm>
- 207 Yunusov A. Azərbaycan, neft və əcnəbi şirkətlər, Azərbaycan, 1993, 27 iyul.
- 208 "Penzoyl/Remko" alyansı fəaliyyətə başlayır, Xalq qəzeti, 1992, 27 iyun.
- 209 Nizam R. Portrait of an energy industry giant, The Earth Times, June 1-15, 1997.
- 210 Azərbaycan SSR prezidenti yanında qəbul, Kommunist, 1991, 9 yanvar.
- 211 Встреча у президента республики, Баку, 1991, 21 октября.
- 212 Chronology of Oil Contract between SOCAR and Foreign Oil Companies for the Offshore Fields of Azery, Chirag and Guneshi, Azerbaijan International, Winter 1994.
- 213 Həyat, 1992, 18 iyul.
- 214 Həyat, 1992, 10 sentyabr.
- 215 Тимошкина Н. Баронесса Тэтчер, "Бритиш Петролеум" и Каспийская нефть, "We/Мы", 1992, октябрь, № 16.
- 216 Sivell G. BP takes a dip in the Caspian Sea, The Times, September 8, 1992.

- 217 Tahirzadə Ə. Prezident Elçibəy, Bakı, Yeni Məsəvat, 2001, s. 119.
- 218 AR XİN Beynəlxalq İkitərəfli İqtisadi Münasibətlər İdarəsinin cari arxivi, "Böyük Britaniya" qovluğu.
- 219 Aybəniz. 1993...İyun...Londonda keçirilməli olan danışıqlar baş tutmadı..., Ulus, 2000, 12 aprel.
- 220 "Bi-Pi" şirkətinin dəvəti ilə, Azərbaycan, 1992, 5 dekabr.
- 221 Azərbaycanda satış bazarı arayırlar, Azərbaycan, 1993, 25 may.
- 222 Шорохов В.В. Нефть и политика Азербайджана. Исследование ЦМИ МГИМО № 9, Москва. 1997, с.10.
- 223 Nəsirov E. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr, Bakı, 1999, s.17.
- 224 Qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığı hərtərəfli genişləndirməli, Azərbaycan, 1994, 24 may.
- 225 Donovan P. Boost for exports as BP wins share of oil bonanza, The Guardian, September 21, 1994.
- 226 Sagheb N., Javadi M. Azerbaijan's "Contract of the Century" Finally Signed with Western Oil Consortium, Azerbaijan International, Winter 1994.
- 227 Azərbaycan öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyur, Xalq qəzeti, 1994, 23 sentyabr.
- 228 Azərbaycan, 1995, 24 yanvar.
- 229 Bakıda "Xəzərneftqaz-95" beynəlxalq sərgisi açılmışdır, Azərbaycan, 1995, 24 may.
- 230 http://www.shell.com/home/Framework?siteId=royal-en&FC1=&FC2=%2FLeftHandNav%3FLeftNavState%3D1&FC3=%2Froyal-en%2Fhtml%2Fiwgen%2Fabout_shell%2Fwho_we_are%2Fhistory_of_Shell.html&FC4=&FC5=
- 231 The key role of the southern Caucasus in the formation of Royal Dutch Shell, Caspian Business News, Special Edition No. 5, April 2002.
- 232 Azərbaycan, 1995, 14 yanvar.
- 233 Azərbaycan, 1995, 7 fevral.
- 234 Переговоры в Лондоне, Гюнай, 1995, 30 ноября.
- 235 Mirzəbəyli İ. Azərbaycan-Böyük Britaniya: Əməkdaşlıq imkanlarından istifadə edilir, Xalq qəzeti, 1997, 31 yanvar.
- 236 Гулузаде К. Хороших политических отношений недостаточно, Зеркало, 1997, 1 февраля.
- 237 Azərbaycan, 1997, 29 yanvar.

- 238 Xalq qəzeti, 1997, 5 iyun.
- 239 "The FCO's Role In Trade Promotion", Speech By FCO Minister Of State, John Battle, To The FCO/CBI "Open For Business" Seminar, Aberdeen, Wednesday 15 March 2000, <http://195.166.119.98/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391647&a=KArticle&aid=1013618402812>
- 240 Azərbaycan, 1998, 3 iyun.
- 241 Azərbaycan 1997, 7 oktyabr.
- 242 В XX веке ГНКAP удалось заложить основу для реализации проектов мирового значения, Caspian Energy, 2000, № 4, с. 14-19.
- 243 Beeston R. Britain vies for oil billions in Caspian boom, The Times, November 14, 1997.
- 244 Шихалиева С., Рустамзаде П. Би-Пи/Статойл: вкладывая в будущее, Panorama daily, 1998, 18 июля.
- 245 Azərbaycan, 1998, 31 mart.
- 246 Caspian contracts for British business, <http://www.fco.gov.uk/news/newstext.asp?1329>.
- 247 The future of the Oil Industry in Azerbaijan, SOCAR-State Oil Company of Azerbaijan Republic, Baki, 2002, p. 17.
- 248 Rashid Javanshir. Azerbaijan Oil Contracts - Inam, Azerbaijan International, Autumn 1998.
- 249 Sadiqlı F. "Inam" strukturunun "sirləri" açılacaq, Azərbaycan, 2003, 10 yanvar.
- 250 В XX веке ГНКAP удалось заложить основу для реализации проектов мирового значения, Caspian Energy, № 4, 2000, с. 14-19
- 251 Кесамански П., Аббсов Ш. Сенсация мирового бизнеса- "BP" и "Амосо" объединились! Зеркало, 1998, 15 августа.
- 252 Azərbaycan, 1999, 2 və 3 iyun.
- 253 Azərbaycan, 1999, 22 sentyabr.
- 254 Azərbaycan, 2000, 8 iyun.
- 255 Azərbaycan, 2001, 8 may.
- 256 Azərbaycan, 2001, 16 may.
- 257 Azərbaycan, 2001, 6 iyun.
- 258 Azərbaycan, 2001, 23 iyun.
- 259 Оруджев Р. В шаге от войны на Каспии, Эхо, 2001, 24 июля.
- 260 Оруджев Р. Англичан, похоже, припугнули, Эхо, 2001, 25 июля.
- 261 Беокагагызы Н. Интерес британских компаний к Азербайджану растёт, Эхо, 2002, 15 февраля.

- 262 Britaniya və Azərbaycan sahibkarlarının əməkdaşlığı genişlənir, Azərbaycan, 2002, 20 fevral.
- 263 Беокагагызы Н. Нефтегазовые проекты в Азербайджане, Северном море и на Аляске, Эхо, 2002, 25 мая.
- 264 Аббасов Ш. 45 азербайджанских граждан работают на компанию bp в Великобритании, Эхо, 2002, 1 июня.
- 265 Caspian Oil And Gas 2002. Last Chance To Attend..., Pipeline, June 2002, p. 13.
- 266 Böyük Britaniya Azərbaycanla ikitərəfli əlaqələrin genişləndirilməsində maraqlıdır, Azərbaycan, 2002, 6 iyun.
- 267 Нурани. Британское управление Нефтяным Фондом, Эхо, 2002, 19 июня.
- 268 Фахри Э. Президент принял главу bp, Эхо, 2003, 27 мая.
- 269 Гулиева Н. Свершилось, Эхо, 2002, 19 сентября.
- 270 bp in Azerbaijan, Baki, 2002, p. 10-11.
- 271 Safe, Silent and Unseen, Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project, March 2003, p. 4.
- 272 Commercial Ties Consolidate Close Relations, Minister, Azerbaijan Times, Vol 3, No. 1, January 2000.
- 273 Britain's Developing Relationship With Azerbaijan, Speech by FCO Minister of State, Keith Vaz, at the Royal United Services Institute for Defence Studies Seminar "Azerbaijan: into the 21st century", London, Tuesday 7 December 1999, http://www.fco.gov.uk/text_only/news/speechtext.asp?3088.
- 274 The Caspian Region: UK and International Priorities, Speech by FCO Minister of State, Keith Vaz, to the "Political and economic prospects in the Caspian sea region" conference, Wilton Park, Thursday 9 March 2000, http://www.fco.gov.uk/text_only/news/speechtext.asp?3396.
- 275 The Foreign Affairs Select Committee's Sixth Report on South Caucasus and Central Asia, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfaff/349/34902.htm>.
- 276 Eqqar T. Cənubi Xəzər nefti realıqdır, Xalq qəzeti, 1999, 25 iyun.
- 277 В ближайшие 5 лет bp инвестирует в Азербайджан около 15 млрд. долларов, Зеркало, 2001, 23 июня.
- 278 Исмаилова Х. Сərə о трубопроводе, Эхо, 2002, 21 сентября.
- 279 Tahirzadə Ə. Prezident Elçibəy, s. 241.

- 280 Эхо, 2002, 15 ноября.
- 281 The future of the Oil Industry in Azerbaijan, SOCAR-State Oil Company of Azerbaijan Republic, Baki, 2002, p. 12.
- 282 Azərbaycan, 1998, 5 noyabr.
- 283 The Oil and Gas Industry of Azerbaijan, SOCAR, 3-rd Edition, p. 29.
- 284 Azərbaycan-Böyük Britaniya: əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq (1991-2001), s. 358.
- 285 bp in Azerbaijan, p. 10-11.
- 286 <http://www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/btc.asp>
- 287 Between two seas. Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project, June 2002, p. 27.
- 288 Between Two Seas. Progress on the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project, Autumn 2002, p. 4.
- 289 Мустафаева С., Гулиева Н., Рамизоглу Н. «Война» против Баку-Тбилиси-Джейхан продолжается, Эхо, 2002, 31 октября.
- 290 http://www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/BTC_ProjectParticipants.asp
- 291 Safe, Silent and Unseen, Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project, March 2003, p. 17-19.
- 292 Гулиева Н. Баку-Тбилиси-Джейхан «глазами очевидца», Эхо, 2003, 24 мая.
- 293 Azərbaycan, 2003, 24 may.
- 294 Керимов С. bp по прежнему под ударом, Эхо, 2002, 29 октября.
- 295 Мустафаева С., Ахмедов Р. Контратака..., Эхо, 2002, 2 ноября.
- 296 Мамедзаде Г. Азербайджан не боится претензий Туркменистана, Эхо, 2001, 19 мая.
- 297 <http://www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/SCP.asp>
- 298 The Baku-Jeyhan oil pipeline and Transcaspian gas pipeline, SOCAR-State Oil Company of Azerbaijan Republic, Baki, 2002, p. 19.
- 299 Sangachal Breaks the Ground for Expansion Works, Energy, Ecology, Economy, No. 11-12, 2002, p. 7.
- 300 Гулиева Н. По проекту «Шахдениз» подписаны четыре соглашения, Эхо, 2002, 22 февраля.
- 301 "Şahdəniz" in işlənməsinə qərar verildi, Azərbaycan, 2003, 28 fevral.
- 302 Azərbaycan iri sərmayələr qarşısında, Banklar və Biznes, 2003, May, No. 1, s. 49.
- 303 BP in the Caspian region. From vision to reality (brochures).

- 304 Ramco agrees US\$150 million (£100 million) disposal of its 2.0825% carried interest in Azeri-Chirag-Gunashli field, offshore Azerbaijan,
http://www.ramco-plc.com/sections/press/p_170700.htm
- 305 Hasanov J. Ramco bows out from Muradkhanli, Caspian Business News, November 27, 2001.
- 306 Şahin. Möhtəşəm qayıdış, Azadlıq, 2000, 29-31 avqust.
- 307 Azərbaycan, 1993, 3 fevral.
- 308 Əsas: Azərbaycanın xarici ticarəti. 1992-1996-cı illər. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 1997; Azərbaycanın xarici ticarəti. 1994-1998-ci illər. Statistik məcmuə. ARDSK, Bakı, 1999; Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2002, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002; Azərbaycanın xarici ticarəti 1997-2001, Statistik məcmuə, Bakı, 2002; Azərbaycanın xarici ticarəti 1998-2002, Statistik məcmuə, Bakı, 2003; ; Azərbaycanın xarici ticarəti 2003 yanvar-may, Statistik məcmuə, Bakı, 2003.
- 309 Azərbaycan Respublikası hökuməti və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökuməti arasında investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında saziş, Azərbaycan, 1996, 28 mart.
- 310 The Principles Of A Modern British Foreign Policy, Speech By The Prime Minister, Mr Tony Blair, At The Lord Mayor's Banquet, Guildhall, London, 10 November 1997,
<http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391647&a=KArticle&aid=101361839280>
- 311 Əsas: Azərbaycanın İqtisadi İcmalı, TASİS Avropa Ekspertiza Xidməti, Rüblük bülleten, iyul-dekabr 1999, s. 72; Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Beynəlxalq Kredit və Xarici İnvestisiyalar İdarəsinin məlumatı; Bağırov S. Azərbaycan: Bazar iqtisadiyyatına gedən çətin yol, Müstəqilliyimizin on ili: uğurlarımız, itkilərimiz, Bakı, 2003, s. 251.
- 312 Наби-заде Б. "Британский банк Ближнего Востока" открыл офис в Баку, Зеркало, 1996, 17 августа.
- 313 HSBC Group History, p. 4,
http://www.hsbc.com/code/tools/site/Renderer.jhtml?cp=/public/groupsite/about_hsbc/en/history_of_the_hsbc_group

up.html&bu=groupsite&toolName=about_hsbc&ln=en&isPc
=false&pId=db731400-eb88-11d6-bc4f-080020c629df

314 Ibid, p. 20.

315 The Foreign Affairs Committee's Report on South Caucasus
and Central Asia,
[http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cm
select/cmfaff/349/34902.htm](http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfaff/349/34902.htm).

316 Дэвид Стерн. Закрытие банка служит еще одним свидетельством
сложной деловой конъюнктуры в Азербайджане,
[http://www.eurasianet.org/russian/departments/business/articles/eav0701
02ru.shtml](http://www.eurasianet.org/russian/departments/business/articles/eav070102ru.shtml)

317 Ramco Hosts High-Level Baku Symposium,
http://www.ramco-plc.com/sections/press/p_180100.htm

318 Londonda "Azərbaycanda sərmayə imkanları" mövzusunda
seminar keçirilmişdir, Azərbaycan, 2003, 25 aprel.

319 Старостина Е. Azericard переходить в собственность НБА, Зеркало,
2001, 3 марта.

320 Azərbaycan-Böyük Britaniya: İqtisadi əməkdaşlıq
möhkəmlənir, Azərbaycan, 1996, 9 oktyabr.

321 Britaniya biznesmeni və siyasətçisi qəbul edilmişdir,
Azərbaycan, 1994, 29 iyul.

322 Azərbaycan, 1997, 29 yanvar.

• 323 Askerov F. Anglo-Azeri insurer ups capital, Caspian
Business News, October 9, 2002,

324 Азизов А. Минфин подводит итоги «страхового» года, Зеркало,
2002, 27 апреля.

325 Гулузаде К., Исаев И. Создана азербайджано-британская страховая
компания, Зеркало, 1996, 18 октября.

326 AR XİN Birinci Ərazi İdarəsinin cari arxivi, "Böyük
Britaniya" qovluğu.

327 [http://www.ey.com/global/content.nsf/International/
About_EY_-_Key_Facts_and_Figures_-_History](http://www.ey.com/global/content.nsf/International/About_EY_-_Key_Facts_and_Figures_-_History)

328 Azərbaycan, 2002, 17 iyul.

329 [http://www.pwcglobal.com/gx/eng/about/press-
rm/fact.html](http://www.pwcglobal.com/gx/eng/about/press-rm/fact.html)

330 Tağıyeva N. İngilis-amerikan şirkətləri Azərbaycanda,
Panorama, 1996, 10 avqust.

331 Гасанов Э. Вчера в Азербайджан доставлена первая партия
приватизационных чеков, ANS-Press бюллетень № 436 (1498), 1996,
22 ноября.

- 332 Securities Research Associated будет реализовывать проект
ТАСИС, Деловой Азербайджан, 2003, 15-22 апреля.
- 333 Azərbaycan, 1992, 30 sentyabr.
- 334 Vidadioglu K. Böyük Britaniya Azərbaycanda 17 milyon
dollardan yuxarı məbləğdə kredit xəttini sığortalamağa
hazırdır, Ayna, 1996, 5 oktyabr.
- 335 Səfərli M. "Azal" maliyyə problemlərini həll edir, Xalq qəzeti,
1996, 17 oktyabr.
- 336 Azərbaycan, 1999, 2 oktyabr.
- 337 Cəfərov E. "AzAL" Birləşmiş Krallığın Aviasiya İdarəsi ilə
memorandum imzalayıb, Yeni Azərbaycan, 2000, 7 iyul.
- 338 Rəhimova Y. "British Airways" uçuşların sayını artırır,
Azərbaycan, 2001, 7 aprel.
- 339 Xalq qəzeti, 1992, 9 iyun.
- 340 AR XİN Beynəlxalq İkitərəfli İqtisadi Münasibətlər
İdarəsinin cari arxivi, "Böyük Britaniya" qovluğu.
- 341 Бакинский рабочий, 1994, 25 февраля.
- 342 Bakı və London arasında birbaşa rabitə xətti açılmışdır,
Azərbaycan, 1994, 29 iyun.
- 343 Azərbaycan, 1994, 28 dekabr.
- 344 Велиева З. "АзЕвроТел"-это прогресс, это будущее системы связи,
Вышка, 1996, 28 июня.
- 345 Azərbaycan, 1995, 15 noyabr.
- 346 Azərbaycan, 1996, 13 may.
- 347 <http://az.azeurotel.com/company/index.html>
- 348 <http://www.azeut.com/>
- 349 Azərbaycan, 1994, 9 iyul.
- 350 Бакинский рабочий, 2000, 18 января.
- 351 Расулзаде З. В Баку прибудет президент компании Morrison, Эхо,
2001, 15 сентября.
- 352 Робби Дэвидсон: «По сравнению с Азербайджаном в Грузии более
благополучный деловой рынок», Эхо, 2002, 4 января.
- 353 Caspian Oil And Gas Exhibition And Conference 2002, p. 5.
- 354 Bakutel News, 2002, 9-11 октября.
- 355 Cəfərov P. ...Azərbaycan gömrük xidmətinin müasir
dünyanın tələblərinə cavab verə biləcək bir quruma
çevriləcəyi gün uzaqda deyil, Gömrük xəbərləri, 1997, 24
iyul.
- 356 Azərbaycan, 1994, 28 dekabr.
- 357 Tanrıverdiyev V. Gəncədə ingilislər bir çıraq yandırmaq
istəyirlər..., Panorama, 1996, 26 oktyabr.

- 358 Trend, 1997, mart.
- 359 Гулиева Н. Targol расплатилась за «Азерборы», Эхо, 2003, 26 марта.
- 360 Bayramov Ə. Azərbaycan kəndinin nemətləri Böyük
Britaniyanın Kral Beynəlxalq Sərgisində, Xalq qəzeti, 1998,
26 iyul.
- 361 Президент Азербайджана в Лондоне, Гюнай, 1995, 2 декабря.
- 362 Azərbaycan, 1996, 11 iyul.
- 363 Azərbaycan, 1996, 6 iyun.
- 364 Azernews, 9-15 October, 2002.
- 365 Azərbaycan, 1996, 25 oktyabr.
- 366 Беюкагагызы Н. Интерес британских компаний к Азербайджану
растет, Эхо, 2002, 15 февраля.
- 367 "Developing Trade For A Stable And Prosperous Russia",
Speech by Baroness Symons, FCO and DTI, Minister of
State (for Trade) at Russo-British Chamber of Commerce,
London, 27 March 2002,
[http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMar
ket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=
1007029391647&a=KArticle&aid=1017819181702](http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391647&a=KArticle&aid=1017819181702).
- 368 <http://www.tradepartners.gov.uk>
- 369 [http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=
OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=
Page&cid=1007029394365&a=KCountryProfile&aid=10192
33781986](http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029394365&a=KCountryProfile&aid=1019233781986)
- 370 Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 1996-cı ildəki fəaliyyəti
haqqında hesabat, Bakı, 1997, s. 57.
- 371 Azərbaycan geoloqlarının "Bi-Pi" ilə birgə ekspedisiyası,
Azərbaycan, 1993, 3 sentyabr.
- 372 Böyük Britaniyaya səfər başa çatmışdır, Azərbaycan, 1992,
11 dekabr.
- 373 Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin nümayəndələrinin Böyük
Britaniyaya səfəri, Azərbaycan, 1995, 23 fevral.
- 374 <http://www.britcoun.org/who/history.htm>
- 375 Creating Partnership between Britain and Azerbaijan,
British Council (brochure).
- 376 Əliyev Z. London Azərbaycan xalçasını alqışlayır, Xalq
qəzeti, 1991, 3 oktyabr.
- 377 Azərbaycan xalçası Londonda, Azərbaycan, 1993, 8 iyul.
- 378 Böyük Britaniyada Azərbaycan mədəniyyət günləri,
Azərbaycan, 1994, 23 noyabr.

- 379 Мамедов Р. В Лондоне завершилась выставка работ Исмаила Мамедова, Зеркало, 2001, 27 июля.
- 380 Азербайджанская скульптура покоряет Лондон, Panorama, 1998, 13 января.
- 381 Xalq qəzeti, 1998, 6 avqust.
- 382 İngilis musiqisi konserti, Azərbaycan, 1998, 16 dekabr.
- 383 Azərbaycan bəstəkarının Londonda yaradıcılıq gecəsi, Azərbaycan, 1999, 20 may.
- 384 "Vision of Britain. Azerbaijan and Britain into the new Millenium" (brochure).
- 385 Azərbaycan, 1999, 13 oktyabr.
- 386 Мадатова А. В Баку выступают братские музыканты, Зеркало, 2000, 1 декабря.
- 387 Məşhur Britaniya pianoçusu Daniyel Qrinvud Bakıdadır, Azərbaycan, 2001, 6 dekabr.
- 388 Асадова И. Второй визит британского романтика, Эхо, 2002, 15 ноября.
- 389 Асадова И. «Я ехал не в незнакомый город...», Эхо, 2002, 25 сентября.
- 390 Pukhayeva O. L.O.V.E. is as a fever, CBN Extra, 26 June, 2003.
- 391 Асадова И. Энн Дозэрти покинула Азербайджан, Эхо, 2003, 5 марта.
- 392 <http://www.bbc.co.uk/thenandnow/history/1920s-1.shtml>
- 393 <http://www.bbc.co.uk/thenandnow/history/1930sn.shtml>
- 394 Нурани, В эфире-Азербайджанская служба Би-Би-Си, Бакинец, 1994, 17-27 декабря.
- 395 Azərbaycan, 1995, 15 dekabr.
- 396 Гюнай, 1996, 8 февраля.
- 397 Azərbaycan, 1996, 25 mart.
- 398 Azərinformda görüş, Xalq qəzeti, 1992, 24 aprel
- 399 Əsas: Xaricdə yaşayan həmvətənlərlə Azərbaycan mədəni əlaqələr cəmiyyəti-"Vətən" Cəmiyyətinin məlumatları.
- 400 Abbashlı R. Qulamrza Təbrizi Londonu Bakı ilə müqayisə etmir, çünki bura vətəndir, Azərbaycan, 2000, 15 fevral.
- 401 Əzizov V. Nottingemli ağsaqqal, Xalq qəzeti, 1992, 5 sentyabr.
- 402 Azərbaycan, 1994, 26 fevral.
- 403 AR XİN Birinci Ərazi İdarəsinin cari arxivi, "Böyük Britaniya" qovluğu.
- 404 Ramco Book on Azerbaijan, Azerbaijan International, Spring 2001.

- 405 Tamara Draqadze: "Kommunizm dirilməz", Azərbaycan,
1993, 21 aprel.
- 406 <http://www.vatan.org.uk>
- 407 Əmiraslanova Y. Azərbaycan-Böyük Britaniya gənclər
cəmiyyəti Azərbaycanın dərdlərini dünyaya danışır,
Azərbaycan, 2001, 28 noyabr.
- 408 Xocalı faciəsi Londonda, Azadlıq, 2002, 28 fevral.
- 409 Дискуссия в Лондонской школе экономики, Эхо, 2002, 28 марта.
- 410 МИД Великобритании выразил отношение к ходжалинской
трагедии, Эхо, 2003, 7 мая.
- 411 Azərbaycan, 2001, 11 noyabr.
- 412 [www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/
Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=
1007029394365&a=KCountryProfile&aid=1019233781986](http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029394365&a=KCountryProfile&aid=1019233781986)
- 413 İsmayilov S. Londonda şəfa tapdılar, Kommunist, 1991, 15
may.
- 414 Алиева Э. Их ждут в Лондоне, Бакинский рабочий, 1991, 26 апреля.
- 415 The Times, April 15, 1993.
- 416 Azərbaycan, 1993, 11 sentyabr.
- 417 Binyon M. Britain bolsters aid to Baku, The Times,
February 25, 1994.
- 418 Həsənov M. Səfirlik yardım edir, Azərbaycan, 1993, 22
dekabr.
- 419 Гюнай, 1994, 22 октября.
- 420 Azərbaycan, 1995, 20 yanvar.
- 421 Вышка, 1995, 17 ноября.
- 422 Посол Великобритании Томас Янг: проблемы Азербайджана не
забыты в Лондоне – выделен один миллион долларов, Вышка, 1995,
8 апреля.
- 423 Зеркало, 1996, 26 октября.
- 424 Зеркало, 1997, 15 февраля.
- 425 Britaniya hökumətinin humanitar yardımı, Azərbaycan,
1997, 12 mart.
- 426 Бакинский рабочий, 1997, 22 июля.
- 427 Зеркало, 1997, 26 июля.
- 428 Баннаева Н. Гости из Лондона посетили мини-детсад, Эхо, 2002, 15
июня.
- 429 AR XİN Birinci Ərazi İdarəsinin cari arxivi, "Böyük
Britaniya" qovluğu.
- 430 Небанковские кредитные организации в ожидании снижения
лицензионной платы, Деловой Азербайджан, 2003, 15-22 апреля, с. 7.

- 431 Гаджли М. В Азербайджан прибывают английские «зеленые богини», Бакинский рабочий, 1996, 25 июня.
- 432 UK funding for mine clearance, Caspian Business News, 2 June, 2003.
- 433 US, British embassies call for free and democratic elections, Azernews, August 20-26, 2003.
- 434 Рагимов Г. Великобритания-Азербайджан: Перспективы развития двухсторонних отношений, Бакинский рабочий, 1997, 15 апреля.
- 435 Посол Великобритании рассказал о проблемах азербайджанской экономики, Эхо, 2002, 13 июня.
- 436 Нурани. «Мое «пока» будет продолжаться до октября, Эхо, 2003, 17 мая.
- 437 Робби Дэвидсон: «По сравнению с Азербайджаном в Грузии более благополучный деловой рынок», Эхо, 2002, 4 января.
- 438 The Foreign Affairs Committee's Report on South Caucasus and Central Asia,
<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfaaff/349/34902.htm>.
- 439 Дэвид Стерн. Закрытие банка служит еще одним свидетельством сложной деловой конъюнктуры в Азербайджане,
<http://www.eurasianet.org/russian/departments/business/articles/eav070102ru.shtml>
- 440 Видадиогул К., Мирзаханоглы И. Новый азербайджанский консорциум – «Мобил-Рэмко-Тоталь»: одна голова хорошо, а три еще лучше, Зеркало, 1996, 18 октября.
- 441 Azərbaycan, 1996, 25 mart.
- 442 Kelsey T. British mercenaries for Azeri war, The Independent, January 24, 1994.
- 443 The Independent, February 3, 1994.
- 444 BP accused of backing "arms for oil" coup, The Sunday Times, 26 March 2000.
- 445 Нурани, "Нефтяной след" в июньском перевороте, Зеркало, 2000, 30 марта.
- 446 BP slur, The Sunday Times, 09 April 2000.
- 447 <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029394365&a=KCountryProfile&aid=1019233781986>
- 448 http://europa.eu.int/comm/external_relations/azerbaidjan/intro/index.htm
- 449 bp Annual Report 2002, p. 22.
- 450 bp Environmental and Social Review 2002, p. 22.

- ⁴⁵¹ Гулиева Н., Алиев Н. Приоритеты для бр, Эхо, 2003, 13 февраля.
- ⁴⁵² Азербайджанская нефть не потеряла свою потребность, Эхо, 2003, 19 апреля.

4

ELNUR MƏMMƏDLİ
AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA MÜNASİBƏTLƏRİ
(1991-2003 – cü illər)

ELNUR MAMMADLI
AZERBAIJAN-BRITISH RELATIONS
(1991-2003)

Bakı, "ADİLOĞLU" nəşriyyatı -2003, 174 səh.

Yığılmağa verilmişdir:	25.08.2003
Çapa imzalanmışdır:	24.09.2003
Kağız formatı:	60x84 1/16
Hesab-nəşriyyat həcmi:	10,8 c.v.
Sayı:	500
Sifariş:	241

Kitab "ADİLOĞLU" MMC-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən istifadə olunmaqla
ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 38/3
Tel.: 98-68-25